

Jászi Oszkár: B. Eötvös József állam- bölcselete és politikája*

usza kegyelet vagy a politikai propaganda érdekei mellett, mely a jelen törekvéseit a múlt elismert tekintélyeinek érveivel igyekszik körülbástyázni, vajon a minket megelőző nemzedékek reprezentatív gondolkodóival és vezető embereivel való foglalkozás biztat-e tiszta, tudományos eredményekkel is a kegyelet erkölcsi és a propaganda politikai hasznán túl? Mert bármily sokra becstüljük is azt az erkölcsi és politikai gazdagodásunkat, mellyel a jelenbe is mélyen benyúló rendkívüli egyéniségek életmunkájának felfrissítése jár s bármennyire kényszerítve legyünk is e munka elvégzésére a velünk ellenkező irányok ama törekvése által, hogy a múlt értékeit a saját világnézetük érdekében monopolizálják (így épp az Eötvös József szellemi hagyatékának felújítását a reakciós publicisztika egyik legbefolyásosabb irányítója, Concha Győző, a közelmúltban épp azért ajánlotta, mivel erős fegyvereket vélt abban fölfedezni a politikai jogok teljes egyenlőségére és a szocializmus megvalósítására irányuló mozgalmak ellen**): mégis egy merőben erkölcsi vagy politikai hatás előidézésére irányuló szándékból rendszerint hiányzik az az elmélyedés és pártatlanság, mely a tudományos kutatást jellemzi és közel áll a veszély, hogy tendenciózusan csonkítjuk meg a múltat a jelen érdekében s fejtegetéseinkben inkább fog vezetni a ma telkesítése, mint a múlt megértése.

Már pedig egy ilyen lelki beállítás tudományosan káros és erkölcsileg értéktelen volna. Sőt meggyőződésem, hogy a kegyelet és a propaganda praktikus céljait is hívebben szolgálom, ha ez órában, mikor Eötvös József életmunkáját a *Társadalomtudományi Társaságban* felújítom, kizárólagosan tudományos szempontokat követve, azt keresem, hogy elméleti és gyakorlati erő kifejtései minő vezető gondolatok és érdekek körül alakultak ki és rendszerének emez uralkodó érdekei és gondolatai minő viszonyban állnak a mai nemzedék célkitűzéseivel és eszközeivel? Mert még a legmerevebb antihistorizmus és a legtúlzobb pragmatizmus álláspontja mellett is nyilvánvaló, hogy a múlt egy része élően és alkotóan belenyúl a jelen mun-

* Szerző előadta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak szeptember hó 27. ülésén.

** *Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika*. Budapest, 1908.

kájába is s hogy legalább a múlt ezen részének ismerete nélkül pontos célkitűzés és eszköz kiválogatás lehetetlen. Már pedig az élő múlt megértésének egyik legtermékenyebb módja ama férfiak életmunkájának vizsgálata, kik a géniusz érzékenységgel és tisztánlátásával élték át koruk főeseményeit, sőt tetteikkel vagy gondolataikkal közvetlenül befolytak annak formálásába. Minden nagy egyéniség tanító és nevelő úgy a múlt megértésére, mint a jelen átélésére, mint a jövő irányítására. És annál nagyobb mértékben tanító és nevelő, minél inkább nem akarjuk mai érzéseinket, gondolatainkat és érdekeinket reádisputálni, hanem a lehető legnagyobb tárgyilagossággal igyekszünk megérteni korát és egyéniségét. Ez a tudományos előítéletnélküliség egyszersmind a legszebb kegyelet és a legtermékenyebb politikai hatás is. Ez amellet egyedüli jogcímünk lehet arra, hogy rég porladó emberek életmunkájával foglalkozunk. Hisz ezt a feladatot az ő saját kortársaik vagy az őket közvetlenül követők minden ponton jobban végezheték el, mint mi: nagyobb közvetlenséggel, megértéssel, részvétellel, a részletek pontosabb tudásával, az összefüggések aprólékosabb ismeretével, a motívumok élőbb *Einführung*-jával. A mi fölényünk velük szemben csak egyetlenegy: éppen a nagyobb — de még nem túl nagy — távolsággal a legalkalmasabb perspektívát nyertük meg a történelmi kép méltánylására. Érdekeink és érzelmeink a múlttal már nincsenek oly mértékben összeforrva, hogy megzavarják ítéleteink nyugalmát, de még elég erősek arra, hogy az illető kor és egyéniség élő mozgását érezzük. Felettük többé nem akarunk emlékbeszédet mondani, de pusztá történetet sem akarunk írni. Azon a határmegyén állunk, ahol a történelmi perspektíva velük szemben a legjellemzőbb és a legbiztosabb. Koruk már múlt, de megértésére kulcsunk van a múlt abban a darabjában, mely még mindig él s ami munkánkat is befolyásolja. Célunk velük szemben sem dicséret, sem gáncs, sem mentegetés, sem szolidáris felelősségek csökkentése vagy fokozása, sem vita a felett, hogy miben rejlik eredetiségük vagy kölcsönzésük: minket csak az érdekel, hogy mai munkánk, harcunk és törekvéseink szempontjából — Benedetto Croce szavai szerint — mi az ami él, s mi az ami meghalt az illető egyéniség *oeuvre*-jében?

I.

Eötvös József annak a liberalizmusnak volt utolsó hulláma Magyarországon, melynek a szabadság klasszikus doktrínája — a fiziokraták és a Adam Smith elmélete — még mindig eleven fejlődési érték, nem pedig a társadalmi reakció kendőző ideológiai rongya. A Wilhelm v. Humboldt, Tocqueville, Mill és Spencer alakjai mellett ő egyik legfényesebb tudású és készségű *representativ man*-ja annak az iránynak, melynek társadalmi bölcselete az egyéni szabadság gondolatán alapszik s melyet épp úgy akar megoltalmazni az ancien régime újra fölföltűnő kísérteteivel, mint a kommunista államnak az „egyéniiséget

tönkretevő” központosításával szemben. Magyarország átmenete a feudális kötöttségből a polgári szabadságba — melynek maga is egyik legnagyobb harcosa volt — még sokkal mélyebben és közvetlenebbül állt előtte, semhogy a verseny, az egyéni szabadság és a polgári jogegyenlőség nagy eredményeiről a fásult megszokottság vagy katzenjammeres kitomboltság azon érzelmeivel gondolkodhatott volna, mint a történelmi iskola ideológusai. Viszont Franciaország meg-megújuló forradalmi, a szocialista és kommunista törekvések előtérbe nyomulása, az *ateliers nationaux* meddő, de félelmetes kísérlete, a polgári rend véres konvulziói arra a meggyőződésre vezették, hogy valami elvileg rossz és tarthatatlan van a mai rendszerben, hogy valami alapvető ellentétnek kell lennie az egyéni szabadság és a szociális eszmék között. E két nagy történelmi átélés mellett korának egy harmadik tömegmozgalma is a legmélyebb hatást gyakorolta költőileg túlérzékeny lelkére: az az irány, melynek kialakulásában neki magának is vezető szerepe volt s a melynek romboló erejét szerencsétlen hazája katasztrófájában a közvetlen veszedelem minden rázkódásával átszenvedte: a nemzeti eszme, mely látszólag a két előbbi munkáját keresztezve egészen új célok felé hajtotta, trónok és államok fenyegetésével, az európai emberiséget. Eötvös tisztán látta, hogy az egyéni szabadság, a társadalmi egyenlőség és a nemzetiség eszméje korának az a három alapvető áramlata, melyeknek további fejlődésétől függ egész civilizációnk sorsa. Ezen három eszme eredetének, összefüggéseinek és hatásainak vizsgálata egész életének főproblémája maradt. És mert valóban becsületes gondolkodó volt, akinek az elmélet nem szórakozás vagy a politikai akció előkelőségi díszje, hanem alapvető biológiai szükséglet intellektuális és erkölcsi egyensúlyának biztosítására: élete egész gyakorlati munkája társadalombölcseleti rendszeréből nyerte a vezető szempontot és a legfőbb irányítást. Rendet csinálni gondolataiban és törekvéseiben a kora domináns áramlatai által nyújtott tapasztalatok között egyrészt, másrészt ezek és személyiségének alapvető tendenciái között, melyek az egyéni szabadság, a teljes emberi harmónia, és a humánus kultúra értékei felé szárnyaltak: vagyis a francia forradalom, a nemzeti szabadságharcok és a kommunizmus egyre erősödő kísérleteinek alapeszméjét és fejlődési irányzatait megérteni s azok ellenmondásainak belső egységét kihámozva gyógyszerrel találni a polgári társadalom véres sebeire — a haladás és az egyéniség érdekeinek feláldozása nélkül: — ez volt az Eötvös József elméleti és gyakorlati életének központi problémája, legnagyobb valósága, legszenvedélyesebb törekvése. S minthogy életének ezen alapkérdéseire a választ ama nagy munkájában adta, melyet a XIX. század uralkodó eszméiről és azok befolyásáról az államra írt: ezen könyve adja meg a kulcsot egész életmunkája megértésére.

Mielőtt azonban ezen munka eredményeit fontolóra vennök, meg kell ismerkednünk Eötvös általános társadalomtudományi felfogásával. A történelmi materializmus hatása alatt ma divat Eötvöst, mint „ideológust” lekicsinyelni, mint aki „eszmékből” akarja megmagyarázni a társadalom törvényszerűségét. Aki így gondolkodik, az csak hallomásból ismeri Eötvöst, vagy pedig annak az iránynak értelmével nincs tisztában, melyet némi gúnyval „ideológiának” szokás nevezni. Ideológiának voltaképp a hibás ideológiát tekintik azok, akik joggal helytelenítik a történelemnek egyes eszmékből való levezetését, hanem ehelyett magának az élő társadalomnak kutatását sürgetik a maga összefüggéseiben és törvényszerűségeiben. De nincs a társadalomnak olyan magyarázata — bármily egyoldalúan materiális, avagy reális legyen is; induljon bár ki a gazdasági erők kizárólagos hatásából, avagy a társadalmi szervezetek kényszerű kauzalitásából — mely a társadalom fejlődésében az egyéni lélektan tényeit, az embernek a társadalmi mozgalmakban kitűzött céljait nélkülözhetné. Még a legorthodoxabb történelmi materialista sem tagadja az eszmék létezését és realitását, csak azt állítja, hogy ezek az eszmék nem valami Világsszellem sugallatai, nem is az egyén önkényes okoskodásából eredő találmányok, hanem „a gazdasági viszonyok visszaverődése az emberek öntudatában”; hogy ennél fogva a társadalom fejlődésében jelentkező többnyire zagyva, frázisokkal és jelszavakkal kevert eszméket óvatosan kell fogadni, s meg kell vizsgálni, hogy a társadalom és az egyéni lélek micsoda való szükségletei lappanganak mögötte. Vagy például azok, akik az „érdekből”, vagy „élni akarásból” vezetik le a világtörténelmet az ismereteknek megfelelően „a legkisebb ellenállás irányában” sem fogják tagadni, hogy ez az alapvető biológiai törekvés a különböző korszakokban különböző eszmékben nyer kifejezést, melyek tanulmányozása ép azért elengedhetetlen. Bárminő legyen is az eszmeképződés lélektana, nyilvánvaló, hogy a hibás ideológiák mellett kell egy helyes ideológiának lenni, mely a társadalmi történetet tényleg meghatározza. Így pl. ha a szabadság, egyenlőség, testvériség „ideológiája” zavarosan és tökéletlenül fejezi is ki a francia forradalom törekvéseit, ki tagadhatná, hogy pl. Rousseau vagy a fiziokraták megállapításaiban sok oly „eszme” volt, mely híven fejezte ki az adott társadalmi realitást és a fejlődés irányát. (Pl. törvényelőtti egyenlőség, a gazdasági élet szabadsága, közteherviselés stb.)

De még azok az „ideológiák” is, melyek tényleg nem fedik a társadalmi valóságot, melyek a kritikus megfigyelő előtt merőben eszmebeli zászlóknak látszanak egészen másnemű törekvések leplezésére vagy eszményítésére: még ezek a gúnyos értelemben vett ideológiák is a legnagyobb jelentőséggel bírnak, s mint a kor színhétikus szimbólumai a harc, a küzdelem és az erkölcsi erőmegfeszítés szempontjából oly motorikus erővel bírnak, amilyenre a pontos, valódi ideológiák nem képesek.

És tényleg minden nagy világtörténelmi korszakban azt találjuk, hogy az emberek konkrét, reális, a viszonyokban gyökerező törekvései erkölcsi és vallási képleteket vesznek fel, s győzelmi erejük hitbeli intenzitásuktól is függ. A történelmi materializmussal is úgy vagyunk, mint a szerelem biológiai magyarázatával. Bármennyire igaz is, hogy a szerelem a nemi kiválasztás eredménye és lényegében a párosodásra tör, s bármennyire igaz is, hogy a társadalmi átalakulásokban az emberek első sorban anyagi érdekeik jobb kielégítését keresik: másrészt épp oly kevésbé lehet vitás, hogy amaz erkölcsi, esztétikai és egyéb ideológiák nélkül, melyek a szerelem biológiai alapját besugározzák, a nagyobb, az értékesebb, a lendületesebb része elveszne ennek az érzelmenek épp úgy, mint ahogy egy merőben gazdasági, erkölcsi és vallási ideológiáktól nem támogatott mozgalom sosem válhatik a kor alapvető törekvésévé.

Csak aki az ideológiáknak ezt a szerepét félreismeri, aki vakon bízik a váltakozó eszmékben, mint a történelmi fejlődésnek végső és alapvető indítékaiban, csak arra illik az „ideológus” jelző gúnyos alkalmazása. Már pedig Eötvös tisztában volt az eszmék általános szerepével, mindenesetre jobban tisztában volt, mint a legtöbben azok közül, kik ezt a támadást ellene intézik, így mindenekelőtt magáról a *társadalomtudomány lényegéről* olyan világos és meglepően fejlett fogalmai vannak, melyek az eszmék zavaros és csapongó érvényesülését kizárják.

„Azon kérdés: mennyiben érdemli a politika a való tudomány nevét? merőben attól függ: lehetséges-e ismerni a törvényeket, melyek szerint az emberiség fejlődik? Az államtudomány minden tanának attól függ gyakorlati becse: mennyiben egyezők ama törvényekkel s azért az államtudománynak, ha kielégítő eredményre akar jutni, egészen azon utat kell követni, melyen minden inductív tudomány fejlődött, melyek közé tartozik az is, amely nem eszmékkel, hanem kézzel fogható tárggyal, tudniillik az emberi társadalommal foglalkozik. Először a jelenségek hosszú sorát kell ismernünk, s vizsgálnunk minden oldalról, azután azt kell kitudni: mely összefüggésben állanak egymással e jelenségek? Hogy elvonhassuk a törvényeket, melyeken azok alapszanak; s ha e tényeket ismerjük, és amennyiben ismerjük, csupán akkor és annyiban lehetséges tovább haladnunk és ismereteinket alkalmazni a gyakorlati életben. Fejlődésünk törvényeinek ismerete egészen azon viszonyban áll az államtudományokkal, melyben a tisztán tudományos és a gyakorlati célokra alkalmazott vegy- és természettan állanak egymással. Csak azoknak előbocsátása után üzhetjük ezeket haszonnal, s a gyakorlati eredmények az utóbbiak körében mindig azon előhaladásoktól függnék, melyek az előbbiek terén történtek”.*

De nemcsak a társadalmi fejlődés kauzalitását látja tisztán Eötvös, hanem abba a hibába sem esik, mint sok modern

* *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.* Pest 1871. II. kötet 566. 1.

szociológus, aki a társadalmi tények kölcsönhatásával szemben elfeledi az egyén célkitűző, a viszonyokat módosító szerepét. Ellenkezőleg: az egyéni lélektan alapvető tendenciáit épp úgy figyelembe igyekszik venni, mint a társadalmi szerkezet átalakító hatását az egyénre. A legnagyobb eréllyel tiltakozik az állam öncélúsága ellen, s úgy elméletileg mint gyakorlatilag az emberek érdekeinek a legmesszebbmenő hatást tulajdonítja az állam célja és átalakulásai meghatározásában és egészen modern még ma is, mikor hangsúlyozza, hogy

„épen a tudományos műveltséggel nem bíró többséget kell egyedüli illetékesnek ismernünk az államcél kérdésének eldöntésében; legalább csak a többség nézetei bírnak e tárgyban gyakorlati fontossággal”.*

Sőt az állam öncélú vagy transcendentális felfogásával szemben, inkább az ellenkező végletbe esik, mikor benne az emberi technika eszközeivel azonos mérő célszerűségi berendezést lát. Így mikor az állam hatáskörének túlzó kiterjesztése ellen küzd, ezt a jellemző érvet használja:

„A találmányok története az emberi szükségek történetírása; s miként az első kapát bizonyosan nem használták, míg az ember oly dologhoz nem fogott, melyhez tagjai és a földről fölvetett kövek nem voltak elégségesek, úgy bizonyára senki sem fogja vasfogóval, amit kezével könnyen megfoghat, oly teher fölemelésére, melyet maga elbír, senki sem fog híni más embert segélyül, avagy száz embert foglalkoztatni azzal, amit tíz is elvégezhet”.**

Vagyis Eötvös a *lex minimi* elvének döntő jelentőséget tulajdonít az állami intézmények kialakulásában, s ezen felfogásának gyakorlati következményeit is levonja, mikor az állami beavatkozás korlátait ezeket a vezérelveket állítja fel:

„1. Hogy az egyes soha sem célnak, hanem mindig csak eszköznek tekinti az államot, mely által bizonyos személyes céljait elérni törekszik, s annál fogva minden áldozatnak, melyet az állam fönntartása igényel, csak annyiban veti magát alá, amennyiben egyéni céljait csupán az állam által hiszi elérhetni.

2. Hogy senki sem nyúl céljai eléérése végett távolabbi eszközökhöz, míg a közelebb fekvőket kielégítőknak találja, s hogy ennél fogva az egyes csak azon célok eléérése végett folya-modik az államhoz, melyekről azt hiszi, hogy saját erejével vagy más eszközökkel, melyeket kevesebb áldozattal megszerezhet, például kisebb társulatok által, nem érheti el”***

Aki ilyen racionalista elveket táplál az állam lényege, az egyén és az állam közötti viszony tekintetében, az bizonyára nem lehet valami az élettől elszakadt s kedvenc elméletein nyargalászó ideológus, hanem mélyen látó és erősen praktikus irányú gon-

* I. m. II. k. 126. 1.

** I. m. II. 118. 1.

*** I. m, II. 95. 1.

dolkodóval állunk szemben, aki előtt nem, lehet idegen az *államnak osztályuralmi mechanizmusa* sem. És tényleg Eötvös munkája nem egy helyén oly világosan látja a társadalom osztály- és érdekarcainak döntő szerepét, mint napjaink szociológusai közül is csak igen kevesen. Habozás nélkül jelenti ki pl. úgy a múltra, mint a jövőre nézve, hogy az állam célja mindenkor az uralkodó csoport érdekeinek kielégítése:

„Ahol abszolút hatalommal találkozunk — legyen az egy személyre, egy osztályra, vagy az összes polgárok többségére ruházva — ott mindenütt az uralkodó vágyainak és szükségeinek kielégítése tekintetik az állam legfőbb céljának, s ha a francia törvényhozás többsége azon meggyőződésre jönne, hogy az egyéni tulajdon megszüntetése az egésznek javára lesz, az általánosan elismert elvek szerint épen oly kevésbé fog hiányzani a törvényes eszköz e nézetek keresztülvitelére, mint XIV. Lajos idejében”.* Épp oly tisztán látja az államcsínyek szerepét a történelemben, mikor a jog gyöngeségét hangsúlyozza az erőszakkal szemben:

„a kérdés: ki gyakorolhasson az államban egészen abszolút hatalmat? Soha nem a jog, hanem mindig a hatalom kérdése, s az államcsínyeknek (*coup d'état*) egész sorát mutathatja fel minden nép története, melyből megtanulhatjuk, miként egészen jogtalan cselekmények sem tartoznak a lehetetlenségek sorába, s az állam legfőbb szolgája, épen mivel mindenkinek szolgál, és így mindenkinek szüksége van rá: könnyen fölemelkedhetik mindenkinek urává”.**

Egyáltalán a társadalmi és az állami élet minden elméleti kérdésében Eötvös egy szigorúan kritikus álláspontot foglal el, melyet talán leginkább mint *szociológiai nominalizmust* jellemezhetnénk. Gyakran hangsúlyozza, hogy ne engedjük magunkat absztrakt fogalmakkal (minő pl. a szuverenitás, az államhatalmak megoszlása, a demokrácia, a nép stb.) félrevezetni, hanem mindig szigorúan vegyük fontolóra, hogy minő embercsoportok, minő érdekek, s minő törekvések lappanganak e megállapítások mögött. Így pl. nagy meggyőző erővel mutatja ki, hogy az államhatalmak megoszlásának Montesquieu-féle tana nem valami absztrakt bölcselkedés eredménye — vagy ahol tényleg az, hát rossz is — hanem szigorúan meghatározható történeti szükségletek megoldása. Éleselméjűen bizonyítja pl., hogy az államhatalmak puszta megoszlása nem nyújt garanciát:

„Maga Montesquieu Velence példájára hivatkozott, hol a törvényhozás a nagy tanácsot, a végrehajtás a pregadikat s a bírói hatalom a negyvenes tanácsot illette, s az állam kényuralma még sem szelídült a hatalmak ezen megosztása által, ami M. nézete szerint is annak volt természetes következménye, hogy akik a különböző hatalmakat gyakorolták, mind ugyanazon osztályhoz tartoztak”***

* I. m. I. 423. l.

** I. m. I. 451. l.

*** I. m. II. 180. l.

Különben is ez az ideológusként gáncsolt gondolkodó a legélesebb bizalmatlansággal volt, minden merőben „eszmebeli” magyarázattal szemben.

„Kevés bizalommal vagyok — úgymond — elméleti okok iránt a politikában. A legvilágosabb bizonyítás is a felől, hogy valami a közjóra nézve kívánatos, csak annyiban bír hatással, amennyiben minél több egyént meggyőzünk az iránt, hogy az nekik maguknak is hasznukra van; annál többet adok a tények kényszerítő hatására”.*

Az érdekek és az érdekek küzdelmének ezt a szerepét sűrűn alkalmazza a történelem magyarázatában. Így pl. lényegében tisztán és helyesen látja az abszolút királyi hatalom bukásának okait:

„A királyság története Európa minden nyugati államában is ezt igazolja. Hatalma akkor fejlett ki, midőn mint a polgári rend védője, mint az egyenlőség elvének képviselője tudta magát feltüntetni, s a királyság megtartá ezen hatalmát akkor is, miután az egyházat legyőzvé, magát ezáltal legerősebb támaszától — a vallás szentesítésétől — megfosztotta, mindaddig, míg fennállása szükségesnek látszott azon érdekek oltalmára, melyek által nagygyá lón. Amint hatalmát a királyság egyre kijebb terjeszté, s az egyesek önállóságát végre azon körökben is veszélyezteté, hol azt előbb oltalmazta, mihelyt azon abszolút hatalommal, melyet fogalmilag neki tulajdonítottak gyakorlatilag élni akart: emelkedésének korszaka lejárt, mert a feladat, melyet maga elé tűzött, ezen pillanattól lehetetlenné vált”.**

Vagy ha nem is kimerítően és teljesen, de főbb vonásaiban helyesen értékeli a francia forradalom okait, mikor kijelenti: „Csalódnak, kik ezen nagy eseményt ideológok művének tekintik. Nem eszmék, hanem nagyon is anyagi szenvedések és szükségek bírták rá a népet, hogy 1879-ben a régi állapot ellen feltámadjon. Az emberek nem tűrhették többé, hogy az államnak viszonyai s a nép millióinak ezektől feltételezett jóléte az uralgó családai összeköttetéseitől és személyes hiúságától függenek; biztosítani akarták magukat az emberek oly események ellen, minő a nantesi edictum visszavonása volt, ezen önkényes törvényváltoztatás, mert több százezer békés polgárt hazájából száműzött; beleuntak az emberek a despotismusba, melyet bármely parányi tisztviselő az állam nevében kénye-kedve szerint gyakorolhatott; mindenki eltűrhetlennek találta azon állapotot, melyben csak egy „*lettre de cachet*” volt szükséges, hogy a közjó ügye alatt szabadságától megfosztassék, s melyben a király részéről olykor szilárd törekvés mutatkozott a közterhek kisebbitésére — mit a forradalom kezdetében XVI-dik Lajos példája is mutat — de az egyesnek nem volt módja arról meggyőződni: vajjon elkövetett-e minden, hogy a királyságnak e szándéka teljesüljön? Ezen bajok orvoslását várta a nép az új alkotmánytól. A forra-

* I. m. II. 671. 1.

** I. m. I. 409. I.

dalom millió meg millió híve nem eszméért, hanem állapota javításáért küzdött”.*

Hasonló rendkívüli éleslátást tanúsít nem egyszer úgy a múlt, mint a jelen alapvető irányzatainak megítélésében. Meglepő tisztán látja olykor az *állam hódításos eredetét* (mellyel szemben azonban helyes kritikai érzéssel elismeri a szerződéses elmélet jogosultságát, nem mint történelmi magyarázatot, hanem mint irányító célkitűzést és mértéket a jövőre nézve); ismételten hangsúlyozza a mai korban a *nagy államok szükségességét* s kifejlődésük magyarázatában olykor oly közel jut a történelmi materializmus álláspontjához, hogy a különbség szinte fogalmazási kérdéssé válik,** egész horderejében fogja fel a *főváros és a vidék közötti ellentét* alkotmányjogi jelentőségét és a *tér fontosságát* az alkotmány fejlődésében; zseniális biztonságot tanúsít a *középkori törzsszerkezet* megértésében, valamint annak felismerésében, hogy *e kor a nemzetiségi problémát nem ismerte*; egészen pontosan mérlegeli a *királyi hatalom népvédő szerepét* és a nemesség uralmának gyökereit; észreveszi a *reformáció hatását a fejedelmi abszolútizmus erősítésében*; józan és egész modern szkepticizmust mutat a *köztársaság értékelésében* az egyeduralommal szemben s mint látni fogjuk a *modern szocializmusnak is képes gyökeréig hatolni*, midőn nem borzongó érzelmeit, de a tények logikáját követi stb.

Mindezen elemzésekből, melyeket taláломra ragadtam ki hatalmas gondolatvára köveiből a figyelmes olvasó könnyen észreveszi, hogy az a gondolkodó, aki a múlt és a jelen eseményeinek szövevényében gyakran ekkora mélyrelátással vág magának utat, nem lehet holmi írószobaeszméken nyargalászó, a rossz világnak erkölcsi leckéket papoló, szűk templomtornyotapasztalatait gögösen általánosító dogmatikus professzor, hanem itt egy olyan író beszél, aki igen mélyre lát az élő emberek motívumaiba és átalakuló társadalmak törvényszerűseibe. Így nem egyszer *az alkotmány lényegét s az azt irányító reális erőket* oly világosan elemzi, mely még ma is szokatlan az irodalomban. Pl. Lassalle mondhatta volna a következő megállapítást:

„A valódi hatalmak, melyek az államnak támaszul szolgálhatnak, önmaguktól keletkeznek s minthogy minden valóságos hatalom, melyet az állam nem alkalmaz, mindig ellene fordul: a törvényhozó helyesen cselekszik, ha ezeket az állam épületébe

* I. m. I. 201. l.

**„Valódi államokkal csak a polgáriasodás felsőbb fokán találkozunk. E jelenség oka azon befolyásban fekszik, melyet a polgáriasodás haladása az emberi szükségek szaporítására gyakorol, miután ugyanis aszerint, amint az egyesek szükségéi növekednek, azoknak kielégítésére is számos erő közrehatását, s tehát nagyobb községek főnállását igényli: a polgáriasodás magasabb foka mindig nagyobb testületek alakulását is vonja maga után.” (I. m. II. k. 489 l.).

beilleszti: de ily hatalmakat teremteni, vagy abba, amit a viszonyok s egy század eseményei tönkrejuttattak, új életet lehelni, erre a törvényhozás nem képes”.*

Épp így világosan látja a *forradalmak alaptermészetét* és az *új rend létrejöttének legnagyobb nehézségeit*.**

Társadalmi gondolkodásának ezt az élettől lüktető realitását még tisztábbá és erősebbé teszi, rendszerének néhány más alap gondolata is. Így mélyen megvan győződve az *emberi természet fundamentális tendenciáinak változatlanágáról* és egy ma is élő módszertani elvet szegez le ebben a tanításában:

„A tér, melyen az államtudomány tapasztalatait gyűjtheti, a történet; az eszköz, mely által a csalódásokat kikerülhetjük, azon meggyőződés, hogy bármi nagy legyen a különbség, mely a múlt századokban előforduló egyes cselekvények és események között mutatkozik, az ember mégis mindig hasonló maradt magához, hogy bármily távolra haladott, mégis mindig azon egy módon ment előre”.***

És az emberi természet alapvető tendenciájaként nem habozik az *egoizmust* elismerni anélkül, hogy elfeledné az *altruizmus* ama *lendületét*, mely nélkül sosem folytak le nagy világtörténelmi átalakulások. Az állam fennállásának okairól beszélve, ezt tanítja:

„Ha fõn akar állani, úgy kell rendezve lennie, hogy az egyéni önzés számításának megfeleljen: nem azért, mintha azt állítanám, miszerint az önzés minden emberi cselekmény egyedüli forrása; hanem mivel különösen oly lény ellenében, melyet nem lehet szeretni, mint az államot, mindenesetre a legközöségesebb s aminek tartósságot õhajtunk, annál nem kivételekre, hanem rendes viszonyokra kell számítanunk. Nagy veszély pillanataiban az egyes polgárok legnagyobb önfeláldozása mentette meg az egyes államokat: rendes viszonyok között minden államot az egyesek önzése tartja fõn, s a veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, csak úgy kerülhetni el, ha a többség meggyõzhető afelõl, miszerint önzésbõl kell kívánniok az állam fõntartását”.†

Az egyén lelki életének és a társadalmi kölcsönhatásoknak gondos mérlegelése Eötvöst szükségképp a klimatikus és fajitörténelemmagyarázatoknak épp olyan kérlelhetetlen ellenségévé

* I. m. I. 306 l.

** „A forradalom nehézségei valósággal csak első eredményei után kezdõdnek, s mindig két dologtól függ végsõ diadala:

1. ha az államhatalomtól, melyet meglepve, pillanatra legyõztek azon lehetõséget is elvették, hogy magát összeszedvén, újra kezdhesse a harcot;

2. ha azok, kik az államhatalmat kiszorították, tudják magukat kormányképpen rendezni, s a rendezett államhatalom szükségének megfelelnék”. (I. m. II. 338 l.)

*** I. m. I. 31. l.

† I. m. II. 114. l.

teszi, mint amilyen elutasító azokkal az elméletekkel szemben, melyek az egyes nemzetek eltérő sorsát különleges néplélek fölvételével magyarázzák. Amit pl. a népek u. n. „képességei” ellen felhoz, az oly bölcs és átgondolt, hogy még ma is okulására szolgálhatna a szociológia nem egy felekezetének:

„De hogyan magyarázhatjuk ki ebből, hogy ugyanazon nép különböző mértékben haladt elő különböző időkben; mint fejthetjük meg azon körülményt, mely szerint ugyanazon nép, mely bizonyos körülmények közt századokig tespedésben volt, a legélénkebb előmenetelt tette, mihelyt az érintett viszonyok változtak; mint fejthetjük meg mindenek fölött azon tagadhatlan tényt, hogy a történetek folyama alatt nem mindig egy és ugyanazon nép ment a többiek előtt, hanem hogy fölválta különböző népeket találunk a polgárisodás élén? hogyan érthetnők meg mindezt, ha föl nem vennők, hogy bizonyos képességeken kívül, melyeket minden esetre sok népnél meg kell engednünk, még különös viszonyok is szükségesek a haladásra, mellyel azon képességeket működésre indítják? Innen következik, hogyha föltesszük a népek különböző képességét, abból legfőlebb azon eredményt kell vonnunk, hogy bizonyos népiségek kevesebb tehetséggel bírnak a haladásra mint mások, anélkül, hogy ezáltal meg lenne fejtve azon nagy különbség, melyet a haladás gyorsaságára nézve különböző időkben tapasztalunk.”*

Mindezeknél azonban élesebb világitásba helyezzük Eötvös rendszerének életgazdagságát, kritikus racionalizmusával párosult történelmi érzékét, ha a fejlődésre vonatkozó gondolatait s első sorban *haladási elméletét* vesszük szemügyre. Bár a haladási tételt egy nagyon érdekes és finom vallási meggondolásra alapítja,** mégis teljesen pozitív ismérvek szerint kívánja elbírálni az emberi haladás kérdését:

* I. m. II. 624 l.

** „Nem ismerek istentelenebb állítást annál, mely szerint a mindenható önmagának és az angyaloknak mintegy időtöltésül hozta e világra az embert, hogy kegyetlen örömét találja azon nyugtalan törekvésben, amint bizonyos körben forog, s azon tehetetlen erőlködésekben, amint a porból kiemelkedni törekszik, hogy fájdalmas eséssel megint visszasüllyedjen abba.

A ki isten jó és igazságos voltában hisz, a haladást sem vonja kétségbe; mert amint nem tehetjük föl ama jóságánál fogva, hogy a jobb utáni vágy, melyet az emberben feltalálunk, nem egyéb csalódásnál, melyet isten oltá az emberi természetbe, hogy azon kevés boldogságot, mit e földön találhat vala, megmérgezze; oly kevésé fér össze igazságos voltával, hogy elveszetteknek tartsuk éppen a legjobb iparkodásait, kik az emberiség előhaladása érdekében minden időben fáradoztak. Oly nézet ez, mely világos ellentétben áll a keresztyénséggel.; mert az ígért mennyei boldogságra csak annyiban teheti magát az ember méltóvá, amennyiben e földön fölemeli magát”. (I. m. II. 578. l.)

„Nézetem szerint — úgymond — három ismertető jelről ítélhetni meg különböző korszakok műveltségét; úgymint:

1. azon hatalom mennyiségéről, mellyel az ember az anyagi világ erői fölött bír;

2. arról, hogy a műveltség bizonyos foka mennyire általános az emberek között;

3. hogy mennyiben ismerik el és tartják tiszteletben az emberi méltóságot.

Minél nagyobb az ember hatalma a fizikai világ fölött; minél többen emelkedtek műveltségre, minél inkább tiszteletben tartják az emberi méltóságot: annál nagyobb a műveltség előhaladása”.*

Ezzel a technikai, intellektuális és morális mértékkel a kezében Eötvös egy merész és lendületes kísérletet tesz a különböző korok haladási mérlegének megállapítására és széles perspektívája világ-történelmi átnézetét annak a férfias optimizmusnak szellemével végzi be, mely egyes múltó visszaesések dacára hisz a polgárisodás biztos előrehaladásában és az ígéret földjét nem a múltba, de a jövőbe helyezi. A haladás tényének megállapítása azonban egymaga Eötvöst nem elégíti ki, hanem annak törvényeit is keresi, mert csak ezen törvények ismerete alapján lehet az állam feladatát a haladás előmozdítására — mert Eötvös minden individualizmusa dacára sem kételkedik abban, hogy igenis ez az államnak főfeladata — meghatározni. A haladásnak Eötvös szerint három alapvető törvénye van:

1. Minden haladás különböző egyéniségek érintkezésétől függ.

2. A haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg.

3. A haladás mértéke a szükségektől függ.

Az első törvény a népek és egyesek érintkezésében látja a haladásra ingerlő termékeny eszmék melegágyát.

„Mint a vándormadarak — úgymond — magukkal viszik némely növény magvait, s azon szigeten, ahol rövid pihenést tartanak, idegen vegetáció csiréit szórják el: úgy vitték át egyesek gyakran egyik nép eszméit más népekhez, s mély jelentősége van a mondának, mely szerint az ő-világ minden nagy törvényhozója és gondolkodója utazásban töltötte élete nagy részét”.** Hasonló jelentőséget tulajdonít Eötvös a népek érintkezésének is:

„Amit egyeseknél látunk, ugyanazt találjuk egész népeknél. Egy népiség sem fejlődhetik, bármilyen tehetségekkel legyen megáldva, magasabb műveltségre, míg elkülönözve áll, s a már műveltebb nép is hátramarad, sőt visszasüllyed a polgárisodás pályáján, mihelyt gyérebbek lettek, vagy éppen megszűntek érintkezései másokkal.”***

* I. m. II. 580. 1.

** I. m. II. 609 1.

*** I. m. II. 608. 1.

Ezt a törvényt Eötvös néhány szép történelmi példával igazolja s gondolatmenete még ma is nemcsak meggyőző és életképes, de épp az újabb szociológiai kutatásokban számos alátámasztást talál, úgy a békés, mint a háborús érintkezés tényeiből.

A második törvény nincs a szükséges világossággal megformulázva s félő, hogy itt Eötvös nagyobb szerepet tulajdonít a vallásos és erkölcsi eszméknek, mint a tudományos és technikai ismereteknek, bár erőteljesen hangsúlyozza a *szabad vizsgálódás* fontosságát a haladás szempontjából.

A harmadik törvény nem kevésbé bizonytalan. Bár a népek gyakori érintkezéséből eredő új meg új szükségleteket tekinti a haladás főmozgató kerekének, másrészt azt tanítja, hogy „az eszmék idézik lassanként elő azon szükségeket, melyek szorosabb értelemben nem állati ösztöneink kielégítésére vonatkoznak”. Úgy a szükségletek, mint az eszmék lényegének behatóbb elemzését nélkülözzük.

A haladás ezen egész koncepciójából is nyilvánvaló, hogy Eötvös eszmetana semmi rokonságban sincs azzal az iránnyal, melyet rossz értelemben „ideológiának” szokás nevezni, sőt hogy ő ellenkezőleg a vezető eszméket az egyéni lélektanral és a társadalmi fejlődéssel szoros összeköttetésbe igyekszik hozni, de az eszmék keletkezése és szerepe tekintetében nem volt képes valami egységes álláspontra jutni, sem az egyéni lélektan valamely alapvető tendenciájában, sem a társadalmi történetis valamelyik sorozatában. Innen van, hogy az uralkodó eszmék mibenlétét sehol pontosan meghatározni nem képes, bár ő maga óv a pontatlan ideológiai elemzés káros hatásától, kijelentve, hogy

„Midőn senki sem tudja tisztán kifejezni véleményét, mindnyájan egy szóban egyeznek meg, mely alatt mindenki azt értheti, amit akar; s ezért abból, hogy a nép bizonyos szavakért, mint „egyenlőség”, „szabadság” és „testvériség” látszik lelkesülni, éppen nem lehet eszméire, vágyaira és törekvéseire következtetést vonni... Sőt inkább különös vizsgálat alá kell azokat vennünk; mi már magában is nehéz ugyan, de még nehezebb a mi napjainkban.” *

Ezt az elemzést ugyan nem egy konkrét problémánál fényesen hajtja végre, de anélkül, hogy megnyugtató elméleti általánosításig volna képes eljutni. Így különböző, de sohasem kimerítő meghatározásokat hallunk az uralkodó eszmékről. Pl. inkább az eszméknek a társadalommal való általános összefüggésükre gondol, ha ezt mondja:

„Mindenkorszak uralkodó eszméi azon fogalmakból erednek, melyekből kiindult, a viszonyokból, melyeken átment, az érintkezésekből, melyekbe különböző népek, mint különböző eszmék képviselői, egymással jöttek, végre az emberi gondolkodás azon

* I. m. II. 36 l.

örök törvényeiből, melyeknek egész népek uralkodó eszméinek fejlődési rendje is alá van vetve.

Innen következik, hogy valamely kornak uralkodó eszméi sohasem változhatnak meg rögtön, s hogy tehát a haladás irányának rögtöni megváltozása is lehetetlen, miután mindig az uralkodó eszmék határozzák azt.” *

Ellenben a puszta szimbolisztikus köntös lebeg előtte, ha így szól:

„Minden államnak szüksége van egy eszmére, mely anyagi erőit összetartja, mely közös cél felé készíti. Akár valamely nagy egyéniség melletti lelkesedés, vagy azon hűség, mellyel az állam lakói uralkodóházukhoz viseltetnek, meg lévén győződve, hogy a jog, melynél fogva ama ház a trónt bírja, csak koronája azon fának, melyen az egyesnek minden joga fejlődött; akár a nemzetiség érzése, melynek állása az állam fönállásától függ, vagy hosszas emlékezések ereje tartsa egybe az állam összes lakóit: annyi bizonyos, hogy ilyen mindent átható eszme kapcsolata nélkül egy állam sem állhat fenn soha, közszellem, hazafiság nélkül egy sem lehet hatalmas. *Mens agit melem.*” **
Vagy az eszméknek a kor haladási irányával való összefüggését emeli ki ezekben a szavakban:

„minden eszme csak akkor s azon alakban válik egyes korszakokban uralkodóvá, melyben azt az általános haladás érdeke megkívánja s hogy a hatalmat, melyet az valamelyik korszakban gyakorol, mindenik elveszti, ha oly alakban állítatik fel, mely által az általános iránnyal, melyet civilizációnk haladásában követ, ellenkezésbe jön”.***

Ezekből és sok más e tárgyra vonatkozó nyilatkozataiból nyilvánvaló, hogy Eötvös az uralkodó eszméket a társadalom és az egyéni gondolkodás termékének tartja, azoknak a haladás irányával való összefüggését hangsúlyozza, összefonódottságukat vallási és erkölcsi érzelmekkel kiemeli, viszonylagos függetlenségüket az egyesek akaratával és a hatalom önkényével szemben elismeri: de az eszmék keletkezése és fejlődése folyamatának pontosabb elemzését hiába keressük nála, épp oly kevéssé a lelki, mint a társadalmi oldalon.

Az uralkodó eszmék lényege és szerepe ezáltal homályban marad és alapvető fogalmai elemzésében való pontatlansága — érzelmi elfogultsága mellett — főoka Eötvös tévedéseinek ama nagy probléma megfejtése körül, melyet élete munkájául tűzött ki.

II.

Eötvös a szabadságot, az egyenlőséget és a nemzetiséget a XIX. század uralkodó eszméinek tartja, de fogalmi körüknek és a társadalomban való érvényesülésüknek beható elemzése

* I. m. II. 649 1.

** I. m. II. 660 1

*** *A nemzetiségi kérdés.* Révai kiadás. 7 1.

arra a meggyőződésre viszi, hogy ezek az eszmék részben egymással ellentétbe állanak, részben pedig a nemzetiség követelményeinek megvalósítása ellentétben áll korunk amaz alapvető szükségletével, mely a nagy államok fennmaradását kívánja meg. Lássuk miben áll az eszméknek ez az ellentéte egymás között és a nemzetiség elvének a modern államalakulatokkal való összetűközése. Abban első sorban, hogy az európai emberiség a szabadság eszméjét az egyenlőség eszméjének egyre teljesebben feláldozza. A királyi abszolútizmus romjain egy új, még elnyomóbb abszolútizmus jött létre: a többségi akarat abszolútizmusa. Az egyesnek nincs már oly joga, nincs már oly működési tere, melybe ez az új és a réginél még ezerszer nyomasztóbb zsarnok be nem tolakodnék. Az egyént a nép szuverenitásának gondolata annyira elkápráztatja, hogy észre sem veszi az új szolgásgot, melybe jutott.

„Igaz, neki joga van a választási működésben részt venni, s ő az év bizonyos napjaiban, midőn e jogot gyakorolja, azon mindenható erő részecskéjének tarthatja magát, melynek feltételül van alá vetve. Neki is van egy órája, midőn urat játszhatik; de helyzete ilyenkor csak olyan, mint az ókor rabszolgáé, kik a saturnáliák napjaira szabadon bocsáttattak, kik egy pár óra hosszáig még az uralkodás gyönyörében részesültek, s kik ekkor Krétában megfenyíthették még az urakat is, de a boldogság néhány rövid perce múlva a kegyetlen elnyomatás állapotába hanyatlottak vissza”.*

Körülbelül ugyanabban az évben, mint Herbert Spencer, de nyilván az angol gondolkodó ismerete nélkül s tőle teljesen függetlenül, a magyar államfilozófus is egybehordta az államzarnokság egész bűnlistáját az egyén rovására. Valójában szerinte a helyzet az, hogy a többségi uralom az egyes szabadságát teljesen feláldozza a népszuverenitás fantomjának, melyet pedig a valóságban nem a többség gyakorol, hanem egy-egy oligarchia, vagy oly zsarnok, aki a főváros államcsínyje folytán kerül a hatalom birtokába. Mindezt a végletekig hajtott egyenlőségi elv okozza, mert:

„A népuralom mindenhatósága nem pusztá szójárás. Mivel a nép mindenütt jelen van, a legkisebbre mint a legnagyobbakra egyaránt kiterjesztheti hatalmát s mivel demokráciában az állam hatalma éppen azok által gyakoroltatik, kik egyszersmind a közvéleményt képezik, e hatalom oly államokban még az erkölcsi korlátoktól is szabad. Minden ellenállás a jogtalan hatalom ellen, mely egyes zsarnok ellenében erény gyanánt magasztaltatik, itt úgy tűnik fel, mint bűn; oly cselekmények, minőket abszolút monarchiában a közvélemény megbélyegez: barátok elleni árulás, a vér legszentebb kötelékeinek megsértése midőn az uralkodó java forog fön, a legnagyobb önlealázás a hatalmas úr előtt, ki bennünket eltiporhat, — az abszolút nép uralma alatt mint erények

* I. m. I. 227. 1.

mutattak fel; hogyné gyakoroltathatnék tehát a nép kezében az abszolút hatalom nagyobb kiterjedésben, s hogyné szorították általa az egyesnek szabadsága még szűkebb korlátok közé, mint az a királyság alatt lehetséges volt”.*

A francia forradalmak váltakozó államcsinyjei Eötvös előtt, mint a népuralom szükségszerű velejárói tűnnek fel és sóhajtva gondol a boldog Angliára, hol az egyenlőséget korlátok között tartja a szabadság gondolata. De a doktrínás egyenlőség tan, Rousseau átkos elméletének *à outrance* keresztülvitele a *nemzetiség eszméjével is összeütközik*, hisz ez az elv összeférhetetlen a többség abszolútizmusával:

„Vagy el kell ismerni a többség korlátlan felségjogát, s akkor mindenik többség — éppen a nemzeti törekvések idejében — hatalmát a kisebbségben levő nemzetiségek elnyomására fogja fordítani mindaddig, míg az állam fogalma a nemzetiség fogalmával egyé vált: vagy pedig a többség korlátlan felségjoga nem ismertetik el és külön mindenik nemzetiség számára bizonyos elidegeníthetlen jogok állapítanak meg, melyek a felség jogkörén kívül esnek, s azon pillanatban, midőn ez történik, az egyenlőség és szabadság elve is, a szokásos értelemben már nem alkalmazható.”**

Az eszmék emez összeütközése által okozott zavart még fokozza a nemzetiségi elv túlzott érvényesítése, mely minden apró-cseprő nemzetiség számára külön állami létet vindikálva, avagy a külön államok alatt élő egyazon nemzetiség tagjait egyetlen közös államban akarván egyesíteni: a legtöbb fennálló államalakulatot veszélybe sodor.

De ezektől a súlyos összeütközésektől el is tekintve, különösen az egyenlőség eszméjének további érvényesülése látszik civilizációnk sorsára végzetesnek. A népszuverenitás tana szükségképpen magával hozza, hogy a többség akaratának semmiféle korlátja nincs az egyénnel szemben. A többség mindent megtehet, amit a nép javára, a nép érdekében elhatároz. A jogi és politikai egyenlőség gondolata szükségkép elvezet a gazdasági egyenlőség gondolatára is, mivel nyilvánvaló, hogy a vagyombeli nagy különbség a politikai egyenlőséget illuzóriussá teszi. Innen a szocialista és kommunista tanok egyre növekedő hatalma, mert azok a francia forradalom egyenes következményei. És itt Eötvös meglepő éleselméljűséggel mutatja ki, hogy aki egyszer a nép szuverenitásának tanát elfogadja, annak semmiféle elvi kifogása nem lehet a magántulajdon elkobzása ellen:

„Lehetetlen — úgymond — a kommunizmust elvben megátadni anélkül, hogy egyszersmind az államintézmények alapelveit meg ne ingassuk, melyeket fönn akarunk tartani, s az államban elvégre nem marad a veszélyes tanok ellenében egyéb óvszere, mint az anyagi erő.”***

* I. m. I. 411. 1.

** I. m. I. 99. 1.

*** I. m. I. 437 1.

De nemcsak mai polgárosodásunk alapelvei, hanem maga a történelmi haladás útja is a *kommunizmus felé* tör. Hogyan legyen képes egy oly társadalom útját állni a tulajdon elleni támadásoknak, mely maga is a tulajdon megtagadásából született meg? És nincs szocialista, aki kérlelhettelebb logikával tárná fel a helyzetet, mint ahogyan Eötvös teszi:

„Franciaországban nemcsak minden politikai, hanem a birtokjogok nagy része is a forradalomban veszi eredetét. A közép-osztályok újra visszafoglalák Franciaországot azoknak utódaitól, kik az újabb történelem theoriája szerint egykor őket megrobolták és Franciaország mostani jólétét azáltal alapíták meg, hogy oly spoliatiót merészelték véghezvinni, minőre a római polgárháborúk óta nincs példa a történetben. Részemről nem tagadom ez eseménynek üdvös következményeit Franciaország fejlődésére, s azon körülmény sem ismeretlen előttem, miképp az új birtok, mely e spoliatio alapján keletkezett, a törvények által van szentesítve; de úgy hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy a birtoknak ily tömeges átruházása éppen nem volt alkalmas a birtokjog szenteségének eszméjét erősíteni, s hogy oly országban, hol 60 év előtt ezektől elvették a tulajdont, s hol a törvényhozás később, midőn a vesztéséért egy milliárd kárpótlást ajánlott meg, e kisajátítást jogtalanságnak ismerte el, sokkal kevésbé kell tiszteletben állani a tulajdonjognak, mint másutt. Hol a birtokos osztályok spoliatiója s a tulajdonnak több kézbe új felosztása nagyobb anyagi fejlődésre vezetett, igen könnyen rájön az ember a gondolatra, hogy e kísérlet talán hasonló sikerrel még egyszer meg kellene kezdeni. A francia forradalom elvileg elismerte a tulajdonjogot; s így azok között, kiket a tulajdon elleneinek tartunk, sokan vannak, kik azt szívesen a társadalom alapjául ismernék, csakhogy a birtok szerintök egy kissé másképp volna felosztandó. A francia forradalom példája ily vágyaknál mindig biztosító előzményül fog szolgálni.” *

A társadalom alapelveinek és a tényleges helyzetnek ellentmondása olyan kifejezett és kiélestedt, hogy vagy a magántulajdont kell feláldoznunk vagy az uralkodó eszmék mai sodrát kell feltartóztatnunk és más mederbe szorítanunk. A polgári szabadság — melynek alapja a birtokjog, mert ez a különböző tehetségek eltérő érvényesülésének elismerése — és a társadalmi egyenlőség elvének ez az alapvető összeütközése okozza azt az egyre súlyosbodó válságot mellyel társadalmunk küzd s mely Franciaországot már ma minduntalan a polgárháborúk veszedelmével fenyegeti. És ez természetes is, mert míg ez az ellenmondás orvosolva nincs, a *mai birtokjog védelme végeredményben csak az erőszakon alapulhat*. És ez a kényszerhelyzet az államcsínyek kiapadhatlan forrása:

„A merész, ki uralom után vágyik, mindig vagy a birtokos osztályokra, melyek félelmükben áldozatul vetik politikai jogukat

* I. m. I. 420 l.

birtokuk biztosításáért, vagy ezek elleneire bizton számíthat. Az államcsínyek (*coup d'état*) örökös nesze Franciaországban, mely oly könnyen hitelre talál, legjobban bizonyítja: mily közel a veszély, mely Damocles kardjaként függ a szabadság felett”.* De nemcsak társadalmunk elvi alapjai vannak feldúlva, hanem a végletekig vitt centralizáció is, megfelelő ellensúly hiányában, könnyen az ú. n. népfelség kezéből valamelyik diktátor marta-léka lehet, legyen az akár a tulajdon védője, mint a III. Napoleon esetében, akár a szociális forradalom jövendő Constantinja. Ez egy hosszú fejlődési sor kikerülhetetlen dialektikája lesz:

„Mióta a római birodalom romjain új államok alakultak, a jelenkorig nem változott a fejlődés iránya. Mindig és mindenütt ugyanazon törekvés: egészen abszolúttá tenni az államot. Minden haladás a művelődés pályáján csak e törekvés céljához vitt közelebb s azon nagy események, melyek minden más tekintetben átalakíták a viszonyokat, ez egyre nézve csak ugyanazon irányban vezették tovább az európai emberiséget. A XVI. század reformációja s a XVIII.-nak forradalma csak tovább folytatták a királyság munkáját. Amaz, midőn az egyházat aláveté az államnak, s ez, midőn a népre ruházta át az állam hatalmát: csak azon akadályokat rombolák le, melyek az állam korlátlan hatalmának még útjában állottak, míg elvégre oda jutottunk, hogy az élet minden viszonya közül, az egy birtokjogon kívül, semmi sem maradt, amire nézve az egyén szabadsága az állam mindenhatóságának nem volna korlátlanul alávetve. Az egyéni szabadság ez utolsó bástyáját is fenyegetve látjuk”.**

Sőt nemcsak fenyegetve van, hanem az egyenlőség végletekbe hajtott eszméje már törvényileg is aláaknáztta. A kisajátítás elve és gyakorlata egy olyan eszközt adott az államhatalom kezébe, melynek bárdja bármely pillanatban a magántulajdon fejére eshetik. Eötvös sokkal becsületesebb és következetesebb gondolkodó, semhogy ettől a konklúziótól visszariadna:

„Erősen meg vagyok győződve, hogy mindazon okokat, melyek a közlekedési eszközök kisajátítása mellett felhozatnak, következetesen lehet alkalmazni a földbirtok kisajátítására is és kik ez okokat egyszer elfogadták, azoknak a birtokjogot elvileg itt sem lehet védniök. Ne higyük azonban, hogy az egyedüli sőt legnagyobb veszély, mely korunkban a személyes tulajdont fenyegeti az ellene intézett egyenes megtámadásokban rejlik. Az állam jelen intézményei ma sokkal biztosabb eszközt nyújtanak az egyéni birtokjognak megsemmisítésére.” *** Ez az eszköz az adózás. Minden erőszakos forradalom nélkül, egyedül az adózás törvényes keretei között is véget lehet vetni a mai birtokrendnek. Elegendő ehhez ama sokat hangoztatott alapelv elfogadása, hogy

* I. m. I. 459. 1.

** I. m. I. 433. 1.

*** I. m. I. 428. 1.

„nem csupán a birtok mennyisége szerint kell kiszabni az egyesnek részvétét a közterhekben, hanem hogy a gazdagabbnak többel kell azokhoz járulnia, mint a szegényeknek: nem valószínű, sőt nem bizonyos-e, hogy ezen irányt a demokrácia uralma alatt még nagyobb következetességgel folytatandjuk és a birtokos-osztályok által már elismert alapelvek továbbfejlesztése által oly állapotnak megyünk eléje, midőn egyetlen birtokos sem fogja kétségbevonni Lamartine állítását, miszerint a valódi kommunizmust az adóban kell keresni.” *

A mai közállapotok és a kor vezető eszméinek mai iránya mellett minden tényező a kommunizmus felé halad, mely csak még fokozottabb központosításhoz és ezzel együtt minden eddiginél nyomasztóbb deszpotizmushoz vezethet:

„A lényeg, mire nézve a kommunizmus minden követője egyetért, abban áll, miszerint az állam céljául a teljes egyenlőséget, s eszközül e célra az egyén föltétlen alárendelését az államnak tekintik. S miután az egyén teljes alávetése az állam hatalmának csak úgy lehetséges, ha az államot korlátlan hatalommal ruházzuk fel és mivel az általános egyenlőség elvét akkor lehet leginkább megközelíteni, ha az alól csupán egy személy van kivéve, következik: hogy a deszpotizmus nemcsak ellentétben nincs a kommunizmus elveivel, sőt szükséges eredménye ennek, s oly forma, melynek elvei annak leginkább megfelelnek.”**

Ezen a ponton állapotjunk meg egy pillanatra, mert innen tanulságos betekintés nyílik nemcsak Eötvös rendszerébe, hanem az elméletek keletkezésének titkos rugóiba is. Íme egy széles látókörű állambölcsező, egy érzelmektől átítatott költői kedély, ki vérbeli szeretettel éli át a kultúra minden értékét, egy logikus és következetes gondolkodó, aki a Bacon módszertani elvének a tapasztalatnak kizárólagos voltára esküszik: egyszerre minden bizonyítás, elemzés, történelmi egybevetés nélkül dogmaként fogadja el, hogy az egyéni tulajdon nélkül elpusztulna egész európai kultúránk s inkább kész ő — az uralkodó eszmék kikerülhetetlenségének és ellenállhatlan erejének tanítója — több évszázados fejlődést tévedésnek minősíteni, semhogy a magántulajdon intézményét a legcsekélyeb kritika tárgyává tenné, dacára annak, hogy tisztán látja minő üdvös volt már egyszer a régi birtokrendnek radikális megváltoztatása! És ami ennél még csodálatosabb: neki, a természettudományi módszer lelkes pártosának eszébe sem jut magát azt a gazdasági rendet megvizsgálni, melyből az uralkodó eszmék összeütközése előállt; eszébe sem jut a szegénység és a gazdagság harcainak okait kutatni; eszébe sem jut felvetni azt a kérdést, hogy mik a jövedelemeloszlás törvényei s nincsenek-e talán ezen a téren rendellenességek?; eszébe sem jut nyomozni, vajon — akár az általa nélkülözhetetlennek vélt magántulajdon kereteiben — nem létesíthető-e

* I. m. I. 432 l.

** I. m. I. 447 l.

a jövedelem és a vagyon eloszlásának egy igazságosabb rendje, hogy pl. miként volna kiküszöbölhető a szabadság sérelme nélkül a munkanélküli jövedelem?

Nem, ő ilyen problémákra egy pillanatig sem gondol — és ez legjobban mutatja, hogy az uralkodó eszméknek szigorúbb tudományos megalapozottsága hiányzik nála — hanem inkább hajlandó föltételezni, hogy több évszázad fejlődése valami *tévedésnek* esett áldozatává:

„A tévedés vagy magukban az eszmékben, vagy ezen eszmék alkalmazásában rejlik.

Vagy azt kell feltennünk, hogy a keresztyén polgárosodás hamis eszmékből indulva ki, oly célok után fárad, melyeket elérni nem lehet:

vagy pedig azt, hogy az összes tudomány és államművészet, félreértvén az uralkodó eszméket, nagy feladatának megoldását tévúton kísérte meg.” *

Eötvös az utóbbi alternatívát választja és azt tételezi fel, hogy állambölcselek és zszurnalisták a kor uralkodó eszméit félreértve azokat helytelen irányba terelték. Ugyanis a nép egészen mást ért az uralkodó eszmék alatt, mint azt a tartalmat, melyet az eszmék fejlődése a helytelen elméletek nyomása alatt vett.

„Azon értelemben, amint a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait valósítani törekszik:

a szabadság oly állapot, melyben az ember saját tehetéseinek, s amennyire ezek engedik, a természetnek korlátlan ura; az egyenlőség csupán eszköz, hogy mindenki a szabadság élvezetéhez juthasson;

a nemzetiség pedig az egyéni szabadság elvének alkalmazása egész népekre.”**

Az uralkodó eszméknek ez az őseredeti fogalmazása ama tévedés áldozatául esett. Hogy hogyan, erre nézve Eötvös a következő groteszk elméletet állítja fel:

„Azon perctől fogva azonban, melyben az államra tudományos elméletek elhatározó befolyást kezdtek gyakorolni, elszakadt az egyesítő kapocs, mely azelőtt az államot az összes társadalmi renddel összeköté s miután (mint azt munkám folytán már kifejtem) az állam intézményeinek rendezésénél az ókor fogalmai szolgáltak alapul: az államnak a keresztyénség fogalmain alapuló társadalmi renddel szükségképp hasonló ellentétbe kell jönnie, mint aminő az ókori és a keresztyén polgárisodás alapelvei között létezik.”***

Ez más szavakkal azt jelenti, hogy egy, csomó politikus, zszurnalista és egyéb ideológ *ókori eszmékkel fertőzte meg keresztyén civilizációnk*at s az uralkodó eszmék népies tartalmát Róma caesarisztikus szellemével mételyezte meg.

* I. m. I. 18 l.

** I. m. II. 70 l.

*** I. m. I. 515 l.

Hogyan képzeli ezt Eötvös? Egyszerűen úgy, hogy az egyenlőség elvén nyugvó, centralizáló állam gondolatát ókori elvnek tekinti, míg a szabadság és a nemzetiség gondolatát a keresztény kultúra termékeinek tartja. Minthogy pedig a politikai egyenlőség gondolata szerinte ellentétbe került a szabadság és a nemzetiség eszméjével: nyilvánvaló, hogy napjaink krízise semmi egyéb, mint az ókori és a középkori civilizáció ellentéte. Nem beszélve most itt arról, ha vajon csakugyan létezik-e emez eszmék között amaz ellentét, melyből Eötvös kiindul — erről később lesz szó — az újabb kutatások fényében nyilvánvaló, hogy Eötvös összes történetbölcseleti tételei tartahatatlank. Helyesebben: csupán annyi igaz, hogy Róma dolgozta ki a világtörténelemben a centralizált caesarizmus legtokéletesebb példáját, de történelmi beállítása összes többi pontjai tévesek. Így

1. nem áll, hogy az általános választójogon, népképviseliten és miniszteri felelősségen alapuló modern parlamenti demokrácia, a gyülekezési, egyesülési és sajtószabadság egyre fokozódó biztosításával a római caesarizmussal azonos avagy csak rokon képlet volna;

2. nem áll, hogy az egyéni szabadság és az emberi méltóság eszméjét a kereszténység hozta volna, ellenkezőleg a kereszténység vette azt át a görög-római filozófiából;

3. nem áll, hogy az önkormányzat egy speciálisan középkori intézmény volna, hisz a görög-római kolóniák az önkormányzati életnek egy igen fejlett rendszerét élvezték;

4. nem áll, hogy a középkort az ókorral szemben az egyéni szabadság magasabb foka jellemezte volna; ellenkezőleg a középkor a feudális urak anarchiája és végsőkig legyengült központi hatalom mellett a széles néprétegekre nézve az emberi méltóság és egyéni szabadság teljes megtagadását jelenti; a röghöz kötött jobbágyosság és az osztályok szerint váltakozó védjajak rendszere óriási visszaesés a *jus naturae* egyenlősítő és felszabadító tendenciáival szemben, melyeket a császárság végső századai az emberi jogok minden terén mutatnak;

5. nem áll, hogy a nemzetiség elve keresztény vagy középkori elv volna; ellenkezőleg maga Eötvös mutatja ki, hogy a nemzeti eszme egyidős a polgári államok kialakulásával, melyek épp az egyházi és területi partikulárizmusok romjain, a feudális intézmények kiküszöbölése árán születtek meg.

Az Eötvös által kovácsolt történelmi antagonizmusa az uralkodó eszméknek tehát nem állja ki a bírálatot. Mit tartsunk most már e fogalmak belső, logikai ellentmondásáról, melybe állítólag hibás formulázásuk folytán kerültek volt? Mint láttuk Eötvös a baj okát a politikai egyenlőség doktriner túlzásában látja, mely a korlátlan többségi akarat népszuverenitása folytán az egyéni szabadság és a nemzetiségi elv teljes elnyomásához vezet. Az új zsarnok jogosítva érzi magát az egyén összes ügyeibe belenyúlni, nincs olyan életviszony, mely elvileg ki volna zárva

a népfelség rendelkezése alól. Ez pedig, Eötvös szerint, tűrhetetlen állapot, mert az ember általa legfőbb kincsét: a szabadságot veszti el. Ugyanis nem lehet vitás, hogy a szabadság eszméje fontosságban és jelentőségben, melyet életünkre gyakorol megelőzi úgy az egyenlőség, mint a nemzetiségi eszméjét:

„A szabadság utáni vágy minden emberrel veleszületett. Amint csak tehetségeinek és tulajdonainak önálló használata által érezheti magát boldognak, s boldogságának mértéke erejének és önállóságának arányától függ: úgy minden megszorítás, bármely tehetségeit illetőleg, szenvedés forrása ránézve és csak annyiban elviselhető, amennyiben a megszorításért, melyet egy tekintetben szenved, annál nagyobb szabadságot nyer kárpótlásul másfelől.”* Eötvös e tekintetben tisztá, helyes és következetes álláspontot foglal el s meg van róla győződve, hogy még a legszélsőbb kommunisták előtt is a szabadság eszméje lebeg megvalósítandó ideálul, míg az egyenlőség csak út ezen cél felé:

„a proletárság is csak azért lelkesül az egyenlőség elve mellett, mivel egyedüli eszközhöz tartja a szabadság elérésére, s hogy a nép ezen osztályától is mindig távol volt a gondolat, hogy a szabadságot az egyenlőségnek feláldozza.”**

Hogy a nemzetiség eszméjével is így van, azt nem látja Eötvös teljes tisztasággal, de habozásában inkább kelleténél lebecsüli, semmint túlbecsüli a nemzetiségi elvet. Haladási elméletének is helyes és mélyreható kiinduláspontjai hajlamossá teszik őt a szabadságnak mint alapvető indítóerőnek méltánylására:

„Az oly államintézmények, melyek az egyéniségek megsemmisítésén munkálnak, vagy a különböző egyéniségek érintkezését akadályozni törekuszenek, nemcsak nem adhatnak megnyugvást, sőt fönn sem állhatnak hosszas ideig, miután az ilyen intézmények ellen irányzott minden törekvést tulajdonképp csak olyannak tekinthetni, mely által az ember rendeltetése akadályait igyekszik elhárítani, s mely azért elvégre mindig szükségkép célhoz vezet.”***

Azt is tisztán látja Eötvös, hogy a társadalmi állapot bonyolódása, sőt az állami hatalom fejlődése nem szükségkép vezet az egyén szabadságának csökkenésére, *mivel a szabadság nem valami absztrakt jogi konstrukció hanem az emberi egyéniség összes tulajdonságainak minél harmonikusabb kifejtése és a természet felett gyakorolt minél tökéletesebb uralom.* Így tehát mindig egyenes aránynak kell lennie az állami hatáskör kiterjesztése és ama javak között, melyeket érte az ember cserébe kap, máskülönben szabadsága lesz veszélyeztetve. (Mindebben Eötvös olyan pontosságot és tisztánlátást tanúsít, hogy ijesztőnek mondható az a visszaesés, melyet állítólagos követőinél e téren találunk). A szabadság minden megszorítása így az öröm

* I. m. II. 65 l.

** I. m. II. 48 l.

*** I. m. II. 635 l.

és a fájdalom mérlege szerint bírálendő el: kap-e érte cserébe újabb és értékesebb szabadságokat? Eötvös maga formulálni is próbál erre nézve egy mértéket, mondván:

„I. Hogy az egyes nehezebben mond le egyéni szabadságáról, ha annak használata olyan jóra vonatkozik, ami előtte magasabban, vagy hozzá közelebb áll, s eszerint mindenekelőtt azon dolgokra nézve akarja magát szabadnak érezni, melyek napi életével és erkölcsi meggyőződéseivel állanak összefüggésben.

II. Hogy az egyén az állam főnállásának kész ugyan földözni szabadsága egy részét, de csak amennyiben ez áldozat szükséges voltáról meg van győződve, s az állam őt kárpótolhatja mindazért, amiről lemondott.” *

A második tétel kétségtelenül helyes, de az első pontatlan: Eötvös nem veszi észre, hogy szabadságunk abban a mértékben csökken, melyben legalapvetőbb szükségleteink kielégítését szorítják össze vagy akadályozzák meg. És mert lelki életünk legmélyebb rugóit olykor félreismeri, ez tévedéseinek leggyakoribb oka és ez vezet néha egészen légben lógó ideológiai okoskodásokra, így a *nemzetiségi mozgalom* rugóit nem egyszer egészen hamis rétegekben keresi (uralom, valami az arisztokratikus családai elvvel rokon tünemény). De helyesebb elemzéseiben is csak a féligazságot találja meg, mondván:

„A nemzetiségi mozgalomnak való alapja azon kegyelet, mellyel minden jobb ember elődeinek emlékéhez, s a tőlük öröklött nyelvhez ragaszkodik; azon természetes ösztön, mely arra készlet, hogy egyéni szabadságunkhoz ragaszkodjunk, s ne nyugodjunk meg helyzetünkben, míg azt, főképp abban, mihez szívünk köt, elismerve nem látjuk; s ha ezen érzések most erősebbekké váltak, s a legújabb időben más fontos érdekeket háttérbe szorítanak, ennek oka hazánk különböző népeinek emelkedő műveltségében kereshető, mely által saját nemzetiségeknek tisztább öntudatához jutottak; de éppen azért ne higgye senki, hogy e mozgalom azáltal hátrítatik el, ha a gyűlölet, melyre magukat némelyek a vita között bizonyos nemzetiség iránt elragadtatták vagy egyes szövívőknek nagyravágása kielégített.” **

Bármily jelentőségek legyenek is ezek a szempontok, melyekhez még más helyütt a népszuverenitás gondolatát sorozza, legmélyrehatóbb gyökereit mégis feledi, azt t. i., hogy a nemzetiségi törekvések a legelevenebben belevágnak az emberek egyéni szabadságába, mert a nemzeti, az anyanyelvükön űzött iskola, bíraskodás, közigazgatás hiánya, az alkotmányból való kizártság, az idegenfajú bürokratikus vagy osztályuralom napról-napra legalapvetőbb életszükségleteikben károsítja meg az emberek millióit és azt teszi lehetetlenné, amit Eötvös épp haladási politikája két alapeszméjévé tett: a külön egyéniségek kifejlésének lehetőségét

* I. m. II. 371 l.

** *A nemzetiségi kérdés*. I. m. 73. l.

és ezen egyéniségek szabad érintkezését. És ezen világos átlátás hiánya tette oly habozókká Eötvös nemzetiségi prognózisait s tette hajlamossá arra, hogy a nemzetiségi kérdés megoldását mindenekfelett a történelmi jog alapján, vagyis kora államszerkezeteinek fenntartásával keresse. Holott ha a nemzetiségi mozgalom fő okait tisztán látta volna, világos lett volna előtte, hogy a nemzetiségi elv állambontó lesz mindenütt, ahol egy nemzetiségi tömeg szabadságigényeit a fennálló államkeretek között kielégíteni nem képes és elegendő hatalommal bír egy kedvezőbb államkapcsolat létesítésére. Ebből az is következik, hogy a nemzetiségi elv nem áll ellentétben a nagy államiságra való törekvés általános irányzatával: az önálló államiság utáni vágy mindenütt utópia marad, ahol azt jelentéktelen néptörmelékek követelik, ellenben ahol megvalósult, ott rendszerint épen nagyobb, de mindenesetre együttműködésre képesebb államtestek megalakítására tör.

Most már csak az a kérdés, hogy a politikai egyenlőség elve valóban ellentétes volna-e azzal a szabadság fogalommal, melyet, mint boldogságtörekvést Eötvös oly helyesen és annyi mélységgel rendszere középpontjába állít. Mert ha tényleg úgy volna, nem lehetne kétségünk ez iránt, hogy a politikai egyenlőség ideológiája előbb-utóbb össze fog törni a szabadságvágy életbevágó realitásán. Eötvös tényleg ezt hitte, mikor a következő problémát állította fel a *többségi akarat abszolútizmusa ellen* az egyén védelmére:

„A kérdés tehát: vajjon szerezhetni-e az egyéni szabadság számára Nyugoteurópa államaiban több biztosítékot, mint jelenleg van, s mely úton és módon? csak oda megy ki: növelheti-e az egyén befolyását az állam vezetésére? vagy csökkentheti-e az állam hatalmát, melyet az egyénnek minden viszonyára gyakorol?” *

Ha e kérdésre választ akarunk adni, mindenekelőtt nem lehet vitás, hogy Eötvös szinte látnoki szemekkel ismerte fel több mint egy félszázaddal ezelőtt a végletekbe vitt centralizációnak, a szervezetlen, merőben formai parlamentarizmusnak, a bürokrácia tehetetlen és felelősségtelen rendszerének várható súlyos következményeit. Amit e probléma körül mond, az még ma is nem egy részében eleven igazság és a francia közéletnek egyik legégetőbb feladatává vált, melynek megoldását minden gondolkodó politikus egyre hevesebben sürgeti a konzervatív szárnytól a legszélsőbb szindikalista táborig. Nem lehet az sem kétséges, hogy a túlhajtott központosításban, meg a műveletlen és szervezetlen többségi uralomban igenis nagy mértékben megvan a veszély az egyéni szabadságnak jogtalan vagyis olyan korlátozására, mely a nemzet nagy többségére nézve szabadsága megnyirbálását jelenti, új szabadságok nyerése nélkül. Nem lehet tagadni, hogy ez a rendszer kiépítés és korrekтура nélkül, a leg-

* I. m. II. 247 l.

terhesebb osztály és klikkuralomhoz vezetett a múltban és a jelenben s odavezethet a jövőben is, sőt a *diktátorságba torkoló államsínyek* veszélyét is állandóan magában hordja. Teljesen igaza van tehát Eötvösnek, mikor az egyéni szabadság újabb garanciáit keresi s akkor is mélyrelátó marad, mikor észreveszi, hogy ezen garanciákhoz csak két út vezet:

1. az egyén befolyásának növelése az állam vezetésére;
2. az állam hatalmának csökkentése az egyénnel szemben.

Eötvös végzetes tévedése csak abban áll, hogy az első út követését a *limine* visszautasítja. Ennek oka, kétségtelenül, a politikai egyenlőségi jogokkal szemben való bizalmatlansága és a kommunizmustól való féelme. Pedig ha a szabadság fogalmát legmélyebb lélektani és biológiai gyökeréig átgondolta volna, nagy szellemével és humánus lelkével szükségképp átlátta volna, hogy a mai társadalmi rend bizonytalanságának és véres konvulzióinak legmélyebb oka, hogy ez a *munkanélküli jövedelemre* van alapítva s ezen természeténél fogva a legtöbb ember szabadságtörekvésével kiegyenlíthetetlen ellentétben áll. Ellenben a politikai egyenlőség tana, mely nem jelent tényleges egyenlőséget, hanem csupán mindenki számára ugyanazokat a lehetőségeket az alkotmány módosítása és végrehajtásának ellenőrzése körül, — bárminő nyugtalanító eredményekre vezessen is olykor, ha műveletlen és szervezetlen tömegekben először érvényesül — az egyedüli eszköz olyan társadalmi berendezés keresztülvitelére, mely csakugyan a haladás, az Eötvös-féle értelemben felfogott haladás legfőbb szervévé akarja tenni az államot. Ez az, amit az ő aggódó lelke, mely egyaránt visszaborzad a diktatúra és a kommunizmus abszolutizmusától, nem tud és nem akar észrevenni. Épp ezért különben oly penetráns szemei e kérdések körül szerfelett ingadozókká, nem egyszer káprázókká, sőt olykor szofizmába burkoltakká válnak (pl. mikor a politikai klubok eltiltása érdekében beszél) s szinte érezzük rajtuk a félelem homályos pápaszemét. De nem szabad gondolni, hogy Eötvös e probléma körül egyenesen reakcióssá válik. Ehhez ő túl európai és a szabadságot csakugyan őszintén akaró. Épp azért reakciós publicistáink tévednek, ha azt hiszik, hogy Eötvöst az általános választójog ellen lehet kijátszani. Eötvös csak bizalmatlan vele szemben, mint a parlamentarizmussal szemben általában, de visszaborzad a reakciós rendszabályoktól. Így a *cenzust* javaslókkal szemben gúnyosan mondja:

„Hisz ha elismerjük, hogy az általános szavazat jogot cenzus által korlátozni azért szükséges, mert alkotmányaink a szegényebb osztályok elnyomására szervezvék, s így csak ezeknek kizárata által tartathatnak fenn: nem a cenzus, hanem épen az általános választásijog szükségét bizonyítottuk be.”*

Vagy még ma is egészen aktuális és gúnyja napjaink hipokrizisét sújtó, mikor a *politikai képesség* tana ellen ekként érvel:

* I. m. I. 355 l.

„Ezen kifejezés „politikai képesség”, melyet annyiszor hall az ember, midőn a cenzusról szólnak, szintén e beszédcafrangokhoz tartozik. Ha azon osztályok politikai képtelenségét akarják bebizonyítani, melyek a cenzus által a választásjogból kiszorítatnak, akkor a politikai képesség fogalma alatt mindazon tulajdonok értetnek, melyek az állam valóságos igazgatásához megkívántatnak, s ezeknek hiányát a szegényebb osztályoknál nem nehéz bebizonyítani. De akit előítéletek nem vakítottak el, az el fogja ismerni, hogy újabb államaink szerkezete mellett, a képesség ezen magasabb foka a többit adózóknál sem találta fel, s hogy ép ily fonák dolog volna a birtokban látni ezen képesség garanciáját, mintha a bizonyos hivatalok elérésére szükséges kövizsgálat oly törvény által pótolható ki, mely szerint a hivatalra vágyó csak azt tartoznék bebizonyítani, hogy bírnémi előlegesen megállapított jövedelemmel.” *

Nem, Eötvös teljesen tisztában van a választójog ideális céljával:

„A cél pedig, melyet minden választási törvény által elérni akarunk, kettős.

Eszközt keresünk benne, mely által szabadságát az egyes a hatalom önkénye ellen oltalmazhassa;

s biztosítékot arra, hogy az állam ügyei a többség érdekében, s az egésznek javára kezeltessenek.” **

Csak azt nem látja át, hogy aki egyszer ezt az alapelvet felállította, az kikerülhetetlenül a lehető legteljesebb politikai egyenlőséghez jut el, ha következetes marad.

A diktátorságtól és a kommunizmustól való félelme mellett e téren való bizonytalanságát egy ismeretbeli hiánya is fokozta: közgazdasági dolgokban gyöngé az érzéke és fogvatékos a tudása. Egy oly írótól, aki föltételezte, hogy majd „a nagybirtok, tőke és ipar érdekeit még erélyesebben képviselik a kisebb birtokosok, tőkepénzesek és iparosok, mint akik magasabb társadalmi állásuknál, s csekély számuknál fogva személyes hasznuk után nem járhatnak oly minden tekintet nélkül”:*** igazán nem várhatjuk, hogy a modern parlamentarizmus bonyolult érdektusait, a gazdasági monopóliumok rendszerét és azok ellenszereit kellőleg méltányolni képes lett volna.

Nem lehet kétséges, hogy az egyenlőség eszméjét és várható következményeit Eötvös legkevésbé értette meg mindazon problémák között, melyeket megvizsgált s ez irányú tanításai ma már végleg megdöntötteknek tekinthetők ép ama bíró ítélete alapján, a kit maga is egyedül illetékesnek fogadott el a politikai elméletek megbírálásában: a társadalmi fejlődés tapasztalatát. Nem lehet ugyanis vitás, hogy a nagy munkáját követő félszázad Eötvös idevágó nézeteit szinte egytől-egyig keresztül húzta, hogy a politikai egyenlőség eszméje párhuzamosan haladt

* I. m. I. 356 l.

** I. m. I. 366 l.

*** I. m. II. 218. l.

az egyéni szabadság öntudatának fejlődésével, még pedig nemcsak az „állhatatlan, doktriner Franciaországban”, hanem az általa annyira csodált Angliában is s hogy nemcsak az általános választójog, hanem az arányos képviselő, a nők választójoga (Eötvös egyik érve az általános választójog ellen), a referendum és a felsőház hatalma megtörésének gondolata is óriási lépéseket tett előre úgy a népek törvénykönyveiben, mint az egyesek öntudatában.

Annál szerencsésebbek és maradandóbbak Eötvös ama vizsgálatai, melyekben az egyéni szabadság védelmének második útjáról: az állam hatalmának megszorításáról szól. Az *önkormányzat lényegéről, feladatáról és eredményeiről* szóló fejtegetései ma is élő igazságokat tartalmaznak, melyeket jórészt igazol az újabb fejlődés. Munkájának ez a része úgy történelmileg, mint logikailag irodalmunknak egyik legjelesebb alkotása. A szabadságok által nem ellensúlyozott centralizáció pusztító hatását ép úgy felismeri az ókorban, mint napjai történetében:

„Aki a II. és IV. században nyomozza az óvilág műveltségét: Galliában, Görögországban, Kis-Ázsiában, Afrikában, Egyiptomban kell azt keresnie, s mindenütt több nyomára talál, mint Itáliában, hol minden élet a mindenható államhatalom nyomása alatt tengett, s a büszke Róma márványpalotáival és szennyével, mintegy szörnyeteg ott a kisajtott itáliai népek véres maradványai közt az egyetlen, amin még az élet némi nyoma fönmarad.” *

Ugyanaz a kór jelentkezett a francia történelem annyi lapján:

„Az országnak, miután fővárosát bevették, nem vala többé semmi eszköze ellenszegülni az idegenek határozatának. *Paris pris, Napoleon n'a qu'à souscrire son abdication, — qui a Paris, a la France.*” **

De a túlzott központosítás nemcsak az állam létét veszélyezteti, hanem aláás minden igazi állampolgári erényt, minden valóságos szabadságot, minden mélyebb érdeklődést a köz iránt, minden kezdeményezési kedvet, minden komoly ellenőrzést. A központosítás veszedelmével szemben pedig az egyedüli orvosság csak az önkormányzat gondolata lehet:

„Az egyetlen védeszköz tehát korunkban az állam mindenhatósága ellen ugyanaz, mely századokon át szolgált oltalmul mindenféle korlátlan uralom ellen; tudniillik: hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezetnek, melyek az egyént az állammal egybefűzik, bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre, s ezáltal az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat vessenek.” ***

Különösen az erőteljes, szabad és független községi élet alapja minden igazi szabadságnak:

* I. m. II. 418 l.

** I. m. II. 360 l.

*** I. m. II. 431 l.

„Az államon minden irányban átvonuló községi élet azon meder, melyben azon szükség érzetének, hogy magunknak fontosságot és a közügyre befolyást szerezhessünk, szabad folyást engedhetünk, az állam veszélyezése nélkül; ez azon csatorna-rendszer, melyben a demokrácia fenyegető árja csöndesen eloszlik, míg éppen a szilárd alapon rendezett községekben elég töltésre is találunk, melyben lassanként meg kell törni a demokrácia hatalmának, még mikor az egész államot kormányozza is.” * Ez a mondat azért is érdekes, mert mutatja, hogy a demagógiától való félelem Eötvösnél oly erős volt, hogy a demokrácia ellen keres védelmet abban az intézményben, mely mindenütt ép a demokrácia legfőbb nevelő intézete lett — természetesen csak akkor, ha a gyűlölt politikai egyenlőség láza az oligarchikus nemesi köztársaságokból valódi *self-government*-et csinált: oly fejlődés, melynek Magyarországon — mint látni fogják — éppen Eötvös volt a fővezére a vármegyék elleni nagyszerű harcában.

Eme fejtegetései során különben Eötvös érdekes kísérletet tesz a központosítás és az önkormányzat határterületének elvi elválasztására s szabályként hirdeti, hogy

„oly államokban, ahol korlátlan egyeduralmat akarnak megalapítani, a központosítást törvényül kell tekinteni, melytől csak kénytelenségből kelljen eltérni; míg szabad államokban éppen a decentralizáció (az önkormányzás) a szabály, melytől csak oly mértékben térhetni el, amennyiben az nagyobb veszélyek kikerülése végett mulhatlanul szükséges.”**

Az önkormányzat korrolláriumaként Eötvös nagy súlyt helyez az *egyes osztályok és foglalkozási ágak szabad szervezésére* is: oly követelmény, mely ép napjainkban, mint a jövő egyik legfontosabb szabadságmozgalma jelentkezik.

A szabadság garanciáit kutató élelméjű vizsgálatai közben azonban Eötvös megfélemledik egy olyan tényről, amely pedig épp abban a francia történelemben vezérszerepet játszott, mely mintegy az ő szociológiai laboratóriuma volt. Az államcsínyek történetében minden új *coup d'état* a hadseregére vagy annak egy részére támaszkodott s kivétel nélkül annak brachiális erején nyugodott az új rend. Ebből a tényből világos, hogy az egyéni szabadság és az igazi többségi akarat mindaddig veszélyeztetve van, míg a haderő engedelmes és gépies eszköze — zsold és kintüntetés fejében — a mindenkori diktátor akaratának. A valódi szabadság és ami ezzel egyet jelent, az igazi demokráciának egyik legalapvetőbb problémája ez: miként lehetne a fegyveres erőt olyképp szervezni, hogy ez mindig a valódi népakarat érvényesülésének szerve legyen? Nem lehet csodálni, hogy Eötvöstől ez a probléma még idegen volt, (pedig ép az ő főkérdése marad megoldása hiányában válasz nélkül), hisz még napjainkban is

* I. m. II. 444 l.

** I. m. II. 259 l.

csak igen kevesen vetik fel és elintézettnek hiszik a gazdasági forradalom bizonytalan ideológiájával.

Az egyéni szabadság alapvető fontosságának tanítása és a haladási elmélet helyes kiindulási pontjai mellett az önkormányzati és egyesületi törekvések horderejének felismerése Eötvös állambölcseletének legragyogóbb része, mely méltán sorakozik ahhoz az érdeméhez, hogy a nemzetiségi kérdés számos alapvető tünetét helyesen fogta fel és a faji reakció őrzőjei közepette is azokat nagyban és egészben pontosan könyvelte el a kor uralkodó eszméi mérlegében.

III.

Ezek azok az alapvető társadalombölcészeti eszmék, melyek Eötvös gondolkozását vezették. De ezek felismerésével még nem oldottuk meg a kitűzött feladatot. Még hátra van, hogy szemügyre vegyük Eötvös *gyakorlati politikáját* is, azt, hogy szociológiai meglátásait hogyan törekedett a magyar politika konkrét problémáira alkalmazni. Abból, amit bevezetésül mondtunk következik, hogy ami bennünket kizárólag érdekel itt is csak az, hogy helyesen vagy helytelenül ismerte-e fel Eötvös a magyar helyzetet és alkalmas vagy alkalmatlan eszközöket ajánlott-e az ország fejlődésének előmozdítására, nem pedig az, hogy minő erkölcsi szívóssággal, vagy minő politikai elánnal, vagy minő szuggesztív és propagandisztikus eréllyel volt képes politikai terveinek érvényt szerezni. Egy félévszázad leforgása után ma már meddő vagy hiábavaló dolognak tartanánk azon elmélkedni, hogy meg volt-e benne vagy nem a kellő erély a klerikális reakció leküzdésére, vagy a forradalmi katasztrófa következményeit minő lelki bátorsággal viselte? Ezek és hasonló kérdések csak a történetírót érdeklik, aki az egyéni felelőségeket állapítja meg. Miránk csak az a fontos, hogy Eötvös politikai meglátásaiból nyerhetünk-e még útmutatást ma is a magyar dolgok irányítására?

Eötvös gyakorlati politikai koncepciói főleg három tételre vonatkoznak: a tanügyi, az államszervezési és a nemzetiségi politikára. Vegyük ezekre vonatkozó törekvéseit külön-külön szemügyre.

1. *Közoktatási politikájának* alap gondolata az volt, hogy az egyesek kiművelésén fordul meg a jövő.

A szabadságnak és egyenlőségnek a biztosítékait a műveltség általánosságában és egyenlőségében keresi.

Közoktatási politikájának sarkalatos programpontjai voltak, hogy az állam: 1. minden polgárát kényszerítheti gyermeke neveltetésére; 2. az iskolatartás költségeit közadókból szedheti be; 3. a közoktatást minden vonalon irányíthatja és ellenőrizheti. Vagyis az iskolakötelezettség, az oktatás ingyenessége és azon elv alapján áll, hogy mindenki, állam, község, egyház, társulatok és egyesek mind-mind állíthatnak és tarthatnak iskolát, ha a törvényes kikötéseknek megfelelnek.

A népnevelés tengelyévé a községi közös iskolákat akarta tenni. Az 1868: XXXVIII. tc. a községeket kötelezi arra, hogy ahol egyáltalában nincsen, vagy pedig elégtelen népiskola van, ott a község tartozik iskolát állítani s ennek költségei fejében 5%-ig emelkedhető külön községi iskolaadót vehet ki polgáira. Ha a község erejét meghaladná az iskolatartás költsége, akkor az állam köteles iskolát állítani. A községi iskolák mellett, Eötvös messzemenőleg respektálta a felekezetek jogait is. Egész felfogásából látható, hogy az önkormányzati elvnek akart lehető tág teret nyitni a tanügyi politikában is. Az állam itt is — irányító és felügyeleti jogának teljesen épségben tartása mellett — csak akkor és ott avatkozzék be, amikor és ahol a társadalom saját erőforrásaiból képtelen a cél elérésére szükséges eszközöket előteremteni. A következmények megmutatták, hogy Eötvös politikája csődöt mondott: a feudális vármegye által pórázon tartott községek lehetőleg elodázták iskolafelállítási kötelezettségüket, míg a túlhatalmas egyház egyre inkább klerikális monopóliumot teremtett a közoktatásban. Eötvös tévedése nem az önkormányzati elv helytelensége volt, hanem az, hogy az önkormányzat az egyéni és politikai szabadság megfelelő foka nélkül, egy-egy osztály kizárólagos gazdasági és közjogi egyeduralma mellett nem lehet, a szabad erő kifejtés, az önálló egyéniségek zavartalan érintkezésének eszköze, hanem csak a már meglévő elnyomás és monopol-helyzet kiélesítése. Ha az egyház egy szabad, saját erőforrásaiból működő szervezet volna; a község pedig valóban a független önkormányzat megvalósítása: akkor az önkormányzati alapelven nyugvó közoktatásra bátran rábízhatnánk a jövő nemzedék nevelését. Ellenben a míg az egyház mai gazdasági és közjogi túltengésében valóságos állam az államban; amíg a község a birtokos nemesség és a banktőke uralmi szervezete; amíg az állam főszervei is eme klerikális és feudális oligarchiának csaknem kizárólagos rendelkezése alatt állanak, mint ma: addig ebben a politikai és erkölcsi milieuban az „önkormányzat” az igazinak csak torzképe lehet, mint ahogy maga Eötvös egy más téren — mindjárt látni fogjuk — tisztán felismerte. Csak természetes, hogy ez a rendszer egyre inkább mérgezett gyümölcsöket termelt s a reakciós utódok kezében alkalmas eszköznek bizonyult állami pénzen a klerikális iskolaügyet kiépíteni — a szegény egyházak gyámolítására. Persze Eötvös — a hatalmi és gazdasági erők hibás mérlegelése folytán — ezt a következményt nem várhatta. Ellenkezőleg valódi szabad szellemben törekedett az önkormányzati nevelésügyet élő tartalommal megtölteni. Ezért szervezi a községi iskolaszékeket, a járási iskolatanácsokat és a népnevelési egyesületeket. Sajnos, a magyar társadalom osztályuralmi és a kultúra által még feltöretlen földje alkalmatlannak bizonyult e másutt dús termést ígérő magvak megérlelésére. Pedig Eötvös igazán gondos kertész módra őrködött fölöttük. Egyik alkotása a *Néptanítók Lapja* — mely utána

évtizedeken át az állami kortesszervezet egyik orgánuma volt — akkor csakugyan modern pedagógiai eszmékkel foglalkozott és *nyolc nyelven jelent meg*, mert ő — mint részletesen látni fogjuk — a nemzetiségek egyenjogúsításának eszméjét komolyan vette. Épp így kizárólag- tanügyi és kulturális szempontokat érvényesített a tanügyi személyzet kiválogatásában s bizonyára nem hitte volna el, hogy lesz még idő Magyarországon, mikor a tanítókat teljesen bele fogják szorítani akarni a vármegyei kortesszervezetbe a főispánok kinevezési joga által.

2. Sokkal szerencsésebb és gyümölcsözőbb volt Eötvös *államszervezési politikája*, mely a parlamentáris népképviselőlet alapjaihoz, a felelős kormányhoz és a központosított modern államhoz vezetett el. Eötvösnek ezt a propagandáját szokás *centralista politikának* nevezni és sokan nagy következetlenséget látnak benne, hogy ő, az önkormányzati eszme fanatikus harcosa, az állami központosítás érdekében a megyei önállóság ellen dolgozott. Aki így gondolkodik, teljesen félreismeri Eötvös intencióit, aki nem a vármegyei önkormányzat ellen harcolt, hanem amaz ötvenkét „kis királyság” — mint Széchenyi mondotta — nemesi reszpublika ellen, melyeknek jogi bizonytalansága, adminisztratív anarchizmusa, megmerevedett és korrupt osztályuralma, meddő sérelmi politikája, a haladástól való gögös elzártsága, képtelen nemesi adórendszere és földesúri bíraskodása azt eredményezte, hogy a magyar állam pusztá jogi abstrakcióvá vált, melynek nem volt sem gazdasági, sem közigazgatási ereje. Ezt a történelmi anarchizmust akarta ő — a nyugati fejlődés szellemében — a népképviselőlettel és felelős kormánnyal helyettesíteni, nem a vármegyei önkormányzat megszüntetésére, hanem korszerűvé és életképesé tételére. Ebben a törekvésében Kossuthtal (aki szinte még- az utolsó percben ellene beszélt az Eötvös által követelt kormányfelelősségnek, „mivel a felelősség ott van már Ulászló törvényeiben” !) és társaival szemben valóban a kor uralgó eszméit képviselte és így az egész vonalon diadalt aratott.

Nagyszerű hadjáratát a vármegyei anarchia, nepotizmus, népnúzás, tudatlanság és korrupció ellen ma sem lehet borzongás és megindultság nélkül olvasni, annyira aktuálisak és igazak még ma is megállapításai és elemzései.

Eötvösnek ezek a fejtegetései azért is érdekesek, mert bizonyítják, hogy az adott viszonyok kényszere alatt teljes mértékben felismerte a *politikai egyenlőség fontosságát*, a politikai jogokért való küzdelem reális mozgató erőit, szóval azokat a nagy társadalmi szükségleteket, melyekről később államfilozófiájában, a francia lidérc súlya alatt oly tökéletesen megfeledezett.

Hazája középkori béklyói ellen harcolva tisztán látja azt az igazságot, melyet a burzsoá láncok elleni küzdelemben később nem akar észrevenni, hogy az alkotmány egyik főhibája ez:

„miután minden alkotmányos jogok élvezete csak a haza lakóinak egy huszadára szorítottatik, alkotmányos jogaink megtámadás idejében csak az összes nemzet egy huszadának védelmére számíthatnak.”

„És ugyan lehet-e bámulni, ha haladásunk ily viszonyok között lassú, sőt bizonyos tekintetben lehetetlennek mutatkozik? Miután a nemzet tizenkilenc huszada az alkotmányon kívül áll, s a legnagyobb abszolútizmus alatt élő nemzetektől csak annyiban különbözik, amennyiben a magyar nép nemcsak a magyar királytól függ, hanem a magyar korona ötszázézer tagjának önkénye alatt áll: csodálatos-e, ha az alkotmányos élet külső formáit igen, de áldásait nem ismerjük? ha törvényhozásunk a haladásra napról-napra alkalmatlanabb eszköznek mutatkozik, s oly országban, hol rendezett közigazgatás éppen nincs, az ipar, kereskedés s művészet nagy előlépéseket nem tehet? mondom, lehet-e bámulnunk mindezen, s nem kell-e megvallani, miként sokkal csodálatraméltóbb volna, ha alkotmányunk jelen szerkezete mellett a bajjoktól mentek volnának.” *

Azt is tisztán látta, hogy a nem nemesek hivatalképességének kimondása az alkotmány radikális átalakítása nélkül, milyen félrendszer volt:

„a nemtelenek hivatalképességének kimondása addig, míg a választási jog kizárólag nemesek kezében marad, csak kevés eredményt szülhet.” **

A külföldi tapasztalatok súlyját is helyesen értékeli, mikor így szól:

„Nézzük példaként Angliát. Senki nem fogja tagadni, hogy az osztály, mely az országban a gabonatörvények fenntartását kívánta, a műveltségnek hasonlíthatlanul magasabb fokán áll, mint nemességünk; s ha most feltesszük, hogy ezeken kívül senki Angliában törvényhozási befolyással nem bír, ezek pedig nemcsak választás, hanem utasítások által gyakorolják törvényhozási befolyásukat: vajlon hiszi-e valaki, hogy a gabonatörvényekben változások történhetnének?” ***

A probléma egyéb részeiben is hasonló éleslátást tanúsít. Akkor is, mint ma, a vármegyei oligarchia uralmát a külföldi önkormányzatok példájával akarták igazolni. De Eötvös mereven visszaautasítja ezt az analógiát:

„A hazai municípiumokra a külföldi irodalom nem alkalmazható, mert megyei szervezetünk „a fogalmak tökéletes össze-zavarása nélkül municipális rendszernek nem neveztetetik, s miként azon közigazgatási forma, melyet megyéinkben találunk, nemcsak a francia centralizációnak, hanem minden alkotmányos rendnek, minden nemzeti egységnek ellentétét képezi.” †

Vagy: „gúny nélkül *selfgovernment*-nek alig neveztetetik.” ††

Hisz:

* *Reform*. Lipcse 1846. 15 1.

** *U. i.* 8 1.

*** *U. i.* 127 1

† *I. m.* 28 1.

†† *I. m.* 30 1.

„Az adó egész terhe hazánkban csak nemtelen polgártársaink vállain fekszik, s megyéink midőn adóról szólnak, a *selfgovernment*-nek azon igen rendkívüli nemét gyakorolják, mely szerint valaki oly tárgyról rendelkezik, mikhez semmi köze.” *

Sőt a magyar megye nem is a nemesség, hanem egyes előkelő nemesek és családok uralma. A magyar önkormányzat lényege ez:

„minden nemes, amennyiben elég vagyonos, hogy sokszor a legnagyobb mezei munka idején, egy hetet a megye főhelyén tölthessen, szabad választási joggal bír; a többiek pedig, ha másvalakinek költségein behoztattak, szavazatukat a többet ígérőnek eladhatják.” **

Épp oly kevésbé hatott Eötvösre a municipalisták az az érve, hogy a vármegye az alkotmány főbiztosítója. Maró gúnnyal feleli:

„...alkotmányunk egyedüli biztosítását oly intézményben keresni, mely a nemzet tizenkilenc-huszada előtt annyira népszerűtlen, legalább is nem ildomos.” ***

Általában Eötvösnek idevonatkozó nézetei még ma is annyira élők és meggyőzőek, hogy a magyar demokrácia egyik főforrásművének fogja tekinteni a *Reformat*, ha egyszer a nemesi vármegye lerombolásához és a népies önkormányzat kiépítéséhez csakugyan hozzá lát.

3. Nem kevésbé bölcsék és átgondoltak voltak Eötvös gyakorlati *nemzetiségi politikájának* vezérgondolatai. Ma is annyira élők és aktuálisak, hogy a hozzájuk való visszatérés nélkül előbb-utóbb zátonyra kerül a magyar államiság hajója. Eötvös ragyogó világossággal hirdeti, hogy

„ha az ország egységének nevében oly követeléseket állítunk fel, melyek az egyes nemzetiségeket kifejlődésükben akadályozzák; ha elfeledjük, hogy az emberek a legnagyobb igazságtalanságot könnyebben tűrik el mint olyan állapotot, mely nekik naponként kisebb, de szüntelen alkalmatlanságot okoz, s hogy ezért vexatorius közigazgatás a legnagyobb deszpotiánál több ellenszenvet idéz elő; ha a befolyást, melyet ezen eszme jelenleg milliók kedélyére gyakorol, ignorálva, vagy azon meggyőződésből indulva ki, hogy az az állam egységével meg nem fér, alkotmányos viszonyainkat a nemzetiségi érzésekkel ellentétben rendezzük el: ezen érzések mint eddig, úgy ezentúl is veszélyekkel fenyegetik jövőnket. De épp oly bizonyos az is, hogy azon arányban, melyben a nemzetiségi igényeket kielégítve bebizonyítottuk, hogy államunk fennállása az egyes nemzetiségeket nem veszélyeztetni, sőt szabad kifejlődésüknek legerősebb biztosítója: az, mi veszélyesnek látszott, jövőnk zálogává válik, s azon nehézségek, melyekkel küzdünk, állami létünk ellenségei ellen fognak fordulni, s azoknak

* I. m. 49 l.

** I. m. 64 l.

*** I. m. 84 l.

legyőzése nekik bizonyosan semmivel sem lesz könnyebb, mint nekünk volt.” *

Azt is oly meggyőző erővel hirdeti, mint ma is csak kevesen, hogy a nemzetiségi kérdést az erőszak politikája mérgezi meg, ellenben a szabadság és önkormányzat politikája kiegyenlíti az ellentéteket:

„Meg vagyok győződve, hogy nemzetiségi mozgalmaink hazánk jövőjére csak akkor válhatnak veszélyesekké, ha erőszakos kompresszió által veszélyesekké tétetnek, mely a vizet, gőzt, sőt a levegőt is romboló hatalmakká változtatja; hiszem, hogy hazánk, dacára nemzetiségi különbségeinek, ép oly erős állammá alakulhat, minővé hasonló viszonyok között Belgium fejlődött; de hogy országunk legalább addig, míg a jelen nemzetiségi mozgalmak tartanak, a porosz vagy francia értelemben vett centralizált állammá nem alakulhat: az előttem már azért is világos, mert az adminisztrációnak ezen formája alatt a nemzetiségeknek legmérsékeltebb követelése is elégtételt nem kaphat.” **

Ezt az igazságot gyakran és egyre nyomatékosabban hangsúlyozza:

„úgy Amerika és Schweiz állása az újabb korban a legvilágosabban bizonyítja, mely hatása van az önkormányzás elve alkalmazásának e tekintetben. A nemzetiség elve melletti általános izgatottság közepett nyugodtan voltak ezen országok, csupán azért, mivel azon árnak, mely különben annyira pusztító hatással van, elég tért adtak, hogy kiterjeszkedhessék, s nem igyekeztek egy mederbe vezetni az ellenkező irányt követő vizeket.” ***
Látnoki szemekkel óv az erőszakos magyarosító politikától és grandiózus vonásokban előre megrajzolja annak a nemzetiségi politikának csődjét, melyet tényleg Eötvös halála óta az új életre kelt magyar feudalizmus már egy-két évtizede folytat: „Tegyük fel, hogy mindaz eléretett, mit e nézet legtúlzóbb pártolói kívánatosnak tartanak. Törvényhozás, melynek többsége az ország közügyeinek elhatározásában korlátlan hatalommal bír; közigazgatás, mely a legszigorúbb centralizáció elvei szerint rendeztetett, s hogy e törvényhozás majoritása a magyar nemzetiség szupremációjára méltó, s a közigazgatás mindazon hatalmat, melyet a legtekélyesebb adminisztracionális gépezet kezébe ad, ezen érdekekben használja fel, s vajjon mit értünk el? Elérhetjük, hogy a nemzetiségek szabad mozgását a községben s megyékben megakadályozván, elnémitjük a hangokat, melyek most némelyeket annyi félelemmel töltenek el; elérhetjük, hogy az összes nevelést a kormány kezében központosítva, azt saját nyelvünk terjesztésére eszközül használhatjuk; de azt, hogy az országban létező különböző nemzetiségek egyéniségöknek öntudatát elve-szítsék, hogy saját nemzetiségökért ne lelkesüljenek: azt ezen

* *A nemzetiségi kérdés.* I. m. 107 l.

** *I. m.* 51 l

*** *I. m.* 135 l.

úton éppen úgy nem fogjuk elérni, mint mások, kik azt a magyar nemzetiség irányában ugyanezen eszközökkel megkísérelték, s az eredmény, melyre számolhatunk csak abban áll, hogy e mozgalom, melyet közéletünk felszínéről leszorítánk, annál mélyebben gyakorolja hatását, s azon ellentét, mely most a magyar nyelv ellen létezik, a magyar állam, a haza egysége elleni ellentétté változnék által.”*

Mindez azóta szóról-szóra bekövetkezett és „megmagyarosított” nemzetiségeink idegenebbül, sőt ellenségesebbül állanak a magyar állammal szemben, mint valaha. Eötvös a forradalom keserű tapasztalatai után valószínűleg¹ érezte ennek a veszélynek közelségét, mert nemzetiségi politikájának rendszerét oly, még nála is szokatlan ünnepélyességgel ajánlja Falk Miksa figyelmébe, hogy azt túlzás és ellentmondás nélkül, mint politikai végrendeletét lehet tekinteni. Annak hangsúlyozása után, hogy a nemzetiségi kérdéstről írt könyve húsz évi gondolkodás eredménye s hogy az „minden mellékgondolat nélkül tiszta meggyőződését fejezi ki,” így folytatja:

„Szeretném, ha a bírálatban főfigyelem fordítatnék a könyv befejezésére s pedig azért, mert mit itt mondok ki, politikai meggyőződésem nyilvánítása; a gondolat, hogy a magyar nemzetiség csak úgy tarthatja fenn magát, ha az a nyugati civilizáció zászlóját hordja Európa ezen részében s egyediségét azon eszmék szolgálatában tünteti ki, melyekért a művelt világ többi részei küzdenek: e gondolat volt huszonöt év óta vezérfonala összes politikai tevékenységemnek s az fog maradni ézentúl is. Valamint a nemzetiség kérdésében, úgy minden kérdésnél azon párton álltam s fogok állni mindég, mely a szabadságért küzd s úgy vagyok meggyőződve, hogy midőn azt teszem, egyszersmind a speciálisan magyar érdeket mozdítom elé; ha ezen nézet hibás, akkor elhibázott egész tevékenységem is. Vannak, kik mindent kizárólag a magyar szempontból tekintenek s kiket korunk haladása csak annyiban érdekel, amennyiben nemzetünk állására befolyást gyakorolhat; én saját jövőnket az egésznek jövőjétől külön gondolni nem tudom. Mások csak a magyar nemzet egyéniségeért aggódnak, én meg azért, hogy e nemzeti egyéniség magához méltó helyet foglaljon el.”**

Ki tagadhatná, hogy a magyar politika azóta letért erről az útról, s hogy nem a nyugati civilizáció zászlaját hordjuk, hanem azzal legfeljebb takargatjuk ázsiai sebeinket, a nemzetiségi egyenjogositást kommunikézzük kifelé és a faji elnyomást gyakoroljuk befelé. Hiába váltak be olyan fényesen Eötvös prognózisai, a *zsidók emancipációja* kérdésében: lényegileg azonos nemzetiségi politikáját még az általa megváltott zsidóság sem követi, hanem engedelmes eszköze lett ő is a mai faji és osztályuralomnak.

* I. m. 104 l.

** I. m. 282 l.

IV.

Nem volna teljes ez a kép, ha néhány szóval nem emlékeznénk meg arról a politikai és publicisztikai ellenhatásról, melyet Eötvös reformeszméi keltettek s mely érdekes analógiákat nyújt a jelenre nézve. így a régi állapotok védelmezői már akkor *külföldieskedő doktrínerek* kiáltottak ki mindenkit, aki megmezevedett uralmi köreiket zavarni merte. Eötvös már a saját tés-tén tapasztalhatta ki ezen irány önző türelmetlenségét s nemcsak a saját, de a mi ügyünket is védi ezekben a perzselően élő szavakban:

„Igaz; de nem vagyunk-e mi a kelet népe, Európa s Amerika minden népfajától egészen különböző, mely institúcióiban már nemzeti géniuszánál fogva sem követheti?” Rendes dolog! mindenben, mit magunk körül látunk, követni akarjuk a nyugatot, nekünk ugyanazon szabadság s egyenlőség kell, mi hasonló sajtószabadságot, hasonló ipart és kereskedést, hasonló közlekedési eszközöket kívánunk; törvényszékeinknél be akarjuk hozni az esküdszékeket, törvényhozásunkban a népképviselőket; ha valaki azt állítaná, hogy mindezen dolgok, mint a nyugati művelődés eredményei nemzeti géniuszunkkal össze nem férnek; sértve éreznők magunkat; csak ha azon eszközökre figyelmeztetünk, melyek által más népek kifejlődésük ezen fokára értek: akkor jut eszünkbe keleti származásunk, akkor állunk elő nagy okunkkal: hogy megyei szerkezetünkkel fel nem hagyhatunk, s pedig azért nem, mert keleti géniuszunkból fejlődött. Mintha bizony egész alkotmányunkban csak a legkisebb részlet volna, melyek nem nyugati szomszédainktól vettünk át?! Ha a külföld utánzása nevetséges, miért nem jutott ez akkor eszünkbe, mikor eltökélve magunkat a haladásra, minden egyes indítványnál a külföld példáját tűztük ki magunknak? én legalább az eredetiség igen furcsa nemét látom abban, ha valaki ugyanazon cél felé törekedve, mint mások, az által akarja kitüntetni magát, hogy e cél elérésére a járt út helyett egy még meg nem kísértett, sőt minden valószínűség szerint járhatatlan ösvényt választ magának”.*

Azóta a helyzet csak annyiban változott, hogy ma már a bevált külföldi példák követése elvének helyességét is kétségbevonják, sőt a már átültetett szabad intézményeket is vissza-csinálni törekszenek.

Egy másik gyakori vád, mely Eötvös munkáját zavarta, háborította, érzékeny lelkét irritálta, szintén ugyanaz volt, melyet napjainkban is szokás a progresszív törekvések emberei ellen intézni. Ma azt mondják, hogy a nyugati eszmék hirdetői naiv, doktriner könyvmolyok — ha már nem nevezik őket zavarosban halászó demagógoknak — akkor úgy sajnálták le Eötvöst, mint a realitásokhoz nem értő poétát. És Eötvös újra a mi ügyünket is védi, mikor így válaszol a vádat emelő gróf Dessewffy Emilnek:

* Reform, i. m. 190, 191. 1.

„Míg én regényeket írtam, ugyan mint tett az igen tisztelt vezér úr? Gazdaságán kívül haszonbérbe vevé egy nagy alföldi község korcsmajogát. Kétségtelenül éppen oly tisztelőre méltó kereset, mint bármi más, sőt megengedem, sokkal szebb és hasznosabb a regényírásnál, de nem ez a kérdés. A kérdés e helyen csak az lehet: a korcsmajog kibérése annyira jobb előkészület-e politikus pályához, hogy ki körüle fáradozott, már ezáltal kiszámíthatlan felsőbbsséggel bírna afelett, ki költészettel foglalatzkodott? E kérdés megfajtése nehezebb, mint a méltóságos vezér úr gondolná. Ha álokoskodással akarnék élni, mondhatnám, hogy ily haszonbérléshez szinte nem kis mértéke szükséges a költői tehetségnek, miután a haszonbérelő csak annyiban vállalhat magára tetemesb évenkénti fizetést, mennyiben jóslói lelkével azon száz meg százezer meszely bort és fity pálinkát előre látja, melyet korcsmaiban meg fognak inni, mi által nemcsak költő, de valódi vatessé emelkedik; de én nem akarok ily okoskodással élni, sőt miután a vezér úr a költői tehetséget, mint látszik, nagy hibának tartja, kétségkívül kedves udvariasság gyanánt, bevallom, hogy őt egészen prózai embernek tartom. Azonban mit bizonyít ez? Azt-e, hogy már ez által politikai kapacitássá vált? Vagy hogy haszonbérloői tapasztalatainál fogva több képességgel bír, azoknál, kik költészettel foglalkoztak? Olyas állítás, melyről csak tapasztalásból ítélnünk; s a költő ki politikával foglalkozik, hivatkozhatik e részben előzményekre. Macchiavel — kit talán a méltóságos vezér úr sem számítand az érzelgős politikusok közé — költeményeket és vígjátékokat írt, Richelieu szomorú játékok készítésével fáradozott, nagy Fridrik költőnek tartá magát, Canning nem egészen velőtlen politikusnak tartatik igen csinos versei mellett is, úgy szinte az egész utolsó Whig minisztérium sem, mely majdnem kizárólag költőkből állott s azért nem rosszul kormányozá Angliát, míg többsége tartott. Többeket említeni e helyen fölösleges. És vajjon fog-e a tisztelt vezér úr ennyi példát felhozni azok közül, kik valaha a világ bármely országában korcsmaárendálással foglalkoztak, s később nagy státusférfiakká váltanak? ...” *

Azóta is egyre tart a harc a magyar közéletben a költők és a szeszberlők, a gondolkodók és az árendások között. Csak-hogy azóta a regáleberlők forradalma az egész vonalon diadalmaskodott s a parcellázó, bankdirektor és fiskális politikusok országában, megvetett, egyedülálló és hiteltvesztett az, aki a politikai kérdéseket nem a klubok és az előszobák, hanem a történet, a lélektan és a szociológia szempontjából tekinti. Épp azért, ha talán egyéb másra nem is, de arra bizonyára jó volt az Eötvös József életmunkájának felfrissítése, hogy a műveltebb közönség átlassa: mennyivel tisztábban, mélyebben látta korát és a jövő irányát ez a magányos és álmodozó költő-doktrinér, mint a legtöbben azok közül, kik akkor és ma Magyarországon virágzó üzleteket csináltak.

* Csengeri Antal: *Magyar szónokok és statusférfiak*. Pest, 1851, 225 1.

Szabó Dezső: Eötvös írói egyénisége*

ármennyire is tiszteljük a 48-iki küzdelmet, mint egy nagy lépést az apró tipegések között: negyvennyolc a félig-merések és félig-megalkuvások kényszerült keveréke volt. Így a rákövetkező időkben nem lehetett alkalmas arra, hogy a tömegeket a szociális forradalom szükségére ránevelje. A francia forradalom Napoleon uralmával csak véres külsőségeiben szűnt meg, de mint az életet kialakító tényező, napjainkig folyik. Nagy nivelláló merészségével, szuggeráló alakjaival és új hitté lett tanaival örökre két határozottan ellentétes táborra osztotta Franciaországot. Az egyik táborban minden időre nevelő és célt adó energia maradt e forradalom. Ez a jövőt formáló és nevelő ereje a magyar forradalomnak — éppen csak félig kialakultsága miatt — nem lehetett. Így következhetett be az, hogy a magyar demokrácia e nagy erőfeszítését később az uralkodó osztályok a saját hősi mithoszukká sajátíthatták ki. A forradalmat — megfosztva szociális és gazdasági tartalmától — tisztán a Bécs elleni kakaskodás eposzának tüntették fel. A forradalom, mint népnevelő szuggesztió, éppen e forradalom alaptörekvéseivel ellentétes indulatok beidegzésére használtatott fel. A nép kétségbeesett próbálkozása a demokrácia felé dzsenti és arisztokrata díszpéldányok ditirambusává költődött át. A faji elfogultságot eltörlő nagylelkű történelmi törekvés a nemzetiségek elleni kegyetlen izgatásra használtatott fel. A későbbi 48-as és 67-es politikai longametázás igen hasonlított az amerikai escrocok egy ismeretes fogásához. A népes utcákon összeveszést színlelnék s a lökdösődésben a bámuló és együttérző zsebéből tűnik el a pénz. Pedig ebben a „forradalomban” egy igazi, a francia forradalomhoz teljesen méltó szociális újrakezdés elemei is voltak. Az irodalomban ezek az elemek a legmerészebben és a legtovább-hangzással Petőfi és Eötvös műveiben találtak hangra.

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaságnak* szeptember hó 27. ülésén.

Ami Petőfi a forradalomnak a lírában, az Eötvös a regényíródalomban. E két nevet elválaszthatatlanul egymás mellé párosítja a magyar forradalom.

E két név egymás mellé állítása nem akar azok közé a filológiai időtöltések közé tartozni, melyekkel egyetemünk ártatlan tanerői megjátszák létjogosultságukat. Ez a párosítás először is igazságszolgáltatás Eötvösnek a kisajátítók ferdítése ellen. Mert tényleg: ha az irodalom jövőt nevelő szociális értékét tekintjük, csak Eötvös fogható Petőfihez.

Igen, a szelíd Eötvös, ki elvonul a forradalom elől s kire oly szeretettel szokták az „ideális” jelzőt ráhúzni — és tudjuk, mit jelent e jelző Magyarországon — talán mélyebben, részletesebben, lázítóbban forradalmi, mint zseni-társa. A Falu Jegyzőjében és különösen Dózsáról szóló regényében egyes részekből olyan forradalmi hang kiált ki, melyhez hasonlót nem találunk a magyar szépirodalomban. És mindkettő eljut a jövő Magyarországra egyetlen logikus történelmi szimbólumához: Dózsa Györgyhez.

Csakhogy Eötvösben valami más is van. Valami, ami nemcsak akaratát bénítja, de forradalmas szép művészetébe is diszharmóniát hoz. És ez a valami az, ami énjének tragikus kettőséget teszi s ami úgy a gyakorlati életben mint az irodalomban megakadályozta, hogy ez a kiváló elme és még kiválóbb ember megélhesse egész méretét, megalkothassa egész képességét.

Az egyik levetkőzhetetlen alap-meghatározottsága Eötvösnek, hogy szónok. Ez az egy szó koncentrált jellemzése összes irodalmi alkotásainak. Még pedig úgynevezett érzelmi szónok, ki a világot érzelmein és szónoki organizmusán át fogja fel és adja vissza. Az utóbbi kifejezés egy kis magyarázatra szorul. A szónoknak mintegy kettős esztétikai apperceptiálása van. Megüti tudatát egy érzéklet — ez az első — és ugyanekkor, majdnem szimultán ennek a benyomásnak az erejét egy szónoki periódus előlendülésében és a beszélő szervekre innerválásában érzi. A szépet, a csúfat, a világ minden feléje mutatását nemcsak az érzékletben, de rögtön és fokozva érzi a szép szavak felhőmpölygésében s beszélő szerve megfelelő izomérzeteiben. Ez adja meg Eötvös irodalmi műveinek kvalitásait és fogyatkozásait. Alig kell említenem, hogy versei legtöbbször, pl. a legismertebb *Búcsú* és *Vár és Kunyhó* első sorban szónoki művek. Regényeiben, ahol nagy descripciókat bont az olvasó elé, vagy szónoklatokat ad a szereplők szájába: a máskülönben kuszált, végtelen és

magyartalan mondatok ritmust kapnak, a szavak átmelegednek s Eötvös nyelve magával ragadó izzó szózuhatag, mely ellenállhatatlanul tette innervál. És ezekben a szónoki részekben sokkal tömörebb mint Kossuth, sokkal inkább benne van szavaiban a megélt dolgok lazító valósága, egy nemesebb, őszintébb kedély és hatalmasabb elme megnyilatkozásai e részek. Nagy pathetikus alakjainak, az idegrázó jeleneteknek elhithető valóságot ad kifáradhatatlan páthosza. De ahol intim, családi, könnyed vonásokra van szükség, legtöbbször cserbe hagyja művészi ereje. Gyermekek, természet, fiatal lány, szerelem csak nagy szónoki periódusokban lehet szép általa.

Ez az egyik Eötvös, a forradalmi szónok-lírikus, aki akaratra lázítja az embereket. A másik, a gyakran megrajzolt Eötvös — s ez ismét egy alapmeghatározottság — a passzív megértő, az elmélkedő, ki fél az akarattól és a tettől. Ez a filozófus, ki visszadöbben az elhatározásoktól, mert tudja, hogy minden mozdulatunk tragikusan kapcsolódhatik bele az univerzális eseményláncolatba. Eötvös magában hordott egy folyton harcban szánakozó Don Quichotteot és egy finomult, arisztokrata Sancho Panzát szomorú valóság-látásával.

Azt már többen említették, hogy e belső ellentét mennyit ártott a gyakorlati Eötvösnek, disszonáns hatása igen erős műveire is. Nemcsak abban, hogy regényeiben a nekilendülő pathetikus jeleneteket igyekeznek rögtön végtelen reflexiókkal tompítani s így a drámai erőt szétforgácsolni. Hanem mélyebb hatásban: hogy úgy mondjam, problémáinak lélektani szerkezetében.

A szánalom, mely inspirációjának alapforrása, két nagy szimbólumba tömöríti benne a szenvedő népet: Violába és Dózsa Györgybe. És ha e feladat tényleg sikerül Eötvösnek, az ő pathetikus művészetéhez képest kaptunk volna két hatalmas szimbólumot, melyek magukba koncentrálnak népünk egész tragikumát, mintegy villanyos battérai lettek volna minden forradalmi akarásnak. És mindkét regény tényleg így indul meg. Mindkét regényben a magyar nyomorúságok és visszaélések mintegy eposzi teljességben vonulnak fel, hogy a két hőst — Violát és Dózsa Györgyöt — a népszenevés epikus hőségévé, szimbóliumává domborítsák. Így tehát mindkettőnek reagálása — éppen szimbolikus erejük és a felidéző okoknál fogva — előre szankcionáltatott volna: mint a nép jogos válasza a századok jogtalanságaira. Visszaütni minden eszközzel, fellázadni

az úri törvény és úri morál ellen, széttörni az urak hazáját mindenki hazájává: ez a nagy pathetikus tanulság, mely e két szimbólumból kiáradt volna. És a két regény első felében kiáltó lázas jelenetek sodra hajt e cél felé. Dózsa még a börtönben is ilyen szimbólumnak mondja magát: „A népért emeltem fegyvert, a népnek előképe gyanánt fogok ülni izzó királyi széke-men” ... De a művész Eötvös akció-félelme nem kevesebb mint a politikusé. Megijed az önmaga indított lavinától, visszanez a tollából eddig kiáradt szóáradatra s ebből a forradalmi akarat hatalmas szuggesztióját érzi kiáradni. Visszadöbben s letördeli hőseiről az epikus vonásokat, a szimbolikus nagy arányokat, regényei végén mintegy félrelöki hőseit. Mindkettő elpusztul, de mindkettő mellékes, kicsinyes, egyéni okokért, nem egy megváltó szimbólum általános értékű heroizmusában. Violát a személyes hála szentimentalizmusa, Dózsát hiúsága, korlátolt-sága vesztí el. És mindkét regény, mely országunk gyökér-problémáit, az úr és nép nagy történelmi pörét tárgyalja: gyöngéd családi szentimentális jelenetekkel végződik, melyek e művek logikus konklúzióját, a forradalmat mintegy escamotálják hagyományes érzelmi és morális elfestésekkel.

Mert Eötvösben mintegy keresztmetszetben van meg az egész magyar lateiner psyché, mely 1848-at teremté. Nagy nemes felindulás, végtelen szánalom és tiszteletre méltó egyéni heroizmus. De hiányzott belőlük a latin népek matematikus-logikus kegyetlensége, mely képes levonni a forradalmi szükség véres konzekvenciáját s elvállalja a nivellálás retentő következetességét. Azt hitte, hogy elveket életté lehet költeni lelki finomságokkal, nemes szónoklattal, elégiával. Nem látta, hogy a guillotine törvényes és logikus örököse a középkori világrend — meg nem értően — szidott máglyáinak. Mindkettő szükségszerű védő organizmusa egy már kialakult, vagy kialakuló félben levő érdekegyensúlynak s az első történelmi szankciója a másiknak. A legbékésebb franciának is izgató érdekesség a forradalom s a legforradalmibb magyarnak is fájdalom. Ezeket a forradalomtól fájó elemeket még Petőfiben is ki lehetne mutatni. Az igen egyszerű lelki konstrukciójú Kossuthot még szónoki svungja s kora sem tudta igazi forradalmárrá tenni. Eötvösben pedig benne van a magyar forradalom minden szomorú határozatlansága.

És Eötvöst énjének ez a tragikus kettőssége juttatta egy egészen különös irodalmi eredményhez. Eötvös, akinek — mint

szegényes természeti leírásai mutatják — alig volt szeme, füle, tapintása, érzékei. Eötvös, aki a valóságot csak nagy magához ölelő szánmán átéli magába, anélkül hogy azon valamelyik érzék speciális jegye látszanék. A teljesen belsejében és belsejéből élő Eötvös a magyar irodalmi naturalizmus első képviselője. Értve nem a Flaubert-Goncourt-féle mikroszkopikus naturalizmust, hanem a Zoláét, melyet így lehetne összefoglalni: a valóság sötét elemeinek szempontos koncentrálása. Különösen említett két regényében először látjuk a magyar irodalomban a magyar élet valótlannul szomorú valóságait. És tudjuk, hogy milyen forradalmi erő van az ilyen naturalizmusban. Ezen a téren még magyar író Eötvöst nem érte utól. Pedig el lehet képzelni, milyen segítség volna a jövőnek egy ilyen naturalista-irodalom.

Azt hiszem, hogy egészséges nekiindulás csak akkor lehet egy országban, mikor az ellentétes vélemények szükséges szélsősége kialakult. Kell, hogy legyen két összehidalhatatlanul külön-árkolt tábor, melynek külön morálja, irodalma — és bármily különös — tudománya van. Arra, hogy a magyar föld is megneszelte már Galileit, legjobb bizonyíték, hogy ez a két szélsőség nálunk is kialakult már. Magyarországon is — hogy csak az irodalomról beszéljek — két külön irodalom táborába különültek az emberek. Tagadhatatlan, hogy mindkét tábornak mély gyökerek adnak létjogosultságot. De egyet joggal tehetünk, Eötvöst, ki Petőfi mellett a legnagyobb forradalmi nevelője a magyar jövőnek, vissza kell követelnünk attól az irodalomtól, melynek probléma, hogy ki volt Anonymus, s mely lapjaiból parádés kirakatot csinál a jelen méltóságos impotenciáinak. Az az irodalomtörténet, mely Petőfit is szemérmetlenül magáévá akarta ferdíteni, nem sajtíthatja el Eötvöst sem. Eötvös három regénye: a *Karthausi*, a *Falu jegyzője* és *Magyarország 1514*-ben, minden habozása mellett is egy egységes, fokozódó erejű forradalmi ditirambus. Az elsőben még csak a gyermek-erőknek általános romantikus forrongása van. A másik már egy speciális magyar forradalmi témát, a magyar adminisztráció kérdését döbbsenti a szem elé. A harmadik pedig oly forradalmi erővel mutatja be a magyar nép minden szenvedését, hogy e képben mintegy minden nép szimbólumává szélesíti. S így Eötvös éppen úgy és éppen azon az úton jut el az univerzális forradalom szükségességéhez, mint Petőfi. Helyük egymásmellett van, mint két nagy forradalmi szuggesztívó erője.

Az írókat ünneplő előadások végén rendszeren felkiáltójeles mondatok állanak, melyekben kiutalványozzák nekik a halhatatlanságot. Nekem ehelyett egy mondat ötlik szemembe Eötvös egyik regényéből, egy mondat, mely legjobban mutatja gondolatai vitális erejét. E mondat akkor megrémítő újság volt, most pedig sok olyan millióban érző aktualitás, kik nem olvasták és sohasem fogják olvasni Eötvöst. És ez a mondat a következő: Orbán diák védi Lőrincel szemben Telegdit, hogy az csak azért ellenezte a keresztes hadak összehívását, mert tudta, „hogy a vallás színe alatt összegyülekezett tömeg polgártársai s a haza ellen fogja fordítani fegyverét”. Erre Lőrinc keserűen mondja: „Polgártársai ellen? a szolgának nincsenek polgártársai, s a haza melyről szólok, nem a mienk; eljött a nap, midőn hazát fogunk szerezni magunknak mi is”.

Lakos Béla: Kecskemét gazdasági fejlődése

— Második és befejező közlemény.* —

VI. Földművelés

Mint föntebb említettük, a város legrégebb pusztáin a gabona-termelés már a XVI. század végén virágzott, sőt a város által bérelt birtokokon is nagy mennyiségű gabonát termeltek a XVIII. század középső éveiben is, mint erről az élőföldek összeírása is tanúskodik. Az országos gazdasági viszonyok megváltozása következtében azonban a gazdák a gabonatermeléssel a XVIII. század második felében felhagytak, mert a gabona bécsi mérőjét 20 garasért még Soroksáron sem tudták eladni. Ez az oka annak, hogy a felesleges gabona a vermekbe került. A város minden része tele volt vermekkel, a vermek pedig megmaradt és nem értékesíthető gabonával. A napóleoni háborúk idejében sem nagyon változtak a viszonyok, sőt a devalváció Kecskeméten is éreztette hatását és pedig a gabonatermelés kárára. A gabonatermelést nehezítette azon körülmény, hogy a város tiltotta a tanyák építését.

A várost körülvevő gabonatermelésre alkalmas puszták kiosztása vonta maga után nemcsak a tanyarendszer kifejlődését, hanem a gabonatermelés fokozottabb mértékben való fellendülését is.

A gabonatermelésre alkalmas területeket 1890 óta legnagyobb részben művelés alá fogták s ma már alig van a város határában gabonatermelésre alkalmas terület, amit fel nem törtek volna és évről-évre szaporodik a gabonatermő földek nagysága és mindig kevesebb lesz a legelőnek vagy kaszálónak hagyott föld. Az utolsó két évben Kecskemét évi átlagos termése a következő volt:

búza	40.000 q
rozs	150.000 „
árpa	60.000 „
zab	10.000 „
tengeri	100.000 „

*Az első közleményt lásd a *Huszdik Század* szeptemberi számában

Hazánk 5 legnagyobb határu gazdálkodó városának évi átlagos termését kerek számban a következő táblázat mutatja:

	Bevetett terület	Átlagos évi	Hektáronként
Hódmezővásárhely	56	800	14
Szabadka	55	880	16
Szeged	40	385	96
Kecskemét	35	390	11—
Debrecen	34	380	11—

Kecskemét tehát a gabonával és tengerivel bevetett terület nagyságát tekintve a negyedik, a termés mennyiséget tekintve pedig a harmadik helyen áll. A talajviszonyok tekintetében Kecskemét inkább Szegeddel és Debrecennel, mint a kötött talajú Szabadkával és Hódmezővásárhellyel hasonlítható össze. A kecskeméti gazdák szorgalmát és a földnek ügyes kihasználását igazolja azon körülmény, hogy Kecskemét úgy Esztergom, mint Ugocsa megyénél sokkal több termést tud felmutatni, pedig Esztergom megyében 11 ezer, Ugocsa megyében 2 ezer hektárral több volt a bevetett terület mint Kecskeméten. A két utóbbi megyénkben a kevesebb termést az aránytalan birtokmegosztásnak lehet tulajdonítani. Mint fentebb kimutattuk, Kecskeméten a 20 — 50 holdas birtokok vannak többségben, a gabonatermelésre alkalmas területnek csaknem 70%-a ilyen nagyságú birtok. Ez az oka annak, hogy Kecskemét, a kisgazdaságokon többet tud termelni, mint Szeged és Debrecen, ahol a 100 holdnál nagyobb középirtokok nagyobb számban vannak, mint Kecskeméten.

Az újabb évtizedben a kecskeméti gazdák a szemesgabona termelésére adták magukat és tőlük telhető minden anyagi erővel és munkával igyekeztek aránylag nem nagyon termékeny talajukon mentői több termést produkálni. Ma még ugyan Kecskeméten messze állnak gazdáink attól, hogy 16—19 q átlagos termést érjenek el hektáronként, de a földek intenzívebb megművelése, a gazdaközönségnek a tanyákra való kivonulása a mostani 11 q átlagos termést javítani fogja. A termelés fokozásának egyik főakadálya az Alföld kedvezőtlen csapadék viszonyaiban rejlik, mert nem elegendő az 500—600 mm.-res évi csapadék, mert ez oly aránytalanul oszlik meg, hogy épen júniusban alig van eső, midőn a gabona kifejlődésére legjobban szükséges volna. A tengeri éréskor pedig az utolsó 5 évben nagyon ritkán látogatta meg a város határát annyi eső, hogy elegendő lett volna a tengerinek, pedig rozs után 1909—10-ben tengerivel volt bevetve a legnagyobb terület.

Jellemzi a kecskeméti gazdálkodást, hogy a gazdák aránytalanul csekély ugart hagynak és inkább a mai rossz pénzviszonyok között mentői több területet igyekeznek trágyázni. 1910-ben 79 ezer hold szántóföldből mindössze 5000 hold volt ugar, aminél kevesebb ugarral csak Hódmezővásárhelyen találkozunk. A modern gazdálkodás létfeltétele olyan helyen, tehát Kecskeméten is, ahol a gazdák földjeiket nem ugarolják, a trágyázásnak vagy az öntözésnek fokozatosabb fejlesztése. Öntözésről ma még Magyarországon beszélni sem lehet, legkevésbé Kecskeméten, ahol eddig az artézi kutak fúrása sem sikerült. A trágyázás el sem képzelhető marhaállomány nélkül, ami Kecskeméten épen hiányzik. A kecskeméti földbirtokosoknak tehát, hogy a földnek intenzívebb kihasználását érhessék el, a földműveléssel mindig lépést tartó állattenyésztésre kell a fősúlyt fektetniük.

Újabban maga a város is, a gazdasági egyesület is műtrágya használatával igyekszik terméstöbbletet elérni, ami egy pár kísérlet után némely gazdaságban igen fényesen bevált.

Ha Kecskemét pusztáin járunk az aratás előtt, nagyon feltűnik az a különbség, ami az egyforma talajú birtokok gabonaminősége között látható. A nagyobb gazdaságokban, vagy olyan helyen, ahol a gazda nem lakik künn, hanem „kertészek” lakják a tanyát, cselédek művelik a földet, a gabona, mint Kecskeméten szokták mondani vigályos, ritka, a legtöbb esetben különösen a búza gazos, ellenben olyan helyen, ahol 20—50 hold birtokán maga a gazda lakik künn, ott már messziről meglátszik, hogy a gazda szeme mennyire hízlalja a földet. Ebben keresem egyik főokát annak, hogy Kecskemét, óriási kiterjedésű határában még 400 ezer q. átlagos termést sem tud produkálni és ebben keresendő oka azon gyors birtokváltozásoknak is, melyekkel az 1840-es évek óta Kecskeméten találkozunk. 1840 körül közel 20 nemesi család kezén volt a város területének majdnem felerésze. Ezen családok közül ma alig 2—3 él még és nagyobb birtokkal csak egyetlen egy rendelkezik. Ezen gyors birtokváltozásoknak egyedüli oka a nemtörődomség. A régi urak, nemesek „elpipázták” a város központjában levő híres cukrászda előtt a vagyonukat és így a nemesi családok birtokai a meggazdagodott polgárok kezébe kerültek. A hetvenes évek elején 15—20 gazdag parasztcsalád bírta a város határának majdnem 20%-át. Ezen családoknak nevét a földtulajdonosok jegyzékében ma már hiába keressük, mert vagy kivesztek vagy a nemesi családok sorsára jutottak. 1880-tól kezdve egy másik szorgalmasabb nemzedék kezébe kerültek a nagyobb birtokok, kik közül 3 család most is, mint Kecskemét nagyobb birtokosai szerepelnek. De tekintve a kecskeméti gazdák végtelen eladósodott-

sását, a mai birtok elhelyeződések pár évtizedig sem fognak tartani, új családok és pedig olyan családok kezére kerülnek a birtokok, akik nem a városról fognak gazdálkodni hanem kivonulnak a tanyákra és drága munkások helyett családtagjaikkal művelik földjeiket.

A vagyonosodás Kecskeméten csak azon gazdálkodó családoknál tapasztalható, akik a mai nagy munkabérek és rossz munkáviszonyok mellett maguk művelik földjeiket; cselédek nem alkalmaznak és amennyire lehet, kerülnek a napszámos munkát is. Az alföldi gazdálkodás, mely hova-tovább a kiscgazdák kezébe megy át, pár évtized alatt nagy változáson megy keresztül, mint azt, közgazdasági íróink közül Rácz Gyula és Dániel Arnold munkáikban kimutatták. Olcsó föld, nagy termelés, magas munkajövedelem kell a magyar kiscgazdának. Ezek a követelmények azonban a mai kecskeméti földárak, cseléd viszonyok, munkabérek mellett el nem érhetők, különösen, ha a gazdák a gazdasági egyesület Rákóczi-úti palotájából akarják szentkirályi vagy monostori földjeiket megművelni.

Olcsó földről Kecskeméten beszélni sem lehet. A múlt évben eladott 800 földbirtok közül alig találunk a kötöttebb talajú pusztákon 800 koronás árat, csak a várostól messze eső legelőnek alkalmas Köncsőgön találkozunk két 500 koronás birtok eladással, ellenben Városföldén 1200, Ballószögben 1250, Talfáján 1500 koronát adnak a vevők holdanként. A nagy birtokárhoz hozzájárul az a körülmény is, hogy Kecskeméten a földbirtokok legnagyobb része a helybeli takarékpénztár 8%-os kölcsöneivel dolgozik. Ilyen drága földeken nagy termést csak óriási befektetés által lehet elérni, vagy pedig a művelési ágaknak a változtatásával, amire különösen a kiscgazdánál van meg a hajlandóság.

A legutóbbi években dinnyével 362, káposztával pedig 253 hold volt bevetve, sőt borsóval 30, kölessel 260 holdat vetettek be. Ha ezek a számok növekedni fognak és ha a szemes gabona helyett kultúrnövények termelésére adják magukat a kiscgazdák, akkor a több termelést elérik, sőt az 1500 korona sem lesz nagy ár egy kat. holdért.

Kultúrnövények termelése azonban nagyobb gondot és utánjárást követel, mint amennyivel jelenleg a városból gazdálkodó földbirtokosok elláthatják tanyai földjeiket. Az Alföldön a jelenlegi gazdasági viszonyok mellett nemcsak a nagyobb, hanem a közép birtokok termelismennyisége is messze elmarad a kiscgazdáké mellett. Teljesen hiábavaló tehát a mai alföldi birtokárok, munkabérek, termelési viszonyok mellett az a törekvés, mely középbirtokokat akar teremteni, mert nemcsak Kecskemétnek, hanem a többi alföldi gaz-

dálkodó városnak gazdasági viszonyai is azt igazolják, hogy még a 100 holdnál nagyobb birtokok sem képesek katasztrális holdanként annyi termést felmutatni, mint a 20—50 holdas kisgazdák, kik birtokaikat maguk művelik.

Szabad legyen példaképpen állításom igazolására felhozni, Kecskemét város saját kezelésében levő szentkirály-bugaci gazdaságát, mely 1532 kat. hold kiterjedésű, amiből 1358 kat. hold szántóföld, a többi pedig legelő. Ha az 1911. évi zárszámadásokat tekintjük, azt fogjuk látni, hogy ez az 1532 kat. hold föld mindössze 13,764 korona 19 fillér jövedelmet hozott, azaz 1 kat. hold föld horribile dictu 9½ koronát. Ha a szántóföldet magát tekintjük, azt fogjuk látni, hogy erre a város ráfizet, mert csak úgy tudott a város a szentkirály-bugaci gazdaságából holdanként 9½ kor. jövedelmet kimutatni, hogy az állattenyésztés hajtott némi hasznot és az eladott szarvasmarhák árából nagyobb mennyiséget tudott beárulni, mint előirányozva volt. Mindenesetre, ha egy szakképzett közegek kezelésében levő gazdaság is ilyen csekély összeget tud fölmutatni jövedelem gyanánt, akkor a nagy személyzettel dolgozó, óriási munkabérrel fizetett nagygazdaságok a kecskeméti viszonyok mellett távolról sem fizetik ki magukat.

Tekintve azokat a magas haszonbéréket, amiket Kecskemét a szentkirályi-bugaci gazdaságához hasonló talajú földek bérletéből kap, a városra nézve talán célszerű volna ha a szentkirály-bugaci gazdaságot bérbeadná. Most a város műtrágyázással szándékozik terméstöbbletet elérni, ami a városi gazdasági hivatal állítása szerint igen szépen sikerült is. A gazdasági egyesület kezdeményezésére is mind több gazda kezdi használni földeinek termékenyítése céljából a műtrágyázást.

A mostani 11 —12 q.-ás átlagos termés mellett sem képes az eladósodott gazda kölcsöneinek 8—10%-os kamatát és adóját kitevőre, csakis azon esetben, ha földjén lakik és minden módon igyekszik földjét kihasználni és ha nagy súlyt fektet az állattenyésztésre, valamint a baromfitenyésztésre. Az újabb időben a künnlakó kisgazdáknál különösen a baromfitenyésztés lendült fel. Ezt igazolja az is, hogy 1886—96. között 6 milliónál több baromfit adtak el a heti- és országos vásárokon. 1911-ben 800 ezerre rug az eladott baromfiak száma, mely ma már többet jövedelmez a kisgazdának, mint a szemes gabona termelése, amit maguk a kisgazdák is tudnak, mert midőn egy előkelő városi hivatalnok, egy gazdát árverésen megszólított, hogy honnan teremti elő a nagy vételárat, az árverező gazda a legnagyobb nyugalommal felelte: „ez már az anyjuk dolga lesz”.

A künnlakó kisgazdák földjeiken mindjobban kezdik termesztetni az uborkát, dinnyét és zöldségfélét, ami természetesen aránytalanul több hasznot ad, mint a szemes gabona és a haszon, ami ebből bejön mind a kisgazda zsebében marad, ellenben a városban lakó középbirtokos gazda, ha 20—40 holdat bevetett is uborkával vagy dinnyével, a haszon nagy része a felesé lesz és nagyon jó, ha 5% tiszta jövedelmet tud felmutatni, pedig neki 8—10% kamatot kell fizetni. Ez az oka annak, hogy több gazda birtokát bérbe adja, mert belátja, hogy birtoka távolról sem jövedelmez annyit, mint amennyit neki a beruházásra felvett kölcsön után kell fizetni.

A künnlakó kisgazdák jövedelmét a városról gazdálkodók jövedelmével, ha összehasonlítjuk, nagy különbséget tapasztalhatunk. Ha egyenértékűnek vesszük is a gabonából befolyt jövedelmet a künnlakó és városról gazdálkodó gazda földbirtokainál, aránytalanul nagyobb különbséget találunk a baromfitenyésztésből származó jövedelemnél, mert egy gondos, ügyes asszony 800 korona jövedelmet is képes évenként produkálni a baromfitenyésztésből, aminek $\frac{1}{4}$ részét sem kapja a városban lakó gazda. A takarmány, répa, dinnye, uborka, zöldség, tengeri, burgonya, bab tisztajövedelme mind a tanyán lakó gazdáé marad, míg a városi gazda kezébe az ebből befolyó jövedelemnek csak a fele vagy legtöbb esetben $\frac{1}{3}$ -a jut. Ez az oka a künnlakó gazdák vagyonosodásának. Míg a városi gazda legritkább esetben a gabona eladása alkalmával törleszti csak váltóadósságát, addig a künnlakó gazda a baromfi árából és a piacra hozott terményekből képes törleszteni adósságait, amint ezt a helybeli takarékpénztárak is igazolják.

Szemünk előtt történik úgy a kecskeméti, mint az alföldi gazdasági viszonyokban az a nagy mérvű változás, mely egy új mezőgazdasági osztály kialakulását vonja maga után. Amint az Alföld egyes részein csekély jövedelmet felmutatni is alig képes nagybirtokok akár bérlet, akár eladás útján kisgazdaságokká parcellázódnak, az új tulajdonosaiknak sokkal több jövedelmet fognak hozni, mint jelenleg, ami által az ország termelése is emelkedni fog és így csökkenő kivitelünk újból megerősödik. Kecskeméten is ez az eset fog beállni, amennyiben a nagyobb és középbirtokosok felhagynak a költséges gazdálkodással és birtokaikat vagy bérbe adják, vagy kisebb részletekben eladják.

Az alföldi gazdáknak szájáról örökös panasz hallatszik a cselédmizériák, rossz munkásviszonyokról. Egyfelől a főváros vonja el a munkáskezeket, másfelől a szorgalmasabb munkások, mihelyt egy kis tőkére tettek szert, a város által eszközölt homok kiosztások alkal-

mával 1 — 2 kat. hold homokot vesznek és attól fogva megszűnnek cselédek lenni, napszámba is csak akkor mennek, ha idejük van és a jobban fizetett szőlőmunkát keresik inkább, mint a kevésbé fizetett földműves munkát. A munkabér emelkedésének tehát egyik kétségtelen fő oka a város által eszközölt földkiosztásokban keresendő. A telepítés földet juttat a munkás birtokába, hol házat épít magának és ez a ház természetesen saját földtulajdonához köti. Szociális és nemzeti kötelességet teljesít tehát Kecskemét akkor, midőn a rendelkezésére álló földbirtokokat apró törpe gazdaságokra osztja szét, de ezáltal kétségtelenül megnehezíti a középbirtokok fennmaradását, mert elősegíti a munkabér emelkedését, mely 1892. óta 100%-kal emelkedett, rosszabbá teszi a munkásviszonyokat, mert a szorgalmas munkások földhöz jutván, helyükbe új nemzedék nem kerül és munkásnak, cselédnek többnyire azon elem marad meg, amely nem takarékos és nem szorgalmas. A városi parcellázások következtében tehát kialakult Kecskeméten egy nagy tömegű törpebirtokosság. A munkások kevesbedése, a munkabér emelkedése következtében pedig a gabonatermelésre alkalmas területeken kialakult egy erős, hatalmas kisbirtokos osztály, mely nem drága munkabérekkel, hanem saját családtagjaival műveli birtokát.

Az új birtokviszonyok kialakulására szebb példát nem mutathat egyetlen város sem az országban, mint Kecskemét, mert Kecskemétet a Duna-Tisza közének legélelmesebb és legkevésbé konzervatív népe lakja, mely még mindig külső befolyás nélkül önmagától tudott alkalmazkodni, mint azt a történeti áttekintésben kimutattuk, az egyes korszakok birtokpolitikájához. Amit Poroszországban az állam őríási költséggel tud végrehajtani, amit az új angol törvény most akar életbeléptetni, az már állami beavatkozás nélkül folyamatban van Kecskeméten. Itt már most kezdenek kialakulni az új birtokviszonyok és ezek kialakulásához egy dolog lenne csak szükséges, a városban egy hitelszövetkezet megalkotása, mely a mainál 5%-kal olcsóbb kölcsönhöz juttatná a szorgalmas gazdaosztályt és nagyban segítene a városi közönség nagymérvű eladósodottságán is.

VII. Zöldségtermelés

A zöldségtermelés Kecskemét lakossága hova-tovább nagyobb kontingensének lesz főfoglalkozása. Jelenleg mintegy 70 család körülbelül 80 holdon foglalkozik zöldségtermeléssel. * A zöldségtermelők

* Gazd. hivatal jelentése.

törpebirtokosok és a tisztajövedelem kat. holdanként 500 koronára tehető. Aránytalanul több tehát, mint amennyit a bolgár kertészek elérnek. A zöldségtermelők többnyire saját birtokaikat művelik, újabbban azonban mind többen adnak ki bérletbe, egyes zöldségtermelőknek erre alkalmas területeket. A állam 64 holdas zöldségkertet akar Úrréten vízvezetékkel ellátva berendezni; sőt 1912-ben Franciaországból egy konzorcium kereste meg Kecskemét városát, mely 500 holdon paradicsom-termelést akart meghonosítani, de a vállalkozás nem sikerült. Kecskemét városa azon körülménynél fogva, hogy fő vasútvonal mellett fekszik szinte praedestinálva van arra, hogy a zöldségtermelés terén első helyre kerüljön az országban.

A zöldségtermeléssel foglalkozókat Kecskeméten német kertészeknek hívják. Ez magasabb foka a zöldségkertészetnek, mint a bolgárkertészet, mert a kecskeméti német kertészek melegágyban művelik palántáikat és a kiültetés után locsolják, így a zöldség beérése jobb és finomabb lesz, mint a bolgár kertészeknél. Mivel aránytalanul kevesebb vizet használnak a német kertészek, ezért az általuk termesztett zöldség ízletesebb és sokkal több ideig eláll, mint a bolgár kertészek termesztése, ezért áll versenyképességen felül a kecskeméti német kertészet és ezért szállítanak ki külföldre, különösen Németországba oly nagy mennyiségű kecskeméti zöldséget. Berlieni német kereskedőtől tudom, hogy ma már Kecskemét fontosabb a berlieni zöldségpiacra nézve, mint Németországnak bármely tartománya.

Télen különösen spenótot szállítanak Berlinbe, melynek ára kilogrammonként 2 fillértől 4 koronáig váltakozik, de tömegesen szállítanak Németországba még zellert is, amit Kecskeméten szintén nagymennyiségben termesztnek.

A kecskeméti népnek rátermettsége van arra, hogy terményeinek piacot szerezzen, mert minden beavatkozás nélkül úgy Berlint, valamint az észak-német városokat könnyen megszerezheti Kecskemét zöldsége számára piacnak, csak a zöldségtermelés felvirágozását kell minden módon elősegíteni. A hazai nagyobb bankoknak, de a külföldi konzorciumoknak is nagyon jó befektetése lenne, ha a várostól akár örök áron, akár bérbe alkalmas homok talajú területeket szereznének és ezen tömegtermelést kezdenének, mert erre való képzetesebb munkaerőt sehol az országban nem találunk, mint Kecskeméten.

VIII. Szőlőművelés

A Duna-Tisza közének legtipikusabb szőlőművelő városa Kecskemét. A homoki szőlők ültetése óta mindig Kecskemét vezetett nemcsak Pest megyében, de hazánk többi homokos talajú területén

is, csak a legújabb időben hagyta el Szeged Kecskemétet, amennyiben 1800 hektárral nagyobb beültetett szőlője van, mint Kecskemétnek, de a termelés értékét, minőségét tekintve a legújabb években is még mindig Kecskemét maradt legelsőnek hazánk összes városai között.

Az utóbbi három év alatt közel 150 hektár szőlőt ültettek a város határában, ami által a szőlőterület nagysága 6250 hektár lett. Szőlők veszik körül a várost északnyugat és kelet irányban, csak a város déli részén levő kötöttebb talajú területen nincsenek a város közelében szőlők. Legnagyobb kiterjedésű szőlőtelepek vannak a várostól nyugatra eső homokbuckákon, ahol a Kecskemét-fülöpszállási vasút mentén csaknem az izsáki szőlőig érnek az utolsó évtized alatt betelepített kecskeméti szőlők. Újabb alkotásúak a budapest-lajosmizsei vasút mentén történt szőlőtelepítések, melyek nagyobb mértékben a vasút megépítése után kezdődtek. A termésmennyiséget, annak értékét tekintve az utolsó két évben Kecskemét termelt legtöbbet hazánk törvényhatósági városai közül. 1910-ben 3.200.000, 1911-ben 4.500.000, 1912-ben pedig 3.300.000 koronára tehetjük a mennyiség értékét. Nagyobb kiterjedésű szőlőtelepei dacára Szeged egyik évben sem érte el ezt a termést, a többi aránytalanul kisebb kiterjedésű szőlővel rendelkező város pedig messze mögötte maradt Kecskemétnek.

Az alföldi homokokon már a népvándorlás korában voltak szőlőtelepek. Erre engednek következtetni a Kada polgármester által felásatott, avar-sírokban talált boros-amforák, de egyik legrégebbi Árpád-kori oklevelünk is igazolja, hogy az alpári határjárás alkalmával már szőlők voltak az alpári homokokon. A városhoz tartozó legrégebbi pusztákon már a XV. század közepén virágzó szőlőtelepek voltak, a XVII. századbeli török írók pedig magasztalják Kecskemét gyümölcsös kertjeit és kitűnő borát.

A város északi, észak-nyugati részén alakultak ki az első szőlőtelepek. A török hódoltság végén az idegeneknek tömeges betelepítése vonta maga után, hogy a város körüli homokokat nagyobb mértékben kezdték szőlővel beültetni. Ez ellen tiltakozott Koháry István már 1677-ben,* majd 1691. május 6-án a tanácsnak írt levelet, melyben megparancsolja, hogy senki szőlőt ne ültessen, a leelőket ne szántsák fel, de mivel a város lakossága növekedik, kijelöli új szőlőknek a Szárhomokot, a mai csáktornyai hegyet és a szolnoki közt. Ebben az időben példátlanul álló szociális érzékű főúr

* Hornyik J.: *Kecskemét város gazd. fejl. tört.* I. 158.

azonban megparancsolja a városi tanácsnak, hogy „a homok a nép között arányosan osztassék fel, hogy az ne panaszkodhassék a szegénység miatt.” Ezután jó száz esztendeig nagyobb mérvű szőlőültetés nem is történt a városban.

1801-ben kezdte* meg a város, mint föntebb kimutattuk, a homokos területeknek kiosztását először erdőknek, majd 1810-től kezdve szőlőknek. Valószínűleg a szőlővel való beültetés következtében emelkedett munkabérek bírták rá a gazdagabb polgárságot arra, hogy a városi tanácscsal és választott közönséggel a szőlőültetés ellen tiltó határozatot hozasson.** Másik oka pedig annak, hogy ezen években határozottan tiltották a tanácsvégzések és a választott közönség gyűlései a szőlőültetést az volt, hogy kímélték a közlegelőt. Egyik tanácsvégzés határozottan kimondja, hogy a város határában nagyon sok az új és a régi szőlő és nem csak a helybeli, de a vidékről bejött munkásoknak is elég foglalkozást ad, tehát a szőlőszaporítást a városi tanács nem engedélyezi.*** A szőlőültetés ellen hozott tiltó határozatokkal egyidőbe esnek a künnlakások eltiltásai is, miről már részletesebben megemlékeztünk. Még 1831-ben is tiltják a szőlőbeni künnlakást és az új szőlők telepítését, ami nagyban megakasztotta a szőlőművelés fejlődését; csak a megváltkozás korában 1836-ban † kezdődnek nagyobb mérvű kiosztások.

Ez évből a városi levéltárban van egy szőlő-összeírás, mely szerint a várost körülvevő régi szőlők és veteményes kertek mennyisége 1.566,000 □-öt tett ki és ez a terület 1156 birtokos között oszlott meg, a város határában levő összes szőlők tehát 2578 holdat foglaltak el. Az átlagos szőlőbirtokok a felmérés szerint 1000 □-öl körül voltak. Ezen felmérés pontosságában bízni azonban nem lehet, mert a városi levéltárban levő kimutatásban azt találjuk, hogy a máriahegyi szőlőket a budai útig kötéllel mérték fel. Sokkal pontosabbak már az 1843. és 47-i felmérések, melyeket a város akkori két mérnöke készített el.†† Ezen felmérések szerint a várost félkör alakban körülvevő szőlők nagysága 2.700,000 □-öl volt, mely 1863 birtokos között oszlott meg. Az egész határban levő összes szőlő terület pedig 3387 holdnyi volt, közel két és félezer tulajdonos kezén. A szőlőbirtokok közepes nagysága 1—2000 □-öl között váltakozott.

* Város által eladott földek jegyzéke. Városi levéltár.

** 1827—544., 1828-149. tjk. (Városi levéltár).

*** 1828. febr. 1. 199. tjk. (városi levéltár).

† A két városi mérnök felmérése alapján az új osztású szőlők 1600 holdat tettek ki (városi levéltár).

†† Városi levéltár.

Ritkán találunk nagyobb szőlőbirtokokat, csak a budai út mentén volt egy pár nemesi család kezében 7—8000 □-öl kiterjedésű szőlőbirtok. Egy 25.000 □-öles és két 12.000 □-öles szőlőbirtok volt akkor a legnagyobb a város területén. Amint tehát a két legrégibb felmérésből kimutatható, a szőlőbirtokok megoszlása a múlt század elején és közepén is épen olyan kedvező volt, mint 1892-ig. Az 1883-i felmérés szerint 4233 hold volt szőlővel beültetve; 1900-ig 3202 hold új szőlőt telepítettek, azóta a gazdasági hivatal megközelítő pontossággal számot tud adni az évről-évre újonnan ültetett szőlőkről. 1900-tól kezdődik a nagyobb területek beültetése és 1912-ig 3380 hold lett újonnan betelepítve.

Ha áttekintjük az 1883 óta történt ültetéseket, azt fogjuk látni, hogy 1905, 1906 és 1907-ben ültettek nagyobb mennyiségben szőlőket. Mint a birtokviszonyoknál kimutattuk, a szőlőbirtokok legnagyobb része ma is törpebirtok. 394, 3—5 holdas szőlőbirtokos van, majdnem tízszer annyi a 3 holdon aluli birtokos (3516) 1900-tól kezdve azonban hatalmas nagy szőlőtelepek alakultak ki, négy 100 holdon felüli birtok van: Helvetia, Klaber-telep és a berendezés tekintetében külföldön is híres Miklós-telep és a város tulajdonát képező szikrai szőlőtelep. Magántulajdonos kezében ezenfelül még öt ötven holdon felüli szőlőbirtok van és számtalan 20—30 holdas, melyek közül a gazdasági irodalmunkban számtalanszor ismertetett, egész Közép-Európában híres Matthias-féle telep a legnevezetesebb.

Az újabb alapítású szőlők modern kezelésűek és természetesen sokkal több termést tudnak produkálni, mint a régi művelésű, ritkán trágyázott és rossz metszésű szőlők. A régebbi szőlőkben karó nélkül hagyják a szőlőt s emiatt aránytalanul kevesebb termést tudnak felmutatni. A kis szőlősgazdák legjobban szeretik a kadarkát, a szegedi fehér, a bajor fajokat és csak a kilencvenes évektől kezdték jobban meghonosítani a rizlinget, kövidinkát, fehér bakart, erdei fehér, zöld szilváni és szerémi zöld fajokat. A csemege szőlő ültetése már a nyolcvanas években lábrakapott Kecskeméten, újabban azonban túlnyomórészt inkább bortermő szőlőfajokat ültetnek.

Kétségtelen el kell ismerni, hogy hazánk legszebben és legjobban kezelt homoki szőlői közé tartoznak a Kecskemét határában levő helvétiai, katonatelepi és szikrai szőlők, de azt a termést, amit a kecskemétiéik elérnek, általában véve kevésnek kell tartanunk. Összehasonlítás céljából nem akarok a dél-franciaországi homoktalajú szőlőkre utalni, ahol az éghajlat is más és a szőlőnek a művelése is eltérő sok tekintetben a kecskemétitől, de például a szomszédos

Izsákon általában 50 — 100%-kal több termést tudnak produkálni, mint Kecskeméten. Ennek okát nem a trágyázási különbségekben kell keresni, hanem abban, hogy Izsákon a szőlőmunkások a metszést szakértően kezelik, míg ezt a nagyfontosságú munkát Kecskeméten a szőlőgazdák hozzá nem értő egyénekre bízzák, aminek következtében nagy termésre nem lehet kilátásuk. Ennek elkerülése céljából inkább szakértő munkásokra volna szüksége Kecskemétnek, mint a mai rossz pénzügyi viszonyok között a nagy tőkét igénylő újabb szőlőültetésekre. A szőlő trágyázására az istálló-trágya Kecskeméten kevés és drága lévén, ezért újabban az olcsóbb és legalább egy évben nagyobb hasznohozó műtrágyázásra fordítanak figyelmet, amellyel különösen a város a saját telepén ért el igen szép eredményeket.

A bőtermő fajok ültetése is sokkal hasznosabb volna, mint a nemesebb fajoké, mert arra alig lehet a kecskeméti birtokosoknak számítani, hogy a külföldi borkereskedők jobb minőségű borokért keressék fel Kecskemétet. Ebben a tekintetben inkább a francia, de különösen az algériai szőlőbirtokosok példája után kellene menni, kik főleg a mennyiségre, nem pedig a minőségre fektetik a főszilyt és így el is érik a 75 hl. holdankénti átlagos termést, aminek Kecskeméten átlagban véve $\frac{1}{7}$ -ét sem érik el. Nem lehet tehát Kecskemétet nagy szőlőterületei dacára sem modern értelemben vett bortermelő vidéknek nevezni, bár egyes birtokosok rengeteg pénzt ölnek szőlőjükbe, de mivel a hozzáértő munkások hiányzanak, a szőlőművelés fejlettnak még nem mondható.

Az utolsó 5 évben az évi átlagos termés 94,000 hl-re tehető, tehát 1 kat. hold mindössze $9\frac{1}{2}$ hl.-t termett. Igaz, hogy a nagyobb és modernebbül művelt telepeken ennek háromszorosát is tudják itt-ott produkálni, de még ez sem mondható a szőlőművelés mai fejlettsége mellett még közepes mennyiségnek sem. Előre látható tehát, hogy a szőlőültetés terén a közeljövőben bizonyos pangás fog beállani, mert a telepíteni akaró gazdák nagyobb telepek alkotásától visszariadnak, látván, hogy az új szőlőtelepítések nem hozzák meg a telepítésbe befektetett tőke kamatait.

Az utolsó két évben ugyan a rossz termés az egész országban általános volt és ennek tulajdonítható, hogy Kecskemét is oly kevés termést tudott felmutatni.

A város szikrai szőlőtelepe 1911-ben csak 97 kor. tiszta jövedelmet hozott holdanként, a legutóbbi évben pedig még ennyit sem, ami a modern kezelés mellett nevetségesen csekély.

A szőlőművelés köti le Kecskemét munkáskezeinek legnagyobb részét. A legutóbbi népszámlálás szerint 12,000 ember lakott a sző-

lőkben, tehát az egész város lakosságának majdnem $\frac{1}{5}$ része, többnyire saját birtokain, vagy mint szőlőmunkás egyes tulajdonosoknál. Azok, akik saját szőlőjükben, mint törpebirtokosok laktak, még aránylag több jövedelmet tudtak szőlőjükből kihozni, mint a nagyobb szőlőbirtokosok. A napszámások legnagyobb része a városhoz közel fekvő szőlőkbe vonult ki és innen jár a városba a hajnali piacra. Ennek a munkás elemnek a szőlőmunkára való szorítása és kiképzése Kecskemét gazdasági életének első feladata a közel jövőben, mert csak ettől várhatják a szőlőbirtokosok birtokaik jövedelmezőbbé tételét.

X. Gyümölcsstermelés

A szőlőtermelésnél sokkal fontosabb Kecskemét város gazdasági életében a gyümölcsstermelés. Átlagos számítással Kecskemét szőleiben és határában közel másfél millióra tehető a gyümölcsfák száma s ezek termelik azt a rengeteg mennyiségű gyümölcsöt, mely Kecskemétet az egész földön híressé tette. Az utolsó két évben, midőn barack nem termett, más gyümölcsfajok termesztésében érték el az évi átlagos 1 millió koronán felüli termésértéket. A gyümölcsfával beültetett szőlőkben magából a gyümölcsből a törpe szőlőbirtokos többet vesz ki, mint a bortermelésből.

A kecskeméti talaj, a szélsőséges éghajlat rendkívül kedvez a kajszinbaracknak, melynek igazi hazája Kecskemét s e tekintetben még Olaszország sem tudja Kecskeméttel felvenni a versenyt, de az almában, a meggyben, a szilvában sem, minek következtében Északkelet-Európa nagyvárosait kecskeméti árúkkal látják el.

Már 1897-ben 5580 tonna gyümölcsöt szállítottak ki, melynek $\frac{1}{8}$ -a Bécsbe került, a többi része pedig Ausztria, Németbirodalom és Oroszország városaiba. 1899-ben a kiszállított gyümölcs közel 7 ezer, 1904-ben pedig majdnem 8000 tonnára tehető. Legnagyobb termések az 1906, 1907, 1909 években voltak, midőn 8—9000 tonna gyümölcsöt szállítottak el Kecskemét város vasútállomásairól.

Az utolsó 20 év piacforgalmának adataiból kimutatható, hogy a legbővebb termés 1909-ben volt, midőn harmadfélmilliónál több kis kosár és 63 ezer nagy kerek kosár gyümölcsöt hoztak a kecskeméti piacra; vagyis az évi termés 13,650 tonnára rúgott, amiből 10 ezer tonnánál több szállított el a hazai és külföldi piacokra. Vámkülföldre történt nyerstermény exportunknak ekkor 28%-a esett magára Kecskemétre. Igazi tömegstermelést tud tehát Kecskemét a gyümölcs terén előállítani. 1910-ben 87 ezer q-ra tehető a termelt gyümölcs, amiből 6500 tonna

került ki Magyarországból. Az utolsó két évnek adatai nagy esést mutatnak, ami a tavaszi fagyoknak tulajdonítható.

Kecskemét gazdasági fejlődésének áttekintésében rámutattam arra, hogy az őstermelés terén épen napjainkban kezdődik egy egészen új korszak, amit a birtokviszonyok természet szerű megváltozása von maga után, mely a földnek a tulajdonos által való intenzívebb megművelését eredményezi és ezzel együtt nagyobb terméstöbbletet fog produkálni.

A szőlőművelés, de különösen a gyümölcsstermelés terén fényes jövőt jósolhatunk Kecskemétnek. Ha a mostani közel 11 ezer hold szőlőterülethez hozzájön még a jelenleg városi tulajdont képező és parcellázásra váró 10,000 hold, akkor nemcsak hazánkban, hanem a külföldi mezőgazdasági kultúrával foglalkozó városok közül sem akad egyetlenegy sem, melynek ily nagy kiterjedésű területe lenne szőlő- és gyümölcsstermelésre szánva. Kecskemét a gyümölcsstermelésnek lesz a közeljövőben igazi gócpontjává, amennyiben már ma a környék gyümölcsstermeléssel foglalkozó községeinek is elárúsító központja. Nemcsak Kecskeméttől délre, hanem a fővároshoz Kecskemétnél közelebb eső községek is már napjainkban is a kecskeméti piacra viszik értékesítés céljából terményeiket és ezáltal Kecskemét hazánk legelső terménykereskedő városává nőheti ki magát, ha modern korunk követelményeinek megfelelőleg közlekedési eszközökről gondoskodik, melyek egy terménykereskedelmi empórium fennmaradását és fejlődését biztosítják.

A külföld figyelmét kell különösen a kecskeméti gyümölcssterményekre felhívni s amire még eddig senki sem gondolt, a külföld nagyobb városaiban reklámot kell teremteni Kecskemét terményei részére.

Poroszország és a Németbirodalom nagyobb metropoliszaiban, a legkedvesebb, a legízletesebb a kecskeméti barack és alma, de a Kecskemétről külföldre került gyümölcs más helyekről odaszállított silányabb áruval egyszerre adatik el a kecskeméti gyümölcs nagy kárára. Nincsenek a kecskeméti piacnak Moszkvában, Berlinben, vagy Németország nagyobb városaiban külön elárúsító helyei, pedig ezekre Kecskemétnek, mai gyümölcsstermelésének nagy arányú fejlődését tekintve, okvetlen szüksége volna s az ilyen intézmények megvalósítása a város kötelessége lenne. Kezdetképpen, ha másutt nem is, legalább a fővárosban vagy Bécsben lehetne kísérletezni ilyen Amerikában szokásban lévő reklámelárúsító helyekkel, mert a munkásviszonyok rosszabbodásával, a munkabérek emelkedésével arányban emelkedni fognak

évről-évre a gyümölcsárak is és hogy a városi közönség nyereségét kellő áron eladhassa, ezért először a külföldi piacok megszerzésére kell törekedni. A külföldi piac megszerzésével még hatalmasabb mértékben fejlődne a városnak különben is az egész országban elsősorú gyümölcstermelése és ezáltal hazánk gazdálkodó városai közül Kecskemét lenne a legelső, amire történeti múltjánál fogva hivatott is.

XI. Kereskedelem

A gazdálkodó városok között egyetlen egy sincs olyan, melynek lakóiban olyan élénk kereskedői szellem volna, mint a kecskemétiakban. Egy öreg néptanító ajkára adják azokat a szavakat, hogy Kecskeméten „minden férfi kupec, minden asszony kofa”. Kecskemét már a XVI. századtól kezdve híres volt kereskedőiről, vagy mint akkor nevezték, tőzséireiről. A XVIII. században már a kecskeméti tőzsérek voltak Bécsben és Ausztriában a legismertebb szarvasmarha kereskedők. Amint azonban a nép az állattenyésztés után szőlő és gyümölcstermelésre adta magát, a kereskedelmi érzékkel megáldott kecskemétiak elsősorú gyümölcskereskedők lettek. Ma ugyan nincsenek Kecskeméten, illetve a Fehértó mellett két hétig tartó marhavásárok, de van június végétől augusztus közepéig Kecskemétnek olyan gyümölcspiaca, mely példátlanul áll nemcsak Magyarországon, de az egész földön is. Hajnali egy órakor már megkezdődik a piacon az élet, három órakor ellepik a hazai és külföldi kereskedők s a kocsiknak megszámlálhatatlan tömege és a 3—4000 főből álló elárusító nép hordja össze a rengeteg, naponként 100—150 vagonra tehető gyümölcsöt. Hajnali négy órakor éri el a piac élénksége tetőpontját és öt óra után, mihelyt az árúk elkeltek, lassanként üressé válik a híres kecskeméti piac.

Kecskemét fáradtságot nem ismerő népe egész nap 30 fokos melegben szedi a gyümölcsöt, éjjel kocsin, de legtöbb esetben hátán hozza be a piacra, hogy újra folytassa ezt a neki sokszor kétes jövedelmet hozó foglalkozást egész a gyümölcsszezon végéig. Ez a kecskeméti ember tipikus jellemvonása. Példátlanul áll az a látvány, amit csak egyedül Kecskeméten találhat meg az utazó: a hajnali piac végtelen élénkségével, forgalmával, amivel merő ellentétet képez a kihalt, poros, meleg város a déli és nappali órákban. Ha városilag szervezett elárusító helyek volnának a fővárosban és a külföld egy pár nagyobb városában, akkor nem lenne kitéve a kecskeméti termelő a kereskedők önkényének, esetleges kizsákmányolásának, mert terményének mindig meg lenne az állandó piaca. Ehhez természetesen szükség volna egy hatalmas vásárcsarnokra a város közepén.

Hazai kereskedelmünk elmaradottságát semmi jobban nem mutatja, mint az, hogy nagyobb vidéki városainkból hiányzanak a vásárcsarnokok. Kecskemét is palotákkal építette tele piacterét, oda nem való iskolával foglalta el a vásárcsarnoknak alkalmas helyet és minden más modern kulturális épület megvalósítására gondol most is a városi tanács, csak arra nem, ami Kecskeméten legszükségesebb a város fejlődésénél és a nép foglalkozásánál fogva: egy hatalmas nagy, hazánk első gyümölcsstermelő városához méltó vásárcsarnokra.

A kereskedelmet nagyban elő fogja segíteni a város pusztáin építendő gazdasági vasút, mely egyike lesz hazánkban a leghosszabb gazdasági vasutaknak, mert 120 km. hosszúságban ágazza be Kecskemét pusztáit és köti össze a szomszédos Halassal, Kiskőrössel és Majsával. Olyan területeket érint ez a vasút, melyek jelenleg hazánk legnéptelenebb területei. Pestmegye déli részén, ahol 1500 km²-en alig 20 a viszonylagos népesség.

Ma még csekély értékű földeket vonnak a szőlő és gyümölcs-kultúra körébe és ez a vasút ma még kiszámíthatatlan mértékben fogja emelni a kecskeméti tömegtermelést s ez a keskeny vágányú vasút Pestmegye déli sarkának igazi gócpontjává teszi Kecskemétet. Szóban van ilyen keskenyvágányú vasút kiépítése Kécskére s ebből egy mellék ág Kocsérra, mely által ezt a két fejlődő községet biztosítaná a város a maga piaca részére és elvonná ezeket a községeket a nagykőrösi piactól. A kormánynak az eddiginél több gondot kellene fordítani nemzeti szempontból is a tiszta magyar ajkú, a terménykereskedelem iránt legfinomabb érzékkel bíró kecskeméti népre, hogy már végre valahára hozzáfoghatna a kecskeméti nagy teherpályaudvar kiépítéséhez, amivel ismét emelnék a város és ezzel együtt az ország forgalmát.

Kecskemét híres gyümölcspiacáról tájékoztatást nyújt a következő összeállítás:

	7,887.183 tót kosár
1886—1896 között	671.110 kerek kosár
	9,567.530 tót kosár
1896 — 1906 között	319.086 kerek kosár
	9,614.394 tót kosár
1906—1911 között	310.114 kerek kosár

gyümölcsöt adtak el. Amint látjuk tehát a rossz termések dacára is Kecskemét gyümölcspiaca állandó fokozatos emelkedést mutat. Az egyes évek termései ugyan nagyon befolyásolják a kecskeméti piac forgalmát, de a közlekedés javításával az újabb telepítések révén Kecskemétnek még nagyobb mérvű fejlődésre lehet reménye,

különösen ha igyekszik a piaci helypénzek mérséklésével a környék községeknek terményeit a városban összpontosítani, mert ha a külföldön állandó és biztos piacot sikerült teremteni, akkor bármily nagy mennyiségű árút hoznak is a kecskeméti piacra, a külföldön és Budapesten létesítendő áruházak folytán a kecskeméti termelők terményeit a vidéki áruknak Kecskemétre való behozatala sem fogja leszállítani. Gyümölcsben 1—3 millió korona között ingadozik a piacra hozott termények értéke, ami dicséretére válnék valamely nagyobb amerikai kereskedelmi empóriumnak is.

Virágzó Kecskemétnek az állatvására is. Évenként 30—35 ezer drb. sertést adnak el. 20—25 ezerre tehetjük az eladott szarvasmarhák számát, 7—8 ezerre a lovak, 800.000-re az eladott szárnyasok számát. Ezután jön a városnak folyton fejlődő és ma még kiszámíthatatlan jelentőséggel bíró zöldség- és gabona piaca. Ezek a számok igazolják, hogy Kecskemét nem az Alföld nyerstermékeinek ipari feldolgozójává lesz a közel jövőben, hanem azzá, amivé a várost kereskedelmi érzékkel bíró lakossága teheti, a Duna-Tisza közének legnagyobb terménykereskedelmi gócpontjává. Nem a gyári vállalatok alapítása, hanem az adott viszonyok ügyes felhasználásával a kecskeméti kereskedelemnek minden módon való fejlesztése kell hogy képezze a város jövő politikájának főprogramját.

XII. Hitelügy

A kereskedelem fejlődéséhez elsősorban tőke megszerzése lenne szükséges, amiben Kecskemét bizony nagyon szegény. A városban öt bank és két elszámolás alatt álló takarékpénztár van, amellet egy csekély jelentőségű ipari hitelszövetkezet. Ha a takarékpénztárak vagyoni mérlegét áttekintjük, azt fogjuk látni, hogy a város közönsége, különösen a földbirtokosok és háztulajdonosok túlságosan igénybe veszik a takarékpénztárakat, de hiteligényeiket így sem tudván kielégíteni, kölcsöneik lebonyolítása céljából a fővárosi, sőt a vidéki, olcsóbb kamattal dolgozó pénzüzeteket is felkeresik. A kecskeméti telekkönyvben 12.000 betétszám van, de e közül az első 5000 betét közül a múlt évben mindössze 14 volt tehermentes. Az eladósodás terén tehát Kecskemét az országban, egy előkelő pénzügyi kapacitás szerint, a harmadik helyen áll, mert az egész városban alig van birtok, amelyik megterhelve ne lenne. Az eladósodás oly roppant mérvet öltött, hogy szinte páratlanul áll a hazai gazdálkodó városok között. Egyedül a gazdálkodó osztály józanságának, páratlan szorgalmának tulajdonítható, hogy a városban nincsen sok

árverezés. Egy előkelő banktisztviselő állítása szerint az adósok 95%-a nem szenved árverezést, mert a legtöbb esetben az adósok az utolsó pillanatban kerítenek pénzt, úgy hogy a kitűzött árveréseknek legnagyobb része nem tartatik meg.

A helybeli bankoknál betáblázott birtokokra $6\frac{1}{2}$ —8%-ra adtak eddig pénzt, ami a mostani igen kedvezőtlen pénzvviszonyok között 9—12%-ra is felszökik. A birtokok 33%-a $\frac{4}{5}$ részig meg van terhelve. A városi közönség eladósodottságát mutatja azon körülmény is, hogy egyetlen takarékpénztárban 7,130.000 korona a váltótárca, minek csaknem 90%-a parasztváltó, amit a helybeli pénzüintézeteknél sokkal jobbnak tartanak, mint a kereskedelmi váltót. A helybeli pénzüintézeteket kölcsönért helybeli kereskedő ritkán keresi fel és így megállapíthatjuk, hogy a város 4 legnagyobb bankjában közel 14,100.000 korona váltóadósság a gazdákat terheli, amihez közel 7,000.000 korona értékű jelzálogteher járul a helybeli bankok részéről és ugyan ennyire tehetjük a budapesti, valamint a nagyobb vidéki pénzüintézetek által nyújtott nagyobb jelzálog kölcsönöket, így tehát Kecskemét gazdái, háztulajdonosai közel 30,000,000 koronával tartoznak. Ha az eladósodás okait keressük, egyedül a nép szerzővágának tudhatjuk be. Erre vezethető vissza a roppant sok birtokváltozás. Évenként 1800 birtokváltozás van Kecskeméten s ennek 10%-a ház, a többi föld és szőlő. A legtöbb vevő nem készpénzen veszi birtokát, bízva saját erejében, szorgalmában és kitarításában, de különösen veleszületett kecskeméti kereskedői érzékében, hanem kölcsön pénzért. A várostól 20 km. távolságban 1 kat. hold közepes karban levő szőlő 2000 kor., ami olyan ár, amit a mostani termelési viszonyok és magas munkabérek mellett megadni alig lehet. Igaz ugyan, hogy hazánkban 1908 óta a földbirtokokra betáblázott terhek megkétszereződtek, de az eladósodás olyan ijesztő mértékben sehol sem terjedt, mint Kecskeméten, minek okát 1908 óta tisztán a városi takarékpénztárak túlságos magas kamatlábának lehet tulajdonítani. 1908 óta nagyobb értéket igénylő tőkebefektetések a városban nem történtek, azóta 500 kat. hold szőlőt sem telepítettek, az utolsó két évet kivéve pedig a kisgazdák a nagyobb arányú építkezésekkel is felhagytak, mégis óriási mértékben terjedt az eladósodás.

Két évvel ezelőtt, midőn az ország nyugati részében a takarékpénztárak 5—7%-ra nyújtottak váltókölcsönöket a kisgazdáknak, addig már a betáblázott birtok után Kecskeméten 8%-ot szedtek, amit kiteremtteni a kecskeméti emberfeletti szorgalmukkal is alig voltak képesek. A kecskeméti pénzüintézetek magas kamatlábát szintén a város tőkeszegénységének tulajdoníthatjuk, amennyiben a helybeli

takarékpénztárakban kevés a betét, a város legelső pénzintézetének közel 190 millió összforgalma mellett 8 és ½ millió volt a betétje, míg egy másik előkelő intézet 82 millió összforgalma mellett 5 millió betétet tud csak felmutatni.

A kisbirtokos osztályon, mint főtebb hangsúlyoztam, egyedül egy hitelszövetkezet felállításával lehetne segíteni, mely 5%-os kölcsönhöz juttatván a gazdákat, elősegítené a gazdasági életnek fellendülését és nagyobb kedvet adna a homokos terület betelepítéséhez is. A város maga nincsen annyira eladósodva, mint a város közönsége, mivel a városnak az 1911-i mérleg szerint 34,000.479 korona cselekvő vagyonával szemben 17,000 852 korona adóssága van.

A városnak azonban óriási költségekbe kerül a városi adminisztráció fenntartása, mely nagyszámú személyzettel dolgozik s erre vezethető vissza, hogy az óriási kiterjedésű városi birtokok dacára csekély tiszta jövedelmet tud kimutatni a város zárszámadása. Takarékosabb gazdálkodás, több utánnézés szükségeltetnék a „híros városban”, akkor az 52.528 kat. hold földbirtok mellett több jövedelmet tudna a város felmutatni és a város polgármesterének agyában megfogamzott programot könnyebben végre lehetne hajtani. Egészséges gazdasági, józan kereskedelmi program kell Kecskemétnek. Az eladósodott gazdaközönség vagyoni megerősítése az agrikultúra modern fejlődésének alapjául fog szolgálni, a munkástelepítések, munkásházak építése pedig a munkáselem sorsának javítását mozdítja elő, a város kereskedelmének mindenáron való fejlesztése a városnak ad városias jelleget! Idegenből átplántált, legtöbbszörre kulturális intézmények alapításai csak gyengítik az amúgy is anyagilag nagyon kimerült város erejét. Jó talaj ugyan az a kecskeméti, mert a hány lapát föld, annyiféle, de azért égig érő pálmát nevelni benne még sem lehet. Tanulékony, tiszta látású a népe, mert a homok élesre csiszolja a szemét. Meg is látja messziről, mi ad jó hasznot, azért kell a gazdasági és kereskedelmi program, melynek megvalósítását rábíthatja bárki az Alföld legkitartóbb, legfáradhatatlanabb népére, a munka és föld-szerető kecskemétiekre!

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Jászi Oszkár: Vámbéry

Vámbéry Ármin életmunkájának beható elemzését és méltánylását a Társadalomtudományi Társaság, melynek az elhunyt fennállása óta választmányi tagja volt, kegyelettel fogja elvégezni. De addig is, míg túlhalmozott napi munkánk közepette az ő színes, gazdag és termékeny élete mellett, annak tanulságait és útmutatásait keresve, megállapodhatunk, szükségét érezzük annak, hogy már ma letegyük hálánk és szeretetünk szerény koszorúját az ő frissen hantolt sírjára, melynek az ő akaratóból úgy is csak szimbolikus virágdísz juthatott.

Vámbéry Ármin honi hírességeink közül — hisz Pulszky Ágost élete végéig nem volt *arrivé*, hanem koránál és helyzeténél fogva maga is harcos és különvélemény — az egyedüli volt, aki kezdettől fogva meleg szeretettel, őszinte megértéssel és sosem titkolt rokonszenvvel kísérte azokat a törekvéseket, melyek a *Huszedik Századból* indultak ki és később a *Társadalomtudományi Társaság* körül koncentrálódtak. Mert Vámbéry Ármin élete végéig forradalmár maradt — minden óvatossága és visszavonultsága mellett is — abban az értelemben, hogy hitt az emberi haladás végtelenségében s keleti vére és temperamentuma egész hevével szerette azokat, akik ezen a haladáson dolgoznak. A nagy történelmi perspektívákhoz hozzászokott szeme és a kelet-nyugat kultúrellettétének legmélyebb gyökereit kutató elméje, nem ismert semmi dogmatikusát, semmi elvileg keresztülvihetlent a társadalmi változások forgatagában. Nagy életküzdélme pedig, melyben a szegény, magárahagyott falusi zsidó fiúnak minden lépést előre ki kellett verekedni a nemesi osztályuralom ezernyi bornírtóságával szemben: nagyra növelte benne az egyéniség megbecsülését s minden társadalmi egyenlőtlenség gyűlöletét.

Ez az intellektuális látás és ez az erkölcsi alaphang tette őt érzelmi szocialistává anélkül, hogy a proletariátus tömegmozgalmának gazdasági alapjait mélyebben kutatta vagy megértette volna. A szocializmus neki a *déclaration des droits de l'homme* végső logikus következménye volt és sokkal jobban

hitt az emberi egyéniség erkölcsi és szellemi élanja kikerülhetetlen győzelmében, semhogy egy percig is kételkedni tudott volna abban, hogy a gazdasági és társadalmi viszonyoknak előbb-utóbb alkalmazkodniok kell ehhez a szabadságtörekvéshez.

A szellemi és az erkölcsi szabadságnak ez a levegője a Vámbéry Ármin egyéniségének legmélyebb és legigazibb lét-föltétele volt. Ez tette azt ragyogóvá, optimistává, valami tisztító tűz nemes kisugárzójává. Ezt a két tulajdonságát nagyszerűen egészítette ki egy harmadik, még ritkább és szokatlanabb érték. A társadalmi experimentátor eljövendő típusának legteljesebb megközelítését láttam ebben az örökké dolgozó és örökké vidám öreg emberben, aki dunaparti dolgozó szobája ablakaiból a jelenkor történetét azzal a megértő derült nyugalommal, a természetű törvényszerűségben bízó azzal a mosolygó érdeklődéssel szemlélte, ahogyan egy Pasteur vagy egy Berthelot vizsgálhatták a kémia vagy az élet törvényeit. A primitív törzsi életet kutató dervis, a török szultán és az angol király diplomáciai bizalmasa, mélyebb elméleti szociológiai tudás nélkül is, összehasonlíthatatlanul tisztábban, reálisabban, elevenebben látta a társadalmat mozgó erőt, mint a legtöbben azok közül, akik egy-egy kedvenc elméleten vagy egy-egy kategorikus imperativuson nyargalásznak. Ez a praktikus társadalomtudományi látása, ez a világfias pragmatizmusa, ez a néha macchiavellisztikus intrikája eredményezte azt is, hogy Acsády mellett ez az outsider körülbelül az egyedüli magyar történetíró, ki mélyebben belelátott múlt és jelen társadalmunk alapvető kauzális összefüggéseibe.

Ezt a derült experimentátóri nyugalmát szinte csak a magyar dolgokkal szemben veszítette el, ha arról volt szó, hogy a jelen izgató küzdelmeiben állást foglaljon. Ahhoz túlságosan impulzív és túlságosan cselekvő volt, semhogy az elmélet és a politika szigorú bifurkációját képes lett volna elfogadni. Viszont nem volt benne elegendő *moral restraint* arra, hogy a praktikus politika nehézségeit, összeütközéseit, lemondásait és áldozatait képes lett volna felvállalni. Maradt benne valami a középkori ghejtó hangulatából: a fogcsikorgató, de nyílt küzdelemre képtelen gyűlöletből a rablólovagokkal szemben. A Nemzeti Kaszinó könyvtárszobájából körülbelül olyan érzelmekkel nézhette a mindenható grófokat, ahogyan a középkor bankárjai vagy írástudói a veszedelmes feudális várurakat. A tett és a gondolat emberének ez a meghasonlása, ez a kompromisszuma az ural-

kodó társadalomban boldogulni akaró tudós és a radikális politikus között, kinek égő temperamentuma folyton a magyar *ancien régime* ellen lobogott, mely a francia forradalom után több mint száz évvel csaknem változatlanul éli a maga káros monopóliumait: ez a dilemma egy sajátságos ideológiát nevelt benne a magyar jelennel szemben. Nem azt mondta, hogy ő nem akar politikus lenni, hanem azt, hogy ebben az elmaradt országban hiábavaló politikusnak lenni; hogy a „hol annyi a nemes, mint másutt a tarka kutya”, ott meddő minden küzdelem; hogy „Magyarországon radikális politikát csinálni annyi, mint Mekkában hentesboltot nyitni”; hogy a török fajú magyarság képtelen beilleszkedni az európai kultúrába s kikerülhetetlenül a végső összeroskadás felé haladunk.

Feledhetetlen, szinte tragikus látvány volt, mikor írószobája intim esti csendjében megnyíltak forradalmár lelkének zsilipjei és erőszakkal megfőkezett alkotó vágya a magyar társadalom átgyűrására, praktikus politikai munka helyett egy ótestamenti próféta izzó korholásaiban és véres nemezis-látományaiban tört elő. Ilyenkor teljesen cserben hagyta fölényes realitás érzéke, imponáló diplomáciai biztonsága és észre sem vette, hogy az ő magyar-politika-gyűlölete, az ő passzivitási tana mennyire feudális ízű, mennyire Rákosi-szerű ideológia volt. Mert hiszen az érthető, hogy valaki fajmagyar, ősi közjogi álláspontról hirdesse: én politikailag nem dolgozom, mert itt minden hiábavaló, a mai magyar államrendet fenntartani úgysem lehet, fajom uralmát megőrizni úgysem tudom. De egy demokrata, egy szocialista, egy világpolgár, épp olyan, mint ő, legkevesébé élhet ezzel a doktrínával. Hiszen épp neki abszolút értékkel nem a mai közjogi vagy faji államrend bírt — ellenkezőleg épp ezt gyűlölte —, hanem az a húsz millió ember, aki egy ázsiai zsarnokság alatt dolgozik és verejtékezik. Ennek a húsz millió embernek életsorsa pedig annál jelentékenyebb probléma, minél alkalmatlanabbaknak véli valaki a jelenlegi társadalmi kereteket.

Eme felemás politikai *Verdrängung*-doktrínája dacára Vámbéry Ármin sűrűn megfélekedezett passzivitásos elméletéről és nem egyszer ifjas lelkesedéssel üdvözölte azokat a jeleket és áramlatokat, melyek a magyar demokrácia hajnalhasadását jelentették számára. Sőt nemcsak erkölcsi együttérzése tüzével bátorította és lelkesítette a küzdőket, hanem képes volt az ügynek áldozatokat is hozni. Így mikor az általános választójog első hullámai zavarták meg a magyar közélet nemesi egységét,

Vámbéry Ármin nem habozott, hogy történelmi nevével azok táboraát erősítse, kik először izentek nyíltan harcot a magyar feudalizmusnak. Ekkor a Nemzeti Kaszinó háborgott ellene, sőt gróf Andrássy Gyula is hevesen megtámadta. Azóta is lelkes együttérzéssel figyelte ennek a harcnak változó esélyeit.

Ha ezt az elnagyolt arcképet még néhány színnel kiegészítjük, ha följegyezzük lényének nemes egyszerűségét, puritán életszokásait, bámulatos munkakedvét, spontán jóságát az elnyomottak és a fiatalok iránt, izzó gyűlöletét mindennel szemben ami renegát és parvenü, nemes és finom érdeklődését minden iránt ami új, haladó, a demokrácia útjait egyengető: valóban túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy kevés magyar élet lehet oly mértékben termékeny és példaadó a távol utódok számára is, mint ezé a nagyszerű egyéniségé, ki szabadabb és kulturásabb környezetben a tett és gondolat egységének harmonikusabb szintéziséhez lett volna képes eljutni és az angol tudós államférfiak legszebb példányai közé sorakozhatott volna.

Aradi Victor Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből.

(A ruthén skizma. — Pásztory Árkád. — A hajdúdorogi püspökség. — Visófi Papp Simon).

— Második és befejező közlemény* —

A hajdúdorogi püspökség

létesítéséért már évtizedek óta folyik a harc. Előbb a magyar liturgiai nyelv volt a jelszó, de amikor látták, hogy a liturgia kérdésébe Róma nem tűr beleszólást, — elejtették ezt a jelszót, megelégedtek az ógörög liturgiájú görög-katolikus magyar püspökséggel is. A harc többek között úgynevezett szellemi fegyverekkel is folyt és ezek között különösen érdekes az az emlékirat,* amelyet az 1900. évi zarándokút alkalmával nyújtottak át a pápának. Ebben az emlékiratban enyhén szólva ügyetlenül megkorrigálták a történelmi igazságokat, hogy a létesítendő püspökség „történelmi jogosultságát” beigazolják. Megállapítják többek között, hogy „... hazánkban görög szertartású magyarok minden időben voltak és ... azok az isteni szolgálatokban a magyar nyelvvel minden valószínűség szerint kezdettől fogva éltek”. Hogy mennyire alaptalan ez a megállapítás, annak jellemzésére csak néhány adatot sorolunk fel. 1585-ben I. Lipót Monasterli Demetert a szatmárnémetii rácok és az ottani, továbbá ungi, ugócsai,

* Az első közleményt 1. a *Husadik Század* szeptemberi számában.

** A görög szertartású katolikus magyarok emlékirata XIII. Leó pápa öszentségéhez. (*Libellus memorialis hungarorum gr. rit. catholicorum ad sanctissimum patrem Leonem XIII.*) Budapest, 1900.

beregi és szabolcsi ruthének főmoderátorává nevezi ki,* de a magyar görög-katholikusokat nem említi. Ugyancsak nem említi a magyar görög-katholikusokat De Camillis püspök I. Lipóthoz intézett leveleiben, ahol következetesen csak ruthén, rác és román hívekről beszél.** Sőt amikor De Camillis püspök végrendeletében ezer forintot hagyományozott egy oly tanító részére, aki a görög-katholikus gyermekeket magyar és latin énekekre tanítsa, a végrendeletet nem lehetett végrehajtani, mert ilyen tanítót nem találtak az országban. 1640 körül a munkácsi püspökség területén lakó hívek kunok és ruthének voltak,*** de magyarokról nem tettek említést. Az Emlékirat írói természetesen nem akadtak meg az ilyen apróságokon, hanem ellentmondást nem tűrő hangon kijelentették, hogy De Camillis magyar vidékeken magyarul prédikáltatott.

A XVIII. század közepén még Hajdúdorogon is csak nagyon kevés magyar görög-katholikus lehetett, hogyha egyáltalában voltak. 1748-ban a két ottani lelkész közül az egyik ruthén, a másik pedig román volt.† Amikor pedig 1765-ben Mária Terézia biztost küld ki Dorogra, az határozatba foglalja, hogy a dorogiak ezután főbírónak mindig ruthént, első tanácsosnak pedig román választanak.†† Vagyis hogyha esetleg volt is néhány görög-katholikus magyar Dorogon, számuk és jelentőségük elenyésző csekély volt a ruthénekkal és románokkal szemben. De kisszámú volt egyáltalában a görög-katholikus magyarok száma az egész országban. 1773-ban egy bizottság alakult a liturgikus könyvek rendezésére és ebben a bizottságban a szláv és román nyelveken kívül a magyar nyelv szóba sem került. Magyar könyvre akkor még nem is volt szükség.

A magyar liturgiáért és a magyar püspökségért indított akció sokáig csak ilyen fekverekkel hadakozott és nagyon kevés eredményt ért el. Kissé több lendületet akkor kapott az ügy, amikor a sovén lapok ezzel kapcsolatban nemzetiségi kérdést csináltak és kíméletlenül támadták a szegény ártatlan ruthéneket és a közönyös románságot. Pedig a ruthén papság maga is támogatta az akciót, sőt még az 1911. évi november 9-én tartott román püspöki gyűlés is rokonszenvét nyilvánította a létesítendő új püspökséggel szemben. Csak akkor mozdult meg a románság, amikor nyilvánosságra került, hogy az új püspökség területét román községekkel egészítik ki.††† Első időben akkor is csak a papság és az intelligencia tiltakozott, maga a nép nyugodtan viselkedett. Hogyha felülről nem provokálták volna a botrányt, úgy az összes szomorú következmények elmaradtak volna, — csakhogy egyes

* Hodinka Antal: *A munkácsi görög szertartású papság okmánytára*. Ungvár, 1910.

** Ugyanott.

*** Ugyanott.

† Böhm János: *A liturgikus nyelvekről*. Eger, 1897.

†† Ugyanott.

††† Csak a nagyváradi gör. kath. román egyházmegyéből a következő nagyrészt románok lakta községeket csatolták az új püspökséghez; Szatmár-Zsadány, Óvári, Szamosdob, Csomaköz, Domahida, Kismajtény, Reszege, Szaniszló, Érdengeleg, Érendréd, Mezőterem, Portelek, Éradony, Piskolt, Vasad, Nagyléta, Pocsaj, Vezend.

helyeken szükség volt a zavarosra és itt nem is mulasztottak el egyetlen alkalmat sem. A békésen tűrő románság lassanként észrevette, hogy egy rejtett hajszja indul meg ellene és figyelni kezdett. Hogy mily mohó volt ez a hajszja, azt néhány „láztási” pör lefolyása mutatta. German Octavián hadréti és Csordás Mihály szamosdobi lelkészek bezáratása széles körökben felháborodást keltett és a felébresztett ellenszenv lassanként a hajdúdorogi püspökség ellen fordult. Az ellenséges indulat több forrásból táplálkozott. Az új püspöki megyébe bekebelezett románok nem értették meg, hogy miért cseréljék fel a román liturgiát az ógöröggel, amelyet senki sem ért közülük. De volt az idegenkedésnek még más oka is. A görög-katolikus román pap együtt élt népével, reá volt szorulva a nép jóakarátára és nem élvezte a közigazgatás támogatását. Maga volt kénytelen barátságos úton sürgetni a párbérfizetést. Ezzel szemben nagyon jól tudta a nép, hogy a magyar papok alatt alaposan megváltozik a helyzet. A magyar papnak már rendelkezésére fog állani a közigazgatás és akkor úgy elfajulnak a viszonyok, mint a ruthének között. És hogy ez az aggodalom még jobban megerősödjék, az új püspökség alatt már az első időben felfordult minden rend. A román espereseket minden formaiasság mellőzésével elmozdították és helyükbe ruthéneket neveztek ki. A román esperesek egyrésze nem vetette magát alá az önkényes rendelkezéseknek és csakhamar fenekestől felfordult az egyházi adminisztráció. Papp Antal munkácsi püspök maga sem ösmerte a viszonyokat és a szervezésnél elkövettek oly hibákat, hogy például az anyaegyházat az új püspökséghez csatolták, míg a leányegyház csatolásáról megfeledkeztek. Így történhetett meg például, hogy a nagyváradi egyházmegyéhez tartozó Szatmárhegyi plébánia anyaegyháza Réztelek, amely viszont a hajdúdorogi püspökséghez lett csatolva. És a két hitközség ha akarta Hubán Gyula espereshez tartozott, de ha akarta, úgy az új esperest, Gönczi Antalt tekintette törvényesnek. A derék püspök ugyanis annyira mohón kereste a hazafias érdemeket, hogy közben nem ért rá komolyan is foglalkozni az adminisztráció kérdéseivel.

De a legnagyobb hibát akkor követték el, amikor az egyházmegye főtanfelügyelőjévé Jaczkovics Mihály személyében egy ruthén papot neveztek ki. A ruthén papok az egész felvidéken általános ellenszenvnek örvendenek és ez az ellenszenv valóságos gyűlöletté válik a románoknál, akik a ruthén papokban az elnyomók kész eszközeit látják. Ez a magyarázata annak, hogy a hajdúdorogi püspökséghez csatolt román községek népe megmozdult és a hangulat egyre fenyegetőbbé lett. A főtanfelügyelő körútja alkalmával kitört a botrány és csak apró véletlenségen múlt, hogy nem fajult vad vérontássá. Tizenöt ember negyedévig ült vizsgálati fogságba, egy egész csomó ember heteken keresztül kénytelen volt túrni a csendőrség „kutatását” csak azért, mert egy telhetetlen ruthén pap hazafias érdemeket akart szerezni. És ráadásul erre a kérdésre is ráfeküdt a kormány és kortespolitikai célra használta ki.

Jaczkovics januárban kezdte meg iskolalátogatási körútját és amikor ennek során Szatmármegyébe került, fölkereste Csaba Adorján

főispánt és felvilágosításokat kért tőle. Addig az időig a sovén lapok és a kormány is folyton azt hangoztatták,* hogy a hajdúdorogi püspökséghez egyetlen román községet sem csatoltak, de a főispán már felhívta Jaczkovits figyelmét arra, hogy a „román nemzetiséghez szító” községekben baj lesz, — ajánlatos a közigazgatási hatóságok támogatását igénybe venni.** Jaczkovits mindennek dacára maga ment Reszegére, ahol parázs tüntetést rendeztek ellene és figyelmeztették, hogy Piskóltra ne is tegye a lábát, mert rosszul jár. Reszegéről Piskólt kikerülésével Szaniszlóra ment, ahol a kisműveltségű ruthén pap meglehetősen tapintatlanul viselkedett. Bár a román papok eléggé, — sőt talán túlságosan kíméletlenül is tudomására hozták, — hogy a magán-érintkezést lehetőleg el akarják vele kerülni, Jaczkovits mégis betolakodott otthonukba, bemutatkozott családjuknak és rettenetesen kínos jeleneteket idézett elő. Ezek alapján néhány nap alatt egész Szatmár megye románsága gyűlölte a tapintatlan és „magyarságával” és magas papi rangjával dicsekedő ruthént és a nép csak az alkalmat várta, hogy üthessen rajta egyet.

A tapintatlanság Kismajtényben érte el a legmagasabb fokát.*** A kismajtényi lelkészt hivatalosan értesítette, hogy április 10-én délután 3 órakor megy iskolalátogatásra és e helyett délelőtt kilenckor már a lelkész lakásán volt, bár tudta, hogy a lelkész istentiszteletet tart és a lakásán csak neje tartózkodik. Onnan Madarassy István főszolgabíró társaságában a templomba ment és provokatív viselkedésével óriási felháborodást idézett elő. Míg a főszolgabíró az istentisztelet alatt a templom hajójában maradt, addig a főtanfelügyelő egyenesen a szentélybe ment és mielőtt a mise bevégeződött volna, bemutatkozott Marosán György lelkésznek. A lelkész felháborodásában elpirult és csak annyit mondott, hogy más körülmények között örvendene a látogatásnak, de így nem. A templomban levő nép elvesztette önuralmát, a harangokat félreverték és az összeszaladt emberek a főtanfelügyelőt a főszolgabíróval együtt kidobták a templomból. Közben néhányszor hátbavágták, jobbra-balra ráncigálták őket, de komolyabb baj egyikkel sem történt.

Délután azért újra Kismajtényben voltak és hat lovas, továbbá három gyalogoscsendőr kíséretében iskolalátogatást akartak eszközölni. A kismajtényiek azonban oly fenyegetően léptek fel, hogy az iskolalátogatás lehetetlenné vált. Jaczkovits, mint aki jól végezte dolgát, tovább ment és Kismajtényt megszállottak a csendőrök. Kihallgattak, végigvizsgálták mindenkit, összefogtak egy csomó „gyanúst” és bezárlították őket a szatmárnémeti ügyészségi fogházba. Az ügyész egy részüket szabadon bocsátotta, tizenötön azonban előzetes letartóztatásban, azaz vizsgálati fogságban maradtak. Hatóság és magánosok

* Lásd: *Országgyűlési értesítő*. 426. országos gyűlés. 1912. dec. 13-án.

** Lásd Jaczkovits Mihály vallomását (1913. április 15.) a szatmári büntetőtörvényszék 8843—1913. ügy. számú iratai között.

*** Elősmerte ezt maga Csernoch János hercegprímás is a főrendiház 1913. évi január 20-án a főrendiházban. „Elismerem, hogy... Kismajtényben, — vannak róla és pedig hiteles tudósításaim, — nem egészen úgy járt el az a püspöki vikárius, akit oda küldtek, mint ahogy lehetett volna”. *Orsz. Értesítő*.

elleni erőszak büntette, azaz vétsége címen folyt ellenük a vizsgálat, Marosán György lelkészt pedig felbujtással vádolták meg. Három hónapig tartó szorgalmas vizsgálat alapján tényleg súlyos dolgokat sütöttek ki a szerencsétlen öreg pap ellen. Az ellene emelt vádnak az az alapja, hogy amikor a hívők megkérdezték hogyan viselkedjenek Jaczkovitssal szemben, azt válaszolta: „Tegyetek amit akartok, az én kezem meg van kötve”. Másodsorban pedig az aggastyán „egykedvűen nézte” hogyan dobják ki a hívők a főtanfelügyelőt, a főszolgabíró a templomból és nem sietett segítségükre, hogy gyenge karjaival megvédje őket a nép dühe ellen.

De mielőtt elkészült volna ez a remek vádirat, — a vizsgálat folyamán teljes mértékben érvényesültek a kormány kortespolitikai célzatai és az ellenzékinek nevezett sajtó buzgón sietett a kormány segítségére. Képtelenül felfújták az ügyet és országos vizsgálatot indítottak. Valami nagyszabású összeesküvést akartak felfedezni és a nyomozást a derék szatmármegyei csendőrökre bízta. Azok utazgattak keresztül-kasul az egész országban, betolakodtak a román vezetőemberek otthonába és nagyképpen kihallgattak mindenkit, akinek valaha csak megjegyzése is volt az esethez. Tiszának ugyanis abban az időben volt szüksége a románokkal való paktumra és ezzel az ostoba vizsgálatlalt akarta őket megfélemlíteni. De voltak a megfélemlítésnek más eszközei is. A kormány szekerét toló ellenzéki sajtó az egyházi önkormányzat alapos revíziójáról, egy új görög-keleti magyar püspökségről és hasonlóról beszélt és az általános üldözés közepette a románság teljesen elszigetelve érezte magát. Egészen addig az időig, amíg Tisza István lett a miniszterelnök és lefújta a támadásokat.

Hogy mennyire mesterségesen felfújt eset volt a majtényi, azt indirekt a szamosdobi eset bizonyítja. A szamosdobi lelkész, az agg Csordás Mihály éppen abban az időben készült háromhavi államfogház büntetésének leülésére és a hatalmában kéjtelő Jaczkovits erőnek erejével maga akarta az aggastyánnak tudomására hozni, hogy a kultuszminiszter eltiltotta a hittantanítástól. A szolgabíró és tizenégy csendőr díszkíséretében vonult ki Szamosdobra, de Csordás kitért a látogatás elől és elutazott. Jaczkovits azonban nem tudott lemondani a csemegéről és megvárta Csordást. Amikor az visszajött és a templomba ment gyóntatni, Jaczkovits a templomhoz vonult fel csendőreivel, de a parasztasszonyok útját állták, — nem engedték be a templomba. A hatalmától elkábult ruthén pap még itt sem állott meg, a csendőrök szuronyt szegezve mentek neki az asszonyoknak. Erre azonban előrontott a falu fiatalsága és egyetlen perc alatt lefegyverezték a csendőrséget. Csak a nép higgadtságán múlt, hogy ott helyben vérfürdőt nem rögtönöztek. És ezt az esetet jónak látták eltussolni, erről egyetlen szót sem írtak a kormány különböző pártállású lapjai.

Maga a kismajtényi eset, a hajdúdorogi püspökség nagy pöre, az ősz folyamán kerül tárgyalásra és ugyanakkor fogják tárgyalni Máramarosszigeten a ruthén skizmatikusok lázadási pörét is. Ez a két tárgyalás egészen külön figyelmet érdemel, mert mély betekintést

fognak engedni abba a rettenetes nyavalyába, amely az ország lakosságának nagy részére ráfekszik és megöl minden gazdasági és kulturális haladást és megbénít, megmételyez mindent. És ha abba a keretbe, — amelyet ez a két sötét tárgyalás fog festeni, s amelyet már az előzmények is festenek; — ha ebbe a keretbe beillesztjük Pásztor Arkád képét, úgy beláthatunk a nemzetiségi kérdés legrejtettebb zugaiba. A dolgozó, verejtékező nép fiai tömegesen kerülnek a börtönbe, mert meg akarják védeni azt az alapot, amelyre gazdasági és kulturális haladásukat építhetik. És velük szembe ott áskálódnak a Pásztorárkádok, „hazafias” érdemeket gyűjtenek, hogy megvédhessek lopott-rabolt birtokaikat, — magyar koronás címerű palotáikat. Mert az a magyar címer Pásztor Arkád túrvékonyai palotáján nemcsak cégér, — az a címer egyszersmind szimbólum is ... De nem volna teljes a kép, hogyha nem festenénk hozzá még egy arcképet. Ez az arckép

visói Papp Simon

felsővisói főszolgabíró arcképe. Markáns, érdekes arc, amelyhez hasonlót a Balkánt is beleértve alig találunk Európában, de a Tunguz puszták rejtekeiben annál többet. Reánk nézve különösen érdekes ez az arc, mert eleven bizonyítéka annak, hogy sovén jelszavak alatt mi mindent tehet egy renegát a nemzetiségi vidékeken, — eleven bizonyítéka annak a régebbi állításomnak, hogy Magyarországon nemzetiségének lenni rettenetesen rossz dolog, — hogy Magyarországon a nemzetiségi *vogelfrei*.

Papp Simonra Fényes Lászlónak Az *Estben* közölt cikkei hívták fel figyelmemet. A máramarosi ruthén-kazár és románkérdésről már előtte is nagyon sokan és sokat írtak, de az összes leleplezések csak addig mentek, hogy a nép hátramaradottságát erkölcsi és anyagi romlását, a kazárok visszaéléseit, a közigazgatás bajait vázolgatták, míg a kérdés mélységei elől valamennyien meghátráltak. Különösen Fényes László két cikke irányította erre a kérdésre a figyelmemet.* Mindkettőben Papp Simon visói főszolgabíróról van szó és az a kép, amelyet Fényes fest róla, sehogy sem helyezhető el a nemzetiségi kérdés keretébe. De lássuk Fényes állításait.

. . . „Petrova”. A felsővisói járáshoz tartozik. Erről a járásról mondták mindenütt, hogy a legjobbak közé tartozik. Szándékosan jöttem ide az ökörmezői járás adminisztrációja után. Annyi az igazságom, hogy a legjobb járásba is jöhetnek.

. . . Domnule Zsiga: néhai Papp Zsigmond. Odavaló gazdag román nemesi család feje és lelkes magyar ember volt . . .

A fia: Papp Simon a főszolgabíró. Neki könnyebb is, mint más tisztársainak. Független, gazdag ember, ambícióból szolgálja a vármegyét . . .”

A másik cikkben újra foglalkozik Fényes Papp Simonnal.

... Az egyik állomáson egy úr száll le a vonatról s egy másik

* Az emberek a hegyvidéken. Az Est, 1911. január 19. és A felhők fölött ugyanott, 1911. szeptember 15.

idegen úrral éppen a kocsi ablakai előtt beszélget. — Szervusz, szervusz.

— Hol voltál, honnan jössz?

— Szolnok-Dobokában voltam, — szól az úr, aki leszállt a vonatról — egy kis földet vásároltam.

— Hát már neked nem elég, amid Máramarosban van, még Szolnok-Dobokában is gazdálkodni akarsz? Aztán mennyit vettél?

— Nem sokat, mindössze négyezeröttszáz holdat . . .

. . . Olyan ösmerős az arca. Egyszerre csak megösmérem, az a csakugyan: Papp Simon, a visóvölgyi főszolgabíró. Máramarosban van néhány ezer holdacsckája, most még Szolnok-Dobokában is gazdálkodni fog és azonkívül elgazgatja egy messze nagy vidék népét, annak minden ügyes-bajos dolgot. Ezt csinálja utána a magyar szolgabírónak egy német *Bezirkshauptmann*, vagy egy francia *préfet*.

És most vessük össze az ellentmondásokat, — nem a leírás és a tényleges állapotok közöttieket, hanem csak azokat, amelyek e sorokból is nyilvánvalóak. Román nemes, gazdag, független és ambícióból szolgálja azt a Máramarosvármegyét, ahol nem tűrik meg az egyetlen román kultúregyesület, az Astra fiókját. Megélne vagyonából is, de azért vezeti azt a visói járást, amelyről az 1902. évi Kaffka-féle vizsgálat oly szörnyűséges visszaéléseket állapított meg. És most adjuk hozzá Fényes László sovinizta elfogultságát, — már ezekből is kiténik, hogy a visói járás nagyon érdekes vidék, — Papp Simon szereplése pedig nagyon tipikus lehet.

Egy román barátomhoz fordultam, aki nagyon jól ösmeri a vidéki román intelligenciát és megkértem, mondjon valakit, aki alaposan ösmeri a máramarosi viszonyokat és akitől elfogulatlan felvilágosításokat, útbaigazításokat kaphatok. Barátom mosolygott.

— Máramaros? Ott dühöng a nemzetiségi béke. Az afféle Tisza-féle nemzetiségi béke. Az odavaló román intelligencia vezetői hozzátartoznak a klikkekhez, a közhivatalok tele vannak román renegátokkal és ezek a magyar dzsentrivel, a vagyonosabb kazárokkal meg egy csomó renegát pappal összefogódzva úgy ráfeküsznek a népre, hogy az mukkanni sem mer . . . Azért szó sincs róla, vannak megbízható embereink is, de ezek nagyrészt oly félénkek és oly bizalmatlanok, hogy alig lehet belőlük valamit kivájni . . . De azért ajánlok egyet. Forduljon dr. Mester László felsővisói ügyvédhez. Új ember ugyan Máramarosban, de vagyonilag teljesen független, nem tartozik a klikkhez és nem fél. Felesége jőnevű román írónő, ő maga pedig nem foglalkozik politikával, tehát nem elfogult . . .

Mester László tényleg új ember még a vidéken és nem lát be a helyi boszorkánykonyhába, de azért egy szívességet kérhettem tőle. Hozzon össze egy idősebb parasztemberrel, akinek sok pöre-baja van. Össze is hozott egy románnal és egy kazárral. Előbb csak általános dolgokról beszélgettem új ösmerőseimmel, de amikor kissé összebarátkoztunk, bevezetés nélkül feltettem a kérdést.

— Kicsoda a környéken a legveszedelmesebb népnyúzó?

— Hát ki volna más, mint Papp Simon, — válaszolták egyszerre mindketten és a válasz legkevésebbé sem lepett még. Tisztában voltam ezzel már akkor, amikor Fényes László cikkeit olvastam. Az a bizonyos „román, de lelkes magyar ember” nagyon jól ősmert fogalom, különösen hogyha az illető „vagyonilag független” és „ambicióból” szolgál. A kép fővonalait már akkor sejtettem, amikor hozzáfogtam a tanulmányozáshoz, csak a részletekre volt még szükségem. Megkértem két új barátomat, hogy menjenek el Papp Simon néhány áldozatához és szedjenek össze minden bizonyítékot. Másnapra tele volt Mester László irodája román paraszttal, lerongyolódott kazárokkal és amíg Felsővisón tartózkodtam, addig szünetelt az irodában az ügyvédi munka. A szerencsétlenek elfakult írásokat, elrongyolódott iratcsomókat hoztak magukkal és elsírták kis tragédiáikat.

— Domnule, az én földemet elrabolta Papp Simon. Összejátszott néhány mindenre kész kazárjával . . . hamis adóslevél . . . pör . . . licitáció . . . pör . . . jártam Pesten, Bécsben, hiába . . . éhen fogok döglenni . . . kétszáz hold jó földem volt és most koldus vagyok . . .

— Herr, nekem üzletem volt, Papp Simon erővel beférközött társnak és azután kidobott az üzletből . . . kilenc gyermekem van . . . A törvényszéken megnyertem az ügyet, akkor egyezkedni kezdett, mindent ígért, . . . a táblai tárgyalásra nem is bíztam meg ügyvédet, azt mondta, hogy békésen intézzük el, de azért az ő ügyvédje titokban dolgozott a táblánál, . . . én elveszítettem, Papp Simon pedig kirúgott.

— Domnule, engem megvasaltak a csendőrök és úgy hurcoltak ki a házamból . . . Papp Simon parancsára . . . Ráadásul hatóság elleni erőszakkal vádolnak. Engem, a vak aggastyánt . . .

És a panaszok, a szörnyű vádak írott bizonyítékai garmadával gyűltek irattáskámban, a tanúk bizonyították mindazt, amire nem volt írás. Az adatokból csakhamar élesen kibontakozott Papp Simon jellegzetes arcképe. Egy „román nemes, de azért lelkes magyar” típusa.

Nagyapja román pap volt Petrován. Abban az időben már megvolt Máramarosban a „nemzetiségi béke” a „de lelkes magyar” románokat befogadta a dzsenti a saját köreibe, odabocsájtotta a kiváltságos húsosfazékhoz és megbecsülte „érdemeiket”. Az öreg pap azért csak polgári méretű vagyont szerzett, a szegény nép legfeljebb néhány havasi legelővel gazdagította papját. Az apa, Papp Zsigmond petrovai főszolgabíró sem szerzett nagy vagyont, abban az időben kissé felborult a „nemzetiségi béke”, azonkívül az egyre nagyobb számban beözönlő kazárság éhes versenye is meggátolta a közigazgatási vagyonszerzést. A vagyonszerző Papp Simon főszolgabíró. Hogy az ősök és az utód közötti viszonyt számszerűen összehasonlíthassuk, tekintsük meg a járási községek bármelyikének telekkönyvét. Lássuk például Leordina községét:

Öröklési jogon Papp Simon nevéen áll 7 parcella.

Árverésen vett vagy másképp szerzett 245 parcellát.

Ilyen az arány a többi községekben is és ilyen az arány a vagyonos szülők és többszörösen milliomos Papp Simon között.

Hogy hogyan szerezte millióit? Nagyon egyszerűen. Azzal, hogy román létére „lelkes magyar”-nak mutatkozott és ezáltal átjártzott minden a nemzetiségi kérdés terére. A régebbi időben volt máramarosi főispánnak, báró Rosner Erwinnek az volt a politikája, hogy a nemzetiségeket a kazár szatócsokkal tartotta féken és elnézte minden visszaélésüket, hogyha a „nemzetiségek gyengítésére és a magyarság erősítésére” hivatkoztak. Papp Simon már úgy a nemzetiségek, mint a kazárok ellen küzdött olyképen, hogy azokat koldussá téve a magyarságot = saját magát gazdagította.

Máramarosban a gazdagodás legkézenfekvőbb bázisa a telekkönyv. A telekkönyvek Magyarország nemzetiségek-lakta vidékein egyáltalában gyalázatosan rosszak, de Máramarosban egyenesen telekkönyvi anarchia mutatkozik. A hagyatéki eljárások nincsenek rendesen lefolytatva és a parasztbirtok nagy része nem a tényleges, hanem a félszázaddal előbbi tulajdonos nevében áll. Hogyha egy vagyonosabb gazda meghal, úgy a falu valamelyik befolyásosabb ura minden kockázat nélkül a saját nevére írathatja birtokait. Egyszerűen egy átíratási keresetet ad be, mellékel egy antedatált hamis adásvételi szerződést és a telekkönyvnél a nevére írják a birtokot. Igaz, hogy kiértesítik az eladót is, de a kézbesítők nagy része analfabéta és ezekkel néhány pohár pálinka árán, — avagy hivatalos tekintélyvel könnyen el lehet intézni a dolgot. A tényleges tulajdonos néhány évig használja a földeket, de egy szép napon előáll a telekkönyvi tulajdonos és kidobhatja az igazi tulajdonost jogos birtokából. A parasztek ezrei mentek így tönkre és az urak százai gazdagodtak meg így. A második vagyonosodási mód az árverési birtokszerezés. A tekintélyes, hatalmas közigazgatási nagyság megjelenésére a kazárok és a parasztek ijedten szöknek meg az árverésekről és az illető 20—30 koronáért vásárolhat ezeket erő birtokokat. Jaj annak, aki az árakat felveri. „Közegészségügyi” vagy „közrendészeti” kihágásokkal az életét meg lehet keseríteni. A harmadik mód a kétes követelések leszámítolása. Hogyha valamelyik kazár túlmerész visszaélése a büntető bíróság elé kerül, előszeretettel cedálja zsákmányát valamelyik közigazgatási nagyságra, aki mint szövetséges megvédi a börtönbüntetéstől. Ezen az úton is lehet ezeket, tízezreket szerezni néhány koronás befektetéssel és mindenre kész, mohó elszántsággal.

És Papp Simon mindenre kész, mohón elszánt „román, de azért lelkes magyar” volt és Papp Simon milliókat harácsolts össze. Petrován, Leordinán, Visó-Oroszin, Alsó-, Közép- és Felső-Visón, Mojszinon és Borsán 68.000 katasztrális hold birtoka van, néhány ezer hold földet vásárolt Szolnok-Dobokában, Krassó-Szörényben és más megyékben. Magához kaparította a havasokat legelőstől, őserdőstől és ma három megyében úgy ösmerik, hogy a „máramarosi havasok királya”. Volt néhány nehéz fegyelmi ügye, volt és van egy csomó bűnügyi pöre, néhányszor kikezdte a *Magyarország*, a *Hazánk*, de a máramarosi „román, de lelkes magyar” szilárdan áll lábain. Nyúzza a nemzetiségeket, a saját fajtáját és ez oly nagy érdem Magyarországon, hogy holmi kis kriminálisok meg se kottyannak mellette. Avagy nem a lélekemelő látvány egy sovén kebelnek, amikor

a románból vedlett magyar főszolgabíró „nincs szükségünk kultúrára” ordítással rávezeti ittas szolgabírokat az Astra alakuló gyűlésére és szétszóratja, lefoglaltatja annak iratait?

Papp Simon arcképének megfestésére kötetek volnának szükségesekek. Itt csak a fővonalak vázolására térhetünk ki. Vegyük ezért néhány jellegzetes üzletét, amelyekkel megteremtette húszmilliósi vagyonának bázisát.

A kazár Lerner Alte hamisítványokkal átíratja felesége nevére Mircea Juon leordinai lakos ingatlanait. Mircea azonban rájön a gazságra és pereli Lernert. Lerner megijed és gyorsan átíratja Papp Simon nevére a földeket. Mircea és Lerner még ma is pereskednek, Papp Simon pedig élvez a szegény román paraszt vagyonát.*

Sokkal érdekesebb a szerencsétlen Zeffér Miklós felsővisói lakos esete. Zeffér háza közvetlen Papp Simoné mellett állott, telke pedig belenyúlt a főszolgabíró telkébe. Papp Simon minden áron, — de persze ingyen vagy olcsón, — meg akarta szerezni ezt a telket, de az intelligens mesteremberrel szemben nem mert nyíltan fellépni. Ezért csak figyelt és várta a beavatkozásra alkalmas időt. Egy haláleset következtében a szerencsétlen ember megszorult és 400 korona kölcsönt vett fel egy kazártól oly feltétel alatt, hogy azt öt év alatt fizeti vissza. Kamat fejében átengedte neki ugyancsak öt évre háza és kertje haszonélvezetét. Papp Simon most már rávetette magát az áldozatra. Magára írta a kazár követelését és többi kazár mindenesei megrohanták Zeffert egy csomó hamisított adóslevéllel. A szerencsétlen ember elvérzett a sok botrányos pörben, Papp Simon pedig megkapta a házat meg a telket. Egy csomó pör, fegyelmi keletkezett ugyan a dologból, de a román-magyar főszolgabíró mindig kihúzta magát a bajból, mert strohmanokkal dolgozott.**

Hasonló eset a középvívisi Laza Jetim*** bonyolult pöre.† Laza Jetim rendkívül intelligens parasztember, aki földművelésen kívül vállalkozásokba is bocsátkozott. Nagyon büszke volt arra, hogy vele nem tud Papp Simon elbánni és a jeles főszolgabíró kereste az alkalmat az erőpróbara. Valami hét évvel ezelőtt kínálkozott is egy kedvező alkalom. Két kazár ellopta Laza Jetim 1300 tönk fáját és eladta Papp Simonnak. Ugyancsak neki adták el Laza Jetim hatezer koronás biztosítéki váltóját is. Papp Simon vakmerően peresítette is a váltót, a polgári és bűnpörök egész lavínája zúdult a küzdő felekre, míg végre Laza Jetim belátta, hogy ha meg is nyeri a pöröket, vagyona rámege a hadiköltségekre. Kiegyezkedett tehát a magyar állameszme védőjével és 25 hold földet fizetett hadisarcképen. Roppant jellemző a viszonyokra, hogy mind a két fél a virtus szempontjából nézi a

* Máramaroszigeti törvényszék, 1146. B—1909. és 1084—Sp. II. 1910. számú iratok.

** Az idevonatkozó iratok száma egy egész oldalt betöltene és ezért nem közölhetőek. Azonban komoly érdeklődőnek bármikor rendelkezésére bocsájtom az összes adatokat és iratszámokat.

*** Jetim = Joakim.

† 1907. Sp. II. 456., 1908. P. 9131. és 1911. Sp. III. 916.

gyalázatos ügyet. Laza Jetim csak azt resteli, hogy alul maradt, de viszont büszke arra, hogy hét évig birkózott a „havasok királyá”-val,

— Papp Simon pedig arra büszke, hogy eret vágott az eszéről híres paraszton is.

És ugyancsak büszke Papp Simon arra, hogy még a kazárok eszén is túljár. Nagyon sok kazárral volt már társas üzlete, de sohasem Papp Simon járt rosszul. Elvégre ez érthető is, mert neki rendelkezésére áll a közigazgatás nagy hatalma, az úri cimborák barátsága és így könnyen elbánhat a szegény éhes kazárral. Idetartozó üzletei közül az a legérdekesebb, amelynél Engelmann Smüle vagyonos felsővisói kereskedőt tette tönkre. Engelmann éveken keresztül bérelte a Szuliguli fürdőt, amelyre opciója is volt. Papp Simon beférközött a kazárhoz társnak és kidobta őt az üzletből. A szerencsétlen sokgyermekes ember teljesen tönkrement, de ezért az állandó közigazgatási üldözések dacára bepörölte a havasok királyát. A törvényszéknél meg is nyerte a port, de Papp Simon megfélembezte az ítéletet és közben egyezkedési tárgyalásokat kezdett a rútul kijátszott kazárral. Engelmann komolyan vette a főszolgabíró tárgyalásait és a táblai felebbezési tárgyaláson nem is képviseltette magát ügyvéddel. És a tábla megváltoztatta az ítéletet, Engelmann elveszített mindent.

A román paraszttal szemben még kíméletlenebbül lép fel, ezekkel szemben megvédi „román, de lelkes magyar” volta. Hogy milyen féktelenül zsákmányolja ki ezt a szerencsétlen népet, arra nézve nagyon jellemző példákat találunk a most folyó vicinálisépítkezés körül. A visóvölgy—borsai vicinális építőivel szemben kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy a kisajátítást maga intézi el majd rövid úton. Kertész bíróval, — aki a kisajátítási ügyeket intézi, — sorra járta az érdekelt községeket és kihirdette, hogy a vasútépítéshez szükséges telkeket békés úton fogják kisajátítani. Hogy milyen a „békés kisajátítás” Máramarosban, annak jellemzésére csak két esetet ragadunk ki a sok száz szomorú eset közül.

Stern Radumil alsóvisói lakos a kisajátítási szerződések aláírása idejében torda-aranyosmegyei Topánfalván dolgozott egy vasútépítésnél, mint napszámos. Az ő földjére vonatkozó kisajátítási okmányt természetesen a falu pennája, a körjegyző írta alá. Amikor Stern hazajött és értesült a dologról, bepörölte a jegyzőt okmányhamisításért. A jegyző azonban két tanúval igazolta, hogy Stern felhatalmazta őt neve aláírására és így Sternt ráadásul még be is fogják zární rágalmazásért.

Sokkal szomorúbb Pascu Tódor alsóvisói lakos esete. A vasúti töltés keresztülszeli földjét, kertjét és udvarát és az építkezéseknek háza, istállója is áldozatul esik. A vén, félig vak ember kérte a vállalkozót, fizessen neki legalább annyi kárterítést, hogy máshol vásárolhasson magának egy szerény kis putrit, de a vállalkozó bízva Papp Simon hatalmába, négyzögölenként egy koronát ajánlott fel, az épületekért pedig semmit. Amikor a töltés már kiépült kertje kerítéséig, sírva kérte a munkásokat, ne tegyék vénségére földönfutóvá. A munkások megszánták a szerencsétlent, abbahagyták a munkát, de nemsókára megérkezett Papp Simon parancsára két csendőr,

akik a községházára hívták a szegény embert. „Ott majd kifizeti a vállalkozó”. A községházára érve letéperték a vén, törődött embert, alaposan elverték, megláncolták, a kezébe kötöttek egy a községháza istállójából előhozott vasvillát mint bűnjelt és úgy cipelték be Felső-Visóra. Elretentő példaképen.*

Mert a havasok királya jó lábon áll az igazságszolgáltatással, míg a paraszt úgy fél a bíróságtól, mint a tüztől. Felsővisón való tartózkodásom alatt többek között meghallgattam egy járásbírósi tárgyalást. A különben derék, — de a nép nyelvén nem értő bíró az ügyvédekkel és velem beszélgetett, míg a tárgyalást teljesen a tolmács vezette. Maga hallgatta ki a tanúkat, maga vette fel a jegyzőkönyvet és a tolmács zavaros jegyzőkönyve alapján ítélkezik a bíró. Természetes, hogy a nép ugyancsak elégedetlen az ilyen ítéletekkel és tegyük hozzá, hogy méltán.

De ez még a legkisebb baj volna, sokkal nagyobb baj az, hogy a jópajtás bírók a hatalmas milliomos kedvéért néha ugyancsak túlteszik magukat a korlátokon, csak így magyarázható meg, hogy Papp Simon még ma is főszolgabíró és hogy szabadlábban él. A sok példa közül újra csak a legjellegzetesebbet emeljük ki. A múlt év őszén Szenek Anna 12 éves leány beléfulladt Papp Simon fűrész-malmának nyitott csatornájába. A malmot Papp Simon két viharedzett házi zsidója bérlé, Korn Iczig és Korn Jakab. Az ügyészség vádat emelt a bérlők ellen gondatlanságból okozott emberölés címén. A vizsgálat folyamán beigazolást nyert, hogy a kislány halálát az okozta, hogy a szerencsétlenség hely én a palló nem volt jókarban tartva, de beigazolódott az is, hogy a szerencsétlenség helye nem tartozott a bérléhez, a palló jókarban tartása Papp Simon kötelessége lett volna. Az ügyészség elejtette a vádat a két Kornnal szemben, viszont Papp Simon ellen még vádat sem emelt.**

És most képzeljük el ezek alapján, hogy milyen vadul garázdálkodik ez az egyén, aki még az 1902-iki Kaffka-féle szigorú vizsgálatot is megúsza nagyobb baj nélkül. Amikor kerületében jártam, éppen az árvíz pusztított és Papp Simon Pesten járt. A faluknak roppant károkat okozott a Visó patak, de Papp Simonnak nem. Az ő földjei jól meg vannak védve gátakkal, — oly jól, hogy ezek a parasztnok földjeire, a községekre zúdítják az árvizet. De azért Papp Simon még a távolban sem feledkezett meg kerületéről. Fogatai állandóan hordták a víz által a partra vetett fát a főszolgabíró úr udvarára és míg a csendőrök éjjel-nappal vigyáztak arra, hogy valami szegény ember el ne lopjon vagy egy hasáb fát, addig Papp Simon nagyarányú falopását észre sem vették.

Ilyen utakon szerzett a „román, de lelkes magyar érzelmű” főszolgabíró közel húszmillió koronás vagyont, amelyet többek között banktechnikai alapon is növel. A Hager Eliásokkal, Silberhercz Lázárokkal, Stern Hersekkel és Ganz Burichokkal megalapította a Felsővisói Kereskedelmi Bank részvénytársaságot, amely nagyon sok különös

* Felsővisói büntetőjárásbíró, 1913. Bv. 32. szám.

** Lásd: Máramaroszi geti kir. törvényszék, 1913—879. B.

üzleténél villámhárítóként szerepel. Hogy többet ne említsünk, ez a jeles pénzügyes a visói pálinkanagydepó tulajdonosa és innen szerzik be a kazár zugkorcsmárosok is a pálinkát. Ha ezt szem előtt tartjuk, úgy könnyen megérthetjük azt is, hogy miért „tehetetlen a hatóság” ezekkel a bünbarlangokkal szemben. És ugyancsak a szeszagydepón keresztül válik megérthetővé az is, hogyan szerez Papp Simon bármely kétségbeesett üzletéhez mindenre kész, elszánt kazárokat.

De nem volna teljes a kép akkor, hogyha nem foglalkoznánk legalább futólag Papp Simon kommunisztikus irányzatú tevékenységével. A mindenható főszolgabírónak szüksége van a falusi jegyzőkre, bírókra, kisbírókra és a többi hasonló vezetőemberre, tehát kénytelen ezeknek is juttatni valami koncot. A nagyszabású ember ezt is egész rendszeresen csinálja és ezen a téren különösen a közbirtokosságok vagyona a préda, Máramarosban a közbirtokosságok aránylag nagyon gazdagok, némelyik szegény községnek is milliókat érő közbirtokossági erdői vannak. Ezeket a vagyontokat a közbirtokosság maga kezeli, de Papp Simon oda törekszik, hogy a kezelést a közigazgatási hatóságok kezébe játssa át. Ezen a téren kifejtett buzgó-sága által igen gyakran összeütközésbe kerül a kincstári erdőigazgatósággal, de viharos jelenetek árán is mindig Papp Simon marad a győztes. Az ebbe a csoportba tartozó üzletek közül tekintsük például a mojszini esetet.

A mojszini közbirtokosság erdőit különösen szerette volna Papp Simon a községre átjátszani és ezért elsősorban kibuktatta a régi elnököt, Maris Illést és maga ült helyébe. Azután 1909. augusztus elsején, — a legnagyobb munkaidőben, — összehívta a közbirtokosság „megbízható” elemeit és egy határozatot hozott, amely szerint a közbirtokosság vagyona a községre ruházandó át. A határozatot azonban a megye megemmisítette, és Papp Simon kénytelen volt újra kezdeni a játékot. Lemondott az elnökségről, a körjegyző fiát, Dr. Coman János ügyvédet ültette a maga helyébe és arra bízta a súlyos feladatot. Az új elnök hirtelen összehívott egy titkos gyűlést, amelyről csak az ő embereinek volt tudomása és ezen a gyűlésen kimondták, hogy Mojszinton soha sem volt közbirtokosság, hogy a közbirtokosság csak a Kaffka-féle vizsgálatok idejében alakult és a vagyon tévedés folytán lett a közbirtokosságra írva. E jegyzőkönyv alapján rögtön kérte a telekkönyvtől a közbirtokossági ingatlanoknak a községre való átírását. Az átírás meg is történt, a telekkönyvi bíróság kiküldte az átíratási végzést, de az elnök nem fogadta el. Arra hivatkozott, hogy nincs közbirtokosság, tehát ő nem elnök, hanem mint ügyvéd képviseli a községet. Amire végre kikézbcsítették a végzést az alelnöknek, addig jó idő eltelt. Az alelnök mitsem tudott a titkos gyűlésről, besietett Visóra, megnézte a telekkönyvet, azután sürgősen gyűlést hívott össze. Ez a gyűlés kimondta, hogy az átíratást kérő jegyzőkönyv törvénytelen úton jött létre és megfelebbezték az átíratási végzést. Csakhogy a felebbezési határidő már lejárt és az átíratás jogerőssé vált. A közbirtokosság vagyona a községé lett és a szerencsétlen

emberek mindent elveszítettek. Felebbezéssel fordultak a közigazgatási bizottsághoz, onnan pedig a táblához, de mindkét fórumon elutasították őket. Elkésettség címén.* Pörre utasították őket, de a máramarosiak már nem merik Papp Simont perelni.

Minden pusztul, züllik a vakmerő kalandor körül, míg ő maga folyton gyűjti a vagyont és folyton gyarapszik tekintélyben. Ő képviseli délkeleti Máramarosban a „magyar állameszmét” és csendőreivel, közigazgatási hatalmával, pajtásaival reáfekszik a szerencsétlen népre, kiszipolyozza saját fajtáját. Mert a fentiek ugyancsak nem tekinthetők bűnkrónikának, hanem csakis abból kiragadott példának.

És most hasonlítsuk össze a négy esetet. A ruthén skizmát, Pásztory esetét, a hajdúdorogi bajokat és visói Papp Simon garázdálkodását. Ahol a nemzetiségi nép javítani akar sorsán, szembe találkozik a csendőrökkel, hatóságokkal, megnyílnak előtte a börtönök és érdemeket aratnak a renegátok. A visszaélések, a bűnök képtelenül felburjánoznak és míg a nép mindenét elveszíti, addig a renegátok palotákat építenek a bűnös úton szerzett vagyomból és cégérnek kitűzik a magyar címet. Természetes, hogy a nép gyűlölete a címer ellen fordul, a címer ellen, amely megvédi, mentesíti ellenségeit. És így alakul ki a széles nemzetiségi tömegekben egy még homályosan vajjúdó, de gyűlölség-acélozta államellenes érzés, amelynek nagy szerepe lesz a közel jövő Magyarországának történetében.

* 3451—1912. Közig. biz. szám és 4049—1912. P. szám.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külföldi aktualitások

Az új Kína

Messze keletről kapjuk a hírt: Kína köztársaságának elnökévé a minap megtartott elnökválasztás alkalmával az eddigi ideiglenes elnök, Juansikkai választatott meg. Az elnököt az új alkotmány szerint öt évre választja az alsóház és a szenátus együttes gyűlése. A képviselők és szenátorok választása tartományok szerint történik. Az alsóházba (Csung-tin-juan) minden tartományból 1,800-000 lakos után egy képviselőt (8 millió lakosságnál kisebb tartományban 10 képviselőt) választanak négy évre s ezenfelől minden egyes tartományi gyűlés öt tagot küld az alsóházba. A szenátusba (Csin-juan) minden tartományi gyűlés hatévi tartamra 5 tagot küld, ide tartoznak ezenfelől a kínai gyarmatok hat képviselője, az egyetem nyolc képviselője és végül Mongólia és Tibet kiküldöttei. A tartományi választójog gyakorlásának előfeltételei: 1. 21 éves kor, 2. kétévi tartózkodás az illető választókerületben, 3. két jen egyenes adófizetése, vagy 1200 korona értékű ingatlan vagyon, vagy e helyett az elemi iskolának elvégzése, illetőleg az elemi ismeretek elsajátításának igazolása. A tartományi választók száma 50—60 millió. A választások alkalmával, amelyben Mongólia és Tibet nem vettek részt, a tartományi gyűlés követeinek megválasztásánál 40,867.976 választó, az országgyűlési választásoknál 40,870.074 választó adta le szavazatát.

Juansikkai megválasztása nem folyt le simán; a hatalmas diktátornak, aki az országban minden ellenállást lefegyverzett, a parlamentet nem sikerült teljesen megtörnie és csak nehezen, háromszori választás után tudta megnyerni az alkotmány értelmében szükséges kétharmad többséget. Végül is 507 szavazattal 798 közül (ebből az alsóház 600 szavazatot ad) választatott meg. A választás lefolyásáról az eddig kapott tudósításokból hű képet nem nyerhetünk. A parlamenti pártok ugyanis — a pártélet csaknem európai értelemben hamarosan kifejlődött Kínában — a következőképpen alakultak ki. A szenátus abszolút többséget nyert pártja a nemzeti-párt az ú. n. kuomintang. Ez a párt volt többségben az alsóházban is, de ez év elején 70 tag kiválása folytán kisebbséggé változott. A többi pártok a köztársasági, unionista és demokrata pártok, amelyek azonban az európai hasonló pártok fogalmainak csak nagyon

távolról felelnek meg. A Kuomintang volt a leghevesebb ellenzéke Juansikkainak; radikális-párt, amely főként a forradalmi Dél-Kína tartományai sorából alakult. Ez a párt, a múltban legalább, a kínai forradalom nagy hősenek, Sunjatszennek eszméit képviselte. A legutóbbi nemzeti felkelés letörése után, — ez év augusztusában, — azonban a Kuomintang elpártolt vezéreitől, amint erről a *La revue jaune* augusztus-szeptemberi száma részletesen beszámol nekünk. Ennek a meglepő eseménynek úgy látszik, hogy megerősítésül szolgál a minapában lejátszódott elnökválasztás, amelyben a Kuomintang többségi párt volta ellenére ellenjelöltet sem állít és Juansikkai ellenjelöltje Lijuanhung a többi egyesült pártok jelöltje volt. Ezek a pártok is megriadtak ugyanis Juansikkai diktátori szándékaitól és úgy távoli, mint közeli múltját nézve alaposan tartanak tőle, hogy Juansikkai a közsabadságok elnyomója lesz és minden valószínűség szerint a monarchiát is, saját uralma alatt, visszafogja állítani. Az elnökválasztás körülményeit csak azért adtuk elő részletesen, hogy az ifjú alkotmány szerkezetét bemutassuk. Egyébként ma már kevés jelentősége van ennek az új alkotmánynak, az egész világot bámulatbaejtő múlt évi forradalom büszke eredményének. Emlékeztetek ezen események. A Mandzsu-dinasztia az 1911 októberében megkezdődött forradalom következtében elveszítette trónját és 1912 február 12-én maga az uralkodó írta alá lemondási okmányát. Ez a dinasztia teljesen hitelét veszítette; kapzsisága és az idegenekkel szemben való felemás és tehetetlen politikája folytán minden kapcsolatot elveszített alattvalóival. Mennie kellett és sorsa aligha lesz a Stuartoké, avagy a Bourbonoké, akiket idő múltán visszahívtak trónjukra. Juansikkai, akit a mandzsu Csing dinasztia megrendült trónjának erősítésére segítségül hívott, mint hatalmas sereggel rendelkező alkirályt, átlátta a helyzetet. A forradalom a déli tartományokban ütött ki, ahol csakhamar proklamálták a köztársaságot és Sunjatszen választották meg ideiglenes elnöknek. Sunjatszen már hosszú idő óta készítette elő a forradalmat előbb New-Yorkból, majd Tokióból. E sorok írója a forradalom idején Berlinben állandó és meghitt érintkezést tartott fenn az ott egyetemi tanulmányaikat folytató kínai ifjakkal, Sunjatszen megannyi lángoló hívével. Sunjatszen tetőtől-talpig szocialista, aki Amerikában teleszívta magát Henry George tanaival és négyszázmillió lakossal bíró hazájában ezeket az elveket akarta megvalósítani. „A tömeg — mondta nekem Csu-ping-csu — Sunjatszen híve és személyes barátja, nálunk bizony nem törődik az államformával; a hatóságban elnyomót és adóbehajtót lát. A mi dolgunk a felvilágosulatlan tömeg helyett is cselekedni és olyan államformát találni, amely a próbát legjobban kiállotta. Jelenlegi ismereteink mellett a köztársaság a legjobb államforma, minek kísérletezzünk átmenetekkel, mikor a fejlődés úgymint idevezet...” Juansikkai, aki még 1898-ban véres kézzel fojtotta el a kiváló reformer, Kanguwei által vezetett mozgalmat, az 1911—12. évi forradalom alkalmával okosabbnak találta elfogadnia köztársaságot és a még a dinasztia végnapjaiban felállított kínai alkotmányt. Sunjatszen nemes megadással önként mondott le az ideiglenes elnökségről és átengedte azt a seregek élén álló Juansikkainak, kikerü-

lendő minden felesleges vérontást. Önfeláldozásáról még az ellentáborból is csodálattal emlékeznek meg (l. Lancelot Lawton: *Empires of the Far East* II k. 1557 l.). Nem felejttem el egyhamar berlini ismerőseim rezignációját. Győztünk és mégis megbuktunk; ez volt mindnyájuk közös meggyőződése. Az azóta lefolyt események igazat adtak nekik.

A Mandzsú-dinasztia bukásának fő oka az idegen hatalmakkal szemben való gyöngesége. Egyre-másra ragadták el legjobb kikötőiket: Németország Kiaochiao kikötőjét és ötven mértföldnyi területet mögötte; Oroszország Port-Arthurt és Dalneyt, Anglia Weihaiweit, Franciaország Kvangcsuivant stb. tartották meg a múlt század végével. „Angol, német, francia újságok egész feszélytelenül tárgyalták nemzeteik igényeit (*sphere of influence*) az összes nyílt kikötőkre vonatkozólag”, panasolja egy nemzeti-párti írójuk. (T. Headland: *China's new day* 13 l.). Az orosz-japán háborút befejező portsmouthi béke titkos pontjai kiszolgáltatták Mandzsúria északi részét az orosz, déli részét pedig a japán befolyásnak. Emellett ugyanekkor Mongólia orosz kézre juttatására is megegyezés jöhetett létre, aminek fejében Koreában a japánok nyertek szabad kezet. Ezen egyezményeknek egyik pontja azóta már teljesen liquidáltot; Japán 1910-ben annektálta Koreát. Mindez megannyi fejbeverése a megmozduló, öntudatra ébredő Kínának.

Juansikkai ideiglenes elnöksége Kína helyzetét a külföldi államokkal szemben nem javította, sőt megromtotta. Ez év május 21-én jött létre az a 600 milliós kölcsön, amelyet öt nagyhatalom, Anglia, Franciaország, Németország, Oroszország és Japán (Amerika kilépett a társaságból) nyújtottak Kínának. A feltételek Kínára teljességgel megalázók; a kölcsöntnyújtó hatalmakkal Kína kiszolgáltatta magát. Zálogul kötötte le a sómonopoliumot és a jövőben a sóbevételek a nagyhatalmak ellenőrzése alá kerülnek; egyébként is a legszűkebb körű beavatkozási jogot nyerik. A kínai pénzügyminiszter nem akarja a szerződést aláírni, Juansikkai a parlament megkérdezése nélkül köti meg a kölcsönt. Sunjatszen az európai sajtóban drámai hangú tiltakozást jelent be. A parlament mindkét háza határozatot hoz, amelyben az ideiglenes elnök eljárását nagy többséggel elítélik. „Ez a modern finánc-történet legdrámaibb epizódja, amely az újkor politikai történetének alkotórészévé fog válni” írja Th. Rothstein a *Neue Zeit*-ben (*Die Erdrosselung Chinas*, 1913. 36. sz.) felette érdekes és a kölcsön pénzügyi oldalát is megvilágító cikkében. Emellett a kölcsön improduktív célokra fordított; a szerződés értelmében 340 millió régi — katonai természetű — adósságok törlesztésére szolgál, míg a többi része a hadsereg erősítésére és a folyó év nyarán kitört második forradalom leverésére fordított. Elhihető tehát a kínai ügyek alapos ismerőjének, Lowes Dickinsonnak a *The Nation* hasábjain történt bejelentése, hogy három hónap múlva új kölcsönért fognak kopogtatni a hatalmakkal.

A nagyhatalmak és a szolgálatukban álló sajtó leplezetlenül támogatják Juansikkai-nak diktátorságát. A nagytőke így biztosabbnak látja a dolgát, mint a parlamenti ellenőrzés alatt álló kormányzás esetén, amely az ő föltételeiket semmiképen se fogadná el. Ez a köl-

csön ügyénél is beigazolódott. Kínát gyarmatnak tekintik, amellyel szemben megszűnik minden otthon vallott kormányzati princípium. A gyarmatpolitikát folytató államok oly jól ismert kétlakisága ezúttal is leplezetlenül kifejezésre jut. A kitűnő *Economist* habozás nélkül beismeri, hogy a nyári forradalom leveretése kizárólag a hatalmak kölcsönének köszönhető. Ami ez utóbbit illeti, tulajdonképpen ellenforradalom volt ez, Juansikkai elhatározása a déli tartományok végleges megtörésére. Eugen v. Kuczynski az *Oesterreichische Rundschau* augusztusi füzetében és egy a minapában a *Pester Lloyd*-ban megjelent cikkében — mindkét helyen a szélső-konzervativizmus álláspontjáról bírálva a kínai eseményeket — a nyáron lezajlott második forradalmat úgy tünteti fel, mint Nanking és a déli tartományok lázadását Juansikkai ellen. Nem így volt; az autentikus *La Revue Jaune*, amely túlzó Juansikkai-párti, legutóbbi füzetében előadja, hogy Juansikkai elmozdította állásaiból a déli négy tartomány alkirályát s ez adott alkalmat a háborúra. A déliek vezére Hvangcsing; Sunjatszen személyesen nem vesz részt benne. Juansikkai győz; csapatai bevették Nankinget. A fölkelők vezéreire kimondták a halálos ítéletet, Sunjatszen most Japánba számkivetésbe vonult. Kuczynski szerint a déliek a tartományi partikularizmust képviselték Juansikkai központosító törekvéseivel szemben. Ez sem igazságos megvilágítás. Ők parlamenti kormányzatot követeltek elnöki diktatúra helyett és radikális reformokat Juansikkai közigazgatási reformja helyett, amelyet szintén a parlament megkérdése nélkül alkotott meg s amelyről az angolok is egybehangzóan megállapították, hogy a nép bajain semmit sem segített. Az európai nagytőke megbuktatta őket. A megfélemlített parlament, s mint említettük, úgy látszik, hogy maga a nemzeti-párt is, a kuomingtang, behódoltak. Érdekes az alsóház demokrata-párti elnökének Tanghoalong-nak a múlt hónapban a déli fölkelők vezéréhez, Hvangcsinghez intézett levele. „Mi is úgy gondolkodunk mint ti, de mi törvényes eszközökkel szeretnők a kormányt és a minisztereket jobb útra téríteni?” . . . Nagy nemzeti tragédia játszódik most le gyors egymásutánban a messze Keleten. Juansikkai elnökké választása nem döntő jelentőségű fordulat, de szemléltető esemény.

Ulster

A United Kingdom egyik tartománya, az Írország északi részén fekvő Ulster tartomány felé fordul most a legtöbb figyelem Angliában és másutt is. Az újságok bőven táplálják a szenzációra éhes közönség kíváncsiságát; valóságos mozi-film pereg le szemeink előtt. Állam az államban. Hadsereg fapuskákkal, de kilátásba helyezve új rendszerű olasz fegyverek. Sir Edward Carson, a híres londoni ügyvéd, más szóval Ulster koronázatlan királya. Automobilon bejárja a forradalmi területet, lázító beszédekkel mond. Londonderry márki mellette. Kártalanítási alapot gyűjtenek össze. A nők egészségügyi szolgálatra készülnek a jövő évi háborúban, karjukon már a vörös kereszt jelvénye. Megalakult a provizórikus kormány Ulsterben. Kanadából is ötszáz embert állítanak fegyverbe. A közönség ámul-bámul. Operett!

mondják a dolgokon mulatozó idegenek. Bluff! mondják a már-már bosszús angolok. Aligha. Az ulsteriek ellenszegülését nem lehet lekicsinyelni.

A *home-rule*t a lordok háza már kétszer visszavetette: a jövő évben ismét be fogja terjeszteni a kormány és ekkor az alkotmány-reform, a *Parliament Act* értelmében a király szentesítésével a lordok házának hozzájárulása nélkül is törvényerőre fog emelkedni. Az Asquith kormánynak sikerült megszavaztatni az Íreknek külön törvényhozást biztosító javaslatot. Gladstone két ízben sikertelenül próbálkozott vele. Először, 1886-ban az alsóház vetette el s a midőn erre Gladstone a házat feloszlatta, a választáson megbukott és unionista többség került be. Másodszor 1893-ban kísérletezett a *home-rule*-al s ekkor az alsóház elfogadta, de a lordok visszavetették s a következő választáson ismét kisebbségbe került. Ulster állandóan tiltakozott a *home rule* ellen. Ulster lakói (a legutolsó népszámlálás adatai szerint Írország 4,381.951 lakosából 1,578.572 lakik Ulsterben) túlnyomórészt protestánsok. Igaz, hogy némelyek szerint magában Ulsterben nagyszámú (40%) katolikus is van. A protestánsok azonban jelentőségük és érvényesülésük tekintetében Ulsterben kétségkívül túlsúlyban vannak. Írország többi részének lakossága ezzel szemben katolikus vallású. Foglalkozásuk is különböző. Ulster lakossága ipari burzsoázia; főként vászon és fehérnemű ipara világra-szóló jelentőségű. Belfast ma 400.000 lakossal bíró kereskedelmi központ; kikötőjének forgalma 3 millió tonna. Ulster több mint kétszerannyi vámbevételt biztosít az Egyesült Királyságnak, mint Írország többi tartományai együttesen.

A vallás és a foglalkozás eltérésén alapuló ellentét Ulster és Írország többi része között nem újkeletű. Az ulsteriek Skóciából odaköltöztetett telepések. I. János telepítette őket a XVII. század elején. Már korán kezdődtek az ellenségeskedések az ír katolikusokkal, akik 1641-ben kegyetlenül elbántak velük. Cromwell azután véres kegyetlenséggel állott bosszút a katolikusokon és megszüntette Írország különállását. De az unió csak a 660-ig tartott, amidőn visszakapták külön törvényhozásukat. II. János klerikális uralma alatt az ulsteriek ismét elnyomatásban részesülnek; ekkor történt Londonderry városának ostroma és hősi ellenállása. A külön ír parlamentet 1800-ban szünteti meg Pitt, az 1798-ik évben kitört lázadás megbüntetése végett.

Azóta szinte állandóan tart az írek izgatása a *home-rule* mellett. A chartista-mozgalom nagyhírű vezetői között O'Connel és O'Brien voltak lángoló hirdetői (1. Beer: *Geschichte des Sozialismus in England*). Később a híres Parnell fejté ki kéréseketlen agitációját. Egy túlzó részük, az ú. n. Fenian-isták, vezérük Patrick Ford, a teljes elszakadást hirdeti. Ilyen folytonos izgatás következményeiként jöttek létre a Gladstone-féle javaslatok. Asquith főként politikai kényszerűségből foglalkozott vele; a liberális többség okvetlenül reászorult Redmond és az írek szavazataira, akik támogatásuk fejében a *home-rule*t kötötték ki maguknak még Lloyd-George forradalmi költségvetésének (1908) megszavazása alkalmával. De elvi akadályja sem volt a *home-rule*-nak

a kormány részéről, amely tudtunkkal leszámolt azzal is, hogy ennek következtében Skócia és Wales is különállást fognak követelni.

Ulster azonban hallani sem akar a *home-rule*-ról és különösen arról, hogy a dublini parlamentnek vesse magát alá. Segítségül hívja az unionista-pártot, amely programjánál fogva is *home-rule* ellenes, s egyébként is szívesen vállalkozik a kormánynak való kellemetlenkedésre. Úgy rémlik mégis, hogy az Angliában levő unionisták ebben a törekvésükben túllóttek a célon és ezt maguk is kezdik észrevenni. Az Ulsterben lezajló forradalmi jelenetek a konzervatív gondolkodás előtt éppenséggel nem lehetnek épületesek. Emellett a példa hat. A szállítómunkások Dublinban sztrájkba léptek és vezérük, Larkin kijelentette, hogy Carson nyomán és példájára ők se kötelesek a törvénynek engedelmessé válni. Ez az ötlet, amely egy új angol szónak, a „*larkinism*” fogalmának adott életet, több mint tréfa, az állami rend felforgatásának jelképe. Hozzátehetjük, hogy az angol konzervatív mágnásoknak, akik Írországból mint földbirtokosok (persze „*absentee*”, távollevők) vannak érdekelve, a radikális földreform tekintetében több okuk van félni a westminsteri parlamenttől, mint az egyházi befolyás alá kerülő dublinitól. Végeredményében: mi nem hisszük, hogy az unionisták ki fognak tartani az ulsteriek mellett. Jellemző, hogy Loreburn, a legutóbbi konzervatív kormány volt lord-kancellárja, konferencia tervét propagálja az ellentétek békés kiegyenlítésére. A két szélső tábor vezérei, Redmond és Carson egyelőre hallani sem akarnak olyan konferenciáról, amelynek kiinduló alapelve nem a *home-rule*, illetőleg a másik oldal kívánsága szerint annak teljes elejtése legyen. Egyik béketerv szerint Ulster nagyterjedelmű önkormányzatot kapna, a másik szerint teljesen kivétnék az ír parlament hatósága alól és megmaradna a régi parlament mellett. Mindkét megoldás figyelmen kívül hagyja az Ulsteren kívül élő protestánsokat, akik félnek a klerikális uralomtól és sűrűn idézik a kanadai Quebec példáját, a honnan a katolikus papi uralom teljesen elüldözte a protestánsokat. Indítványozzák azt is, hogy Asquith kérdezze meg újból a népet, akár választás útján, akár referendum alakjában a *home-rule* felől. Ez a megoldás azért is figyelembe jöhet, mert a jelenlegi országgyűlés megbízása 1915. nyarán jár le s minthogy a *home-rule* leg hamarabb 1914. őszén válhat törvénnyé, a megmaradó idő nem lesz elegendő a nagy alkotmányváltoztatás véghezvitelére.

A kormány Ulster nyílt forradalmával szemben rendkívüli türelmet és nyugodtságot tanúsít, amelyet mások gyengeségnek és tehetetlenségnek tartanak. Az *Economist* azzal nyugtat meg a helyzet komolysága felől, hogy a Lloydban résztvevő biztosítók aránylag olcsó díjtételek mellett hajlandók a jövő évre biztosításokat elvállalni az ulsteriek vagyona tekintetében. Mindenesetre sokkal olcsóbban, mint a búr háború vagy akár a dublini szállítósztájk idején. A helyzet mindamellett komoly és a kormánynak minden körülmények között súlyos bajokat fog okozni.

(Halasi Béla.)

Ellentétek a német nagyiparban

A német nehéz és földolgozó ipar régi nagy ellentétei a vám-kérdésben újabban ismét élesen jutottak kifejezésre. Volt idő, mikor úgy látszott, hogy a német nehézipar, a szénbányászat, vasipar és textilipar érdekképviselője, a *Centralverband deutscher Industriellen* fölmondja az agráriusokkal, a *Bund der Landwirte*-vel való szoros barátságát. Mikor 1909-ben a német kereskedőket és iparosokat súlyosan megterhelő és az agráriusoknak kedvező adótörvények hatása alatt megalakult a német ipar és kereskedelem politikai érdekképviselő-képen a *Hansabund für Gewerbe, Handel und Industrie*, a földolgozó ipar egyesülete: a *Bund der Industriellen* és a többi érdekképviselő mellett a *Centralverband* is résztvett az alakulásban, amelynek demokratikus és tömegekkel dolgozó irányzatától mindvégig idegen maradt. „A *Centralverband* a *Hansabund*-ot is munkaadóegyesülésnek szerette volna látni és kifogásolta ez utóbbinak középosztály-programját, mely az alkalmazottakat a főnökökkel egy egyesülésben akarta tömöríteni. Nem jó néven vette a *Hansabund*-tól, hogy míg törekvéseinek sarkalatos pontjává tette a *Bund der Landwirte* politikája elleni harcot, vonakodott programjába fölvenni a szociáldemokrácia elleni föltétlen küzdelmet és kifogásolta, hogy a *Hansabund* választási fölhívásaiban mindinkább az ő szövetségesei, a jobboldali pártok ellen fordult.”* A szakítást azután az 1911. évi birodalmi gyűlési választások meg is hozták. A *Hansabund* a birodalmi kancellárnak a szociáldemokrácia elleni szövetkezésre való fölhívását visszautasította. Erre a *Centralverband* elnökének, Rötgernek, aki a *Hansabund*-nak is társelnöke volt, Riesserrel, a *Hansabund* elnökével folytatott izgalmas levélváltása után kivált a német ipar és kereskedelem mozgékony érdekképviselőtéből. Ez a lépés az agrár-feudális táborba való visszatérést jelentette, bár a szövetségnek dokumentált létrejötté csak a nemrég múlt hetek eseménye.

A nehéziparnak, amely a továbbföldolgozó ipar számára a nyersanyagokat és félgyártmányokat szolgáltatja, az ipari nyersanyagok védővámjainak föntartása épen annyira érdekében áll, mint a nagybirtoknak az élelmiszervámoké. A nagybirtokkal egy csatasorban való haladása tehát meglehetősen érthető. A „túlzott” agrárius törekvések a *Centralverband*-nak is kellemetlenek ugyan, mert az élelmiszervámok magasabb munkabéreket rónak a vas- és szénmágnásokra is, de ezért a vas- és széndrágítók az élelmiszerdrágítókkal mégis könnyebben tudnak megegyezni, mint az ipari nyersanyagok vámtételei ellen és szabadabb és mérsékeltbb vámpolitikáért síkraszálló földolgozó iparágakkal.

Az augusztus végén Lipcsében tartott „középosztály-nagygyűlésen” a *Centralverband* igazgatója meglehetősen illetéktelenül bejelentette a német iparnak a német mezőgazdasággal és a középosztály-szövetséggel való baráti egyesülését a közös ellenség, az állami rendet fölforgató szociáldemokrácia ellen. A manchesteri tendenciájú *Centralverband*-nak

* Tonelli Sándor: *Érdekképviselői politika Németországban*. (Budapest, 1912.) 34—35 l.

a kisipari jellegű középosztály-szövetséggel való barátkozása első pillanatra érthetetlennek látszik. Hisz a *Centralverband* állandóan hangsúlyozza a nagyipar felé való fejlődés szükségszerű és a kisiparmentő törekvések helytelen és hiábavaló voltát, a nagy- és kisipar kiengesztelhetetlen érdekellentétét. Ezúttal azonban szociálpolitikai terén találkozott az arisztokratikus *Centralverband* a nyárspolgári reakciós kisipari érdekeltséggel. A középosztály-szövetség tagjai sem az élelmiszer-, sem a vasvámok fönntartásában nincsenek érdekelve, de a szociálpolitikai haladás ellen, a munkaadó-terhek csökkentése és a szakszervezeteknek kivételes törvények alá való helyezése érdekében szívesen egyesülnek a tőlük oly idegen nagybirtokosokkal és nagyiparosokkal is. A nagyüzem ellen való küzdelemmel, látván meddő voltát, meglehetősen fölhagytak már, de annál nagyobb energiával fordulnak a létüket annyira megkeserítő szakszervezetek ellen. Ebben a valamelyest még sikerrel kecsegtető küzdelemben sokkal inkább számíthatnak a *Centralverband*-ra és a *Bund der Landwirte*-ra, mint a *Hansabund*-ban és a *Bund der Industriellen*-ben csoportosult iparosokra, akiknek a jobboldali pártokkal szemben elfoglalt éles harci frontjuk lehetlenné teszi, hogy bal felé is harcoljanak és különben is liberális, munkásbarát szociálpolitikát követnek. A *Centralverband* és a *Bund der Landwirte* pedig értékeli a középosztály-szövetség néhány birodalmi gyűlési mandátumát és a centrumra való befolyását.

A *Budapesti Hírlap* (szept. 2.) mint agráriusok és merkantilisták szövetségéről emlékezik meg az eseményről és fájó szívvel állapítja meg, hogy nálunk nem jöhet létre olyan egyetértés és együttműködés a kereskedelmi szerződések tárgyalásának idejére, mint Németországban. Meg kell tanulnia mindenkinek Magyarországon is, —folytatja—, hogy az agrár és merkantil érdekellentét sohasem lehet olyan nagy, mint a nemzetek érdekellentéte. A B. H. közleménye számított olvasóinak rosszul való informáltságára, különben nem tette volna meg a *Centralverband*-ot az egész német merkantilizmus egyedüli képviselőjének és a régi szövetségeseket nem tette volna meg szerelmi lázban égő ifjú házasoknak.

A *Bund der Industriellen* sietett is tiltakozni az ellen, hogy a *Centralverband* képviselője az egész német ipar nevében tegyen gazdasági szerelmi vallomásokat. A *Bund* nem rég tartott közgyűlésén az elnök hosszasan foglalkozott az üggyel és hangsúlyozta, hogy a német ipar nem mehet együtt az agráriusokkal, akik céljaikat mindig a többi társadalmi osztályok érdekeinek kíméletlen támadásával igyekeznek elérni, az ipar érdekeire soha semmiféle tekintettel nincsenek, működésük a német ipar állandó súlyos károsodásával jár. Követelésük, a *lückenloser Zolltarif* az életföltételek megdrágulását és a munkások új bérkövetéseit jelenti, azonkívül csökkenti a német nép fogyasztóképességét, drágítja a nyersanyagokat és félgártmányokat és lehetlenné teszi a német ipar kiviteli érdekeinek kedvező kereskedelmi szerződések kötését. A *Bund* erélyesen foglalt állást az agrárvámok emelése és a sokat emlegetett *lückenloser Zolltarif* ellen. De az ellentét a *Centralverband* és a *Bund* között szociálpolitikai téren is kifejeződött. A *Herr im eigenen Hause* jelszavának hódoló, a szocializmus befolyásának

és a szociálpolitika terheinek növekedése miatt panaszkodó, a kollektív szerződés intézményét elvető *Centralverband*-dal szemben a Bund egyik hivatalos közgyűlési előadója megállapította, hogy a német szociálpolitika nemcsak a munkásokra, hanem az egész iparra nézve áldást hozó volt. A halandóság csökkenése nagyrészt a német szociálpolitikai törvényhozásnak köszönhető. A gyermekágyas asszonyok gondozása és egyéb egészségügyi intézkedések életbeléptetése érdekében minden értelmes munkáltatónak síkra kell szállania. Az agkori biztosítás terheit sem kifogásolhatja a *Bund* tagjai közül senki. Ugyanezen a közgyűlésen a birodalmi választójog szűkítésére irányuló törekvésekkel is határozottan szembehelyezkedtek.

A német sajtóban nagy visszhangot keltett vitához hozzászólott a liberális vámpolitika hivatásos szervezete, a *Handelsvertragsverein* is, amely azzal vádolja meg a *Centralverband*-ot, hogy a *Bund der Landwirte*-t erkölcsileg támogatja és „politikai pusztulása”-nak útját állja. A *Centralverband* urainak főtörekvése, hogy a létrejött szövetség mind nagyobb jelentőségre tegyen szert a birodalmi gyűlés baloldali pártjaival szemben.* Természetesen a *Hansabund* is éles szavakkal bélyegezte meg a „teremtő munka” leipzigit kartelljét. Sőt még a keresztény szakszervezetek is szót kértek ez ügyben és középponti lapjuk éles szavakkal támadja a kartellt,** mint a munkásszervezetek, tarifaszervezetek, szövetkezetek, egyesülési szabadság és munkabéremelkedés veszedelmes ellenségét és a drágaság növelőjét. Ez az állásfoglalás föltűnő ellentétben van a centrum vezető lapjaival, melyek a szövetséget hozsannával fogadták.

A *Centralverband*-nak a váratlanul fölvert vihar látszólag kellemtelen. Közgyűlésén és a hozzá közelálló lapokban elhelyezett nyilatkozataival igyekezik védekezni a „formális” szövetség megkötésének vádjával szemben, mert tagjai között nagy számmal vannak olyanok, akiknek nincsen túlságosan inyükre az agráriusokkal való érdekszövetség. Egy másnak ellentmondó, határozatlan, kertelő, nyilatkozatai azonban csak megerősítették a vádat, amely a másik két szövetséget, amelyeknek nem kell tagjaik elkedvetlenedésétől és esetleges elszakadásától félniök, nem volt képes nyilatkozatra bírni.

Látnivaló, hogy a legközelebbi kereskedelmi szerződéses tárgyalások a német nagybirtokot és nehézipart ismét egy táborban fogják találni. A szövetség sok oldalról hangos kritikát idézett föl, amelyek nyilvánvalóvá tették, hogy a német agrár-vámpolitikával szemben igen nagy a birodalomban az elégedetlenség. De ezért a német vámvédelem gyöngítésére egyelőre komoly remény nem lehet. Egy baloldali vámpolitikai többség úgyszólván még elképzelhetetlen. A lipcei kartell nagy csomó nemzeti liberális szavazatot jelent, az agrárius és az összes konzervatív szavazatokat a nehézipari törekvések számára. A vámvédelem mértékét valószínűleg a centrum fogja eldönteni, amely bár mindenképpen protekcionista hajlandóságú, mindkét oldalról megőrzött bizonyos függetlenséget.

* *Deutscher Aussenhandel*, 1913. Nr. 17—18. p. 175

** Idézve *Frankfurter Zeitung*, 1913. szept. 27. esti kiadás.

A németországi harci készülődés szemlélete mindenestre nagyon tanulságos. Bizonyos, hogy az osztályharc azon kezdetleges fogalmazása, mely az egységes tőkésosztállyal az egységes munkásosztályt állítja szembe, idejét múlt. A tőkések országos érdekei egyáltalában nem egységesek. Egyes ipari, kereskedelmi és banksoportok velejükben ellentétes álláspontot foglalnak el gazdasági, politikai és szociálpolitikai kérdésekben. Vajjon nem volna-e teljesen helytelen és a valósággal semmiképpen sem számoló például az a munkásmozgalmi taktika, mely ugyanúgy viselkednék az agrárbarát, élelmiszerdrágító, szociálpolitikai téren engedményekre nem hajlandó nehézipparral, mint a liberális, mérsékelt vámos, haladó szociálpolitikus földolgozó iparral szemben?

(Székely Artúr)

Az interparlamentáris konferencia

Szeptember havában tizennyolcadik tanácskozását tartotta Hágában az interparlamentáris unió, melynek hivatása szerint a civilizált államok nemzetközi parlamentjének, a háború-ellenes propaganda központi politikai szervének kellene lennie. Sajnos, az a közvélemény, mely — helyesen — a nemzetek egymáshoz való viszonylatának minél szélesebb kiterjesztésében, a nemzetközi jogrend politikai megalapozásában látja az örökkön háborúval fenyegető militarizmus legerősebb ellen-szerét, s mely ezért évek óta megújuló bizalommal tekint az interparlamentáris konferenciák elé: ezúttal ismét csalódott. A konferencia semmi pozitív eredményt nem hozott, a békemozgalmat egyetlen lépéssel sem vitte előbbre, sőt éppen ellenkezőleg: ezt a szomorú meddőség alkalmas lehet arra, hogy kompromittálja az a folyton erősödő és ma holnap életszükségből fakadó propagandát, melynek pedig legfőbb erőssége éppen a közvélemény megértő-készségében rejlik, s mely életképességének már sok komoly bizonyítékát adta.

A háború-ellenes mozgalom két irányba ágazik el, melyeknek egymással párhuzamosan és egymással lépést tartva kellene haladniuk. Ez a két irány: a társadalmi propaganda és a politikai akció. Az egyik oldalon intenzív felvilágosító munka folyik, amihez azonban hiányzanak a politikai eszközök, a másik oldalon ezek az eszközök megvolnának, de felhasználásukhoz hiányzik a komoly akarat és a becsületes elhatározás. A békemozgalom legértékesebb eredményeit a nem-politikus pacifista tábornak köszönhetjük. Ők teremtették meg a mozgalom egész ideológiáját s ők mutattak rá annak gyakorlati lehetőségeire, hiányosan és továbbfejlesztésre szorulóan ugyan, de kétségkívül komolyan és jövőt ígérőn. Ők kezdték fölállítani a háború gazdasági mérlegét, mely már mai kezdetlegességében is lesújtó a militarizmusra nézve, tőlük indultak ki a nemzetközi jog kodifikációjának első kísérletei s a döntőbírátság intézménye szintén az ő művük. A hivatásos politikusok feladata lett volna, hogy ennek a mozgalomnak elméleti eredményeit átvigyük a parlamentek köztudatába s kezdeményezéseit a politikai gyakorlatban továbbfejlesszék. Amikor huszonnégy év előtt megalakult az interparlamentáris unió, joggal lehetett remélni, hogy ha a háborúk lehetőségét egy csapásra nem is fogja kizárni, a nem-

zetközi szolidaritás eszméjének mégis legalább gyakorlati kifejezője lesz. Az unió ennek a várakozásnak nem felelt meg: az első hágai békekonferencia összehívásában, mely az első tényleges politikai lépés volt a militarizmus terheinek enyhítésére, az uniónak semmi része sem volt, épp oly kevéssé a második konferenciában, a harmadiknak összehívását megint csak a békekongresszusok sürgetik, s az interparlamentáris unió csak annyi közösséget tart vele, hogy összes félig kidolgozott javaslatait ennek az egyelőre még bizonytalan harmadik konferenciának napirendjére utalja át. Lehetetlen nem látnunk, hogy ennek a meddőségnek oka magában az unió szervezetében rejlik, előbb azonban regisztrálnunk kell a most lefolyt konferencia eseményeit.

Az óceánközi tengerszorosok és csatornák jogviszonyainak tanulmányozására már 1910-ben kiküldtek egy bizottságot, mely mostanáig csak az alapelvek felállításáig jutott el s az ezekre vonatkozó nemzetközi egyezménytervezet kidolgozását a jövő évre ígérte. Az állandó semlegesség problémáját már 1907. óta tanulmányozzák s most végre egy csomó jelentéktelen felszólalás után a központi bizottsághoz utasították. Ugyanide temettek el egy fontos javaslatot, mely az 1907. évi nemzetközi tengerjogi egyezmény egyik hiányosságát kívánta pótolni. Egészen elméleti viták hangzottak el a harmadik hágai konferencia egybehívásának szorgalmazásáról és arról, hogy az interparlamentáris uniót az összes nemzetközi törekvések középontjává kellene tenni. Csak szótöbbséggel fogadták el Goblet D'Alviella javaslatát, mely megtiltja a semleges államoknak, hogy háborús kölcsönök folyósítását megengedjék. Bizonyos, hogy ez a különben nagyfontosságú határozat teljesen eredménytelen lesz, mint-hogy végrehajtására a konferencia semmi pozitív eszközt nem tudott találni. Az Egyesült Államok titkárának, Bryannek nemzetközi döntőbírósi szerződéstervezetét, melyet — nem ugyan az interparlamentáris unió jóvoltából — eddig már elvben huszonnyolc állam írt alá, némi kétkedéssel fogadták s megint egy bizottságnak osztották ki. Az egységes nemzetközi pennyportót követelő határozat alig bír valami jelentőséggel. A világposta-egyesület kétségkívül egyik legfontosabb szerve a nemzetközi életnek, de éppen ezért a békés fejlődés érdekében nagyobb célokra kellene kihasználni: a postaforgalomból való kizárás például a gazdasági bojkottnak legfélelmesebb formája volna, mellyel a nemzetközi törvények hatalmi szankcióját egy bizonyos határig biztosítani lehetne. (A nemzetközi jog kodifikációjáról különben a konferencián egyetlen szó sem esett.) Jellemző az unió munkájára, hogy az 1907. évi hágai konferencia legfontosabb egyezményeit s a londoni tengerjogi deklarációt egyes államok még mindig nem hagyták jóvá. Az interparlamentáris unió létjoga pedig éppen az, hogy az egyes nemzeti csoportok az ilyen egyezményeknek saját parlamentjeikben való keresztülvitelét biztosítsák.

Még csak két bizonyítékot az unió életképtelensége mellett. A balkáni államok és Olaszország egyetlen képviselőt sem küldtek, amit — úgy mondják — lélektanilag meg lehet magyarázni. De vajjon hol van akkor az unió jogi jellege? Továbbá a balkáni háborúban számtalanszor súlyosan megsértették az 1907. évi hiva-

talos hadviselési egyezményt. Ha egyéb nem, magának a militarizmusnak létérdeke is követeli, hogy az ilyen sérelmek legalább is erélyes diplomáciai megrovást vonjanak maguk után s az interparlamentáris uniónak elemi kötelessége volna ezt véghezvinni. Ehelyett a hadijog súlyos sérelmeinek tárgyalását megint a harmadik hágai konferenciára bízták.

Mind a két eset rendkívül jellemző. Az unió tagjai egyáltalán nem veszik komolyan vállalt hivatásukat. Amint valamelyik állam háborút kezd, képviselői kimaradnak az unióból s a többiek ezt az eljárást sietnek „megérteni”. Mindenki érzi, hogy az egész konferencia-játék csupán egy nemzetközi porhintés: az unió huszonnég év alatt nem tudta közjogi intézménnyé kifejleszteni magát, egyszerűen azért, mert nem is akarta. Megmaradt „erkölcsi testületnek”, melynek azonban erkölcsi súlya szintén nincs: amikor legalább elmúlt tények felett kellene erős kritikát gyakorolnia, akkor kényes helyzetére hivatkozik és csöndesen visszavonul. Mi ennek az oka? Az, hogy az interparlamentáris unió nem azokból az elemekből kerül ki, melyektől a nemzetköziség fejlődését remélni lehetne. A radikális polgári és a szociáldemokrata pártok az unióban egyáltalán nincsenek képviselve, de annál nagyobb számban találjuk ott azokat a politikusokat, kik hazájukban a militarizmusnak s a nemzetiségi elnyomásnak legbuzgóbb hívei. A magyar csoport vezére például az a Berzeviczy Albert, ki Hágában megindultan panaszkodott az olasz képviselők távolmaradása miatt, itthon pedig egyik vezérembere annak a pártnak, melynek egész politikai életlehetősége fölfelé a Habsburg-militarizmus követeléseinek biztosításában, lefelé pedig a „nemzetiségi veszedelem” állandó felszínén tartásában rejlik. Ki meri azt hinni, hogy a munkapártnak ez a nagytekintélyű tagja a készülő létszámemelés ellen az internacionalizmus szellemében tiltakozni fog, vagy hogy megkísérel majd gátat vetni a magyar dzsentriuralom nemzetiségi politikája elé, mely éppen a legutóbbi balkáni alakulások folytán a monarchiának egyik elsőrangú és legveszedelmesebb külpolitikai problémájával a legszorosabban összefügg? Ezek az urak a múltban sem tettek semmit e kötelezettségük teljesítésére, melyet pedig az egész kultúr világ színe előtt vállaltak magukra. A magyar véderőreform, a német birodalmi hadseregadó, a francia hároméves szolgálati idő tárgyalása alkalmával sohasem hallottuk, hogy az interparlamentáris uniónak csak egyetlen tagja is tiltakozott volna a militarizmus népszerűsítő követelése ellen. S az a magyar politikus, ki csakugyan küzdött a védőreform ellen, gróf Apponyi Albert, állítólag a belpolitikai viszonyok kényszerítő nyomása alatt sietett az unió magyar csoportjának elnökségéről lemondani, mihelyt a magyar parlament többsége erőszakkal keresztülvitte a reformot. Apponyinak ez az eljárása teljesen logikátlan volt, mely a magyar ellenzéki politikát a külföld előtt súlyosan kompromittálta s mellyel sikerült elszalasztani az első alkalmat arra, hogy az interparlamentáris konferencián egy erélyes debatte egész Európa előtt valódi színében tüntesse fel a Tisza-féle militarista örületet. A finom arisztokrata azonban megértette az interparlamentáris unió lényegét: érezte, hogy

ebben a kis zártkörű színházban nem lenne illő dolog egyszer végre komolyan és leplezetlenül beszélni.

Mert a komoly és leplezetlen beszéd az interparlamentáris conseilben csakugyan illetlenség lesz mindaddig, míg annak tagjai olyan politikusok lesznek, kik belpolitikai programjuknak a nemzetközi radikalizmussal való szembenállása folytán erkölcsileg összeférhetetlenek — mindaddig, míg az interparlamentáris unió nem lesz valójában az, aminek a béke érdekében lennie kell: a parlamentek valamennyi radikális pártjának nemzetközi szövetsége.

(Csécsy Imre)

Osztrák gyárosok a monarchia külpolitikájáról

Míg Német-, Franciaország és Anglia külpolitikáját első sorban ez országok ipari érdekei vezetik, a német, francia és angol kapitalizmus terjeszkedő törekvései irányítják: a monarchia külpolitikája teljesen dinasztikus és katonai szempontok uralma alatt áll, semmi köze valamegy szélesebb látókörű ipari imperializmushoz.

Ezt a megállapítást legutóbb az osztrák ipari világ legfontosabb és legelőkelőbb képviselői hangsúlyozták, akiknek szava — mely egyúttal szokatlanul éles volt — azért érdemel különös figyelmet, mert a mi nagyiparosaink sokat tanulhatnának belőle.

A *Centratlverband der Industriellen Oesterreichs*-nak Aussigban szeptember 14-én tartott közgyűlésén, miután az elnök, Brosche osztályfőnök, fölpanaszolta, hogy az osztrák ipar nem rendelkezik az őt jelentőségénél fogva megillető befolyással és a törvényhozásban mindinkább uralkodó lesz az iparelles tendencia és kifejezte azon való aggodalmát, hogy a legközelebbi kereskedelmi szerződések megkötésénél az ipar érdekei az „esztelenül túlzott” agrárius követelések mögött háttérbe fognak szorulni, határozati javaslatot fogadtak el, mely szigorú és megsemmisítő kritikája az osztrák-magyar külpolitikának. „Az osztrák ipar jogosítottnak, sőt az önfenntartás jogán kötelezettnek érzi magát — mondja ez a határozat — minden komolysággal való kifejezésére annak, hogy külpolitikánk irányát elhibázottnak tartja. Külpolitikánk, ahelyett, hogy a gazdasági terjeszkedést segítette volna elő, épp ellenkezőleg kereskedelmünket rég megszokott és évszázadok áldozataival és sikereivel ápolt piacairól szorította ki és oly politikai barátságok megszüntetésére játszott közre, amelyeket biztos és legértékesebb tulajdonaink közé számítottunk. Az osztrák ipar nagyon jól tudja, hogy meglevő fogyasztási területek megtartása és újak szerzése első sorban az ő föladata, de megkövetelheti, hogy útjait állami erőszakkal ne keresztezzék és hogy azokat a csatornákat, amelyeken át termelésének fölöslegét idegen piacokra juttatja, ingadozó vélemények egy vélt presztízspolitikában érdekében el ne zárják. Az egyesület az osztrák ipar nevében követeli, hogy külpolitikánknak olyan irányt szabjanak, mely ezeknek az alapelveknek megfelel. Ez a követelés annál sürgetőbb, mert a monarchia most inkább mint valaha, rá van utalva kereskedelmi mérlege aktivitásának visszaállítására és exportáló állammá való átalaku-

lására”.* A határozat alkalmából a *Neue Freie Presse*** tudósítója megintervjuolta a közgyűlésen résztvett legelőkelőbb osztrák nagyiparosokat, akik egyhangúan hasonló elítélő bírálatban részesítették a monarchia külpolitikáját.

Az osztrák ipari közvélemény különösen erélyes megnyilatkozása kortörténeti jelentőséggel bír. Az ipar, amely az iparfejlesztés és a közszállítások oly számos érdekszálával van a kormányhoz fűzve, természeténél fogva nem nagyon ellenzéki hajlandóságú, de a monarchia külpolitikájának rettenetes botlásai és a Balkán-országokkal szemben követett agrárpolitika oly nagy károkat okoztak a monarchia népének és elsősorban a monarchia iparának, hogy az osztrák iparosok időszerűnek látják a lehangosabb tiltakozást is. „A válság idején — írja a *Centralverband der Industriellen Oesterreichs* hivatalos lapja,*** — hazafias érdekből hallgatni kellett és várakozó álláspontot elfoglalni; most azonban, mikor a veszedelmes idők már elmentek fejük fölött, itt az ideje, hogy a nagyipari vállalkozók meggyőződésüknek kifejezést adjanak. Reméljük, hogy a kormány az általános hangulatból levonja a tanulságot és nem fog többé oly politikai és gazdasági baklövéseket elkövetni, amelyek a hazát majdnem a legnagyobb veszedelembé sodorták”.

Magyar nagyiparosok még nem nyilatkoztak hasonló hangon külpolitikánkról. Nálunk a tompítottabb, félénkebb, engedékenyebb tónus járja. Ha vámpolitikai kérdésekről van szó, sohasem felejtik el a mezőgazdaság „jogos érdekeinek” tekintetbe vételét hangsúlyozni. Iparunk nagy része sokkal kevésbé független, a kormányoknak sokkal inkább lekötelezettje, minisem nyíltan és föntartás nélkül merne a kül- vagy a vámpolitika kérdéseiben állást foglalni. Néhány hónappal ezelőtt még kifejezettebben és közvetlenül adtak leckét a magyar iparosoknak osztrák kollégáik. Májusban a magyar textilgyárosok közös tanácskozást tartottak Bécsben osztrák szaktársaikkal a külkereskedelmi szerződések tárgyában és mikor az osztrák iparosok az agrárvámvédelem ellen való állásfoglalásra szólították föl a magyar textilgyárosokat és amikor megkérdezték tőlük, hogyan akarnak az agrárvámokkal szembeszállni és mennyire vannak a harcra fölkészülve, ezek azt a reményüket fejezték ki, hogy az agrárérdekek kímélésével sikerül majd a magyar ipar érdekeit biztosítani, továbbá, hogy a magyar iparosok, mint jó hazafiak, tartoznak az agrárvámokra is tekintettel lenni és érdekeiket a velük való megegyezés útján megvédelmezni. És ekkor az osztrák textilipar képviselői meglehetősen tapintatlanul figyelmeztették a magyar vendégeket, hogy ha Magyarország speciálisan agrárország is, a magyar ipar képviselőinek erősebben kellene iparos voltukat érezniök. Hisz az agrárérdekeknek épp elég védelmezője akad nélkülük is. Az osztrák és magyar iparosoknak közös ellenségeik az agráriusok, akikkel a legnagyobb energiával kell szembeszállni az élelmiszervámok leszállítása és a korlátlan állatbehozatal érdekében.†

* *Die Industrie*, 1913. Nr. 37-38 p. 14.

** *N. Fr. Pr.* 1913. szept. 16. (reggeli kiadás).

*** *Die Industrie*, 1913. Nr. 36. p. 1.

† *N. Fr. Pr.* 1913. május 17. (reggeli kiadás).

A magyar ipar egy tekintélyes része állami támogatásból, közszállításokból, az állam tiszta és kevésbé tiszta üzleteiből él. Ez az ipar, mely nem a forgalom törvényei szerint szerzi meg jövedelmét s nem az ország népének fogyasztóképességére támaszkodik, hanem a középkori feudális függés minden ismertetőjelét magán hordja, sohasem fog energikusan sikraszállani az agrárvámok leszállításáért. A vállalatok tulajdonosai és főrésztvényesei miniszteri burokokban igyekeznek visszaveredni azt, amit a magas élelmiszerárak mellett nagyobb termelési költségek alakjában elveszítene. A szubvenciók, közszállítások és a többi hasonló intézmények bőségesen kártalanítanak a kormányzalatokért és az agrárériek előtt való engedelmes meghajlásért. Ezért hordják a magyar iparosok közül oly sokan annyira a szívükön az agrárvámvédelmet és ezért várnók hiába, hogy a magyar iparosok a kormánynak kellemetlen kérdésekben oly határozott és harcias hangot üssenek meg, mint osztrák versenytársaik. (sz—ur.)

Bogdanovics Luczián katasztrófája

A magyarországi szerbek közül mindazok, akik pénzre, hatalomra és külfényre szomjaznak, küzdenek a karlócai patriarcha méltóságának az eléréseért, amelyet a dicsőség és előkelőség netovábbjának tartanak. De amilyen magas ez a patriarchal állás, annyira ki van téve sok egymással ellenkező és egymást gyakran keresztező áramnak. Ezen a magasságon ugyanis egymással ellenkező széláramok küzdenek, úgyhogy felette nehéz a szerzett pozíciót megőrizni. Mihelyt pedig az egyensúly akár csak egy hajszálnyira is megbillen, az illető mélységbe zuhan, mert a magas szikla közvetlen szomszédságában örvényt átoang, olyan aminőbe Luczián patriarcha zuhant, az Ache-patak hullámaintól eltemetve.

A szerb patriarcha helyzete felette nehéz, mert — miként ezt egy XVIII. századbéli szerb metropolita monda — egyrésztől nem bízik benne népe, másrésztől nem hisz neki az államhatalom. Püspöktársai rendszerint nem segítik, mert bukását óhajtják, hogy állását önmaguknak kaparintsák meg. Ezen egymással ellentétes áramok erőben még növekednek azáltal, hogy az államhatalom rendszerint nem egy áramot jelent, mert más szelek fújnak Bécsből és mások Budapestről. Ezen ellentétek között minél kisebb kaliberű a szerb patriarcha, annál nehezebben tudja az egyensúlyt fentartani, következményeképpen csak játékszer lesz, mint viharban a szalmaszál.

A szerb patriarchák élete nagyjából katasztrófával végződött, bár e katasztrófák nem voltak mindig mindenki által észlelhetők annyira, mint jelenleg Luczián patriarcha katasztrófája. Voltak patriarchák akik látszólag csendes halállal multak ki, titkolva mindenki elől azt, hogy szívük össze van törve és keblük pusztaság. A sebzett szív és feldúlt lelkiállapot titkát a sírba viszik ők magukkal és a felületes szemlélő nem is sejti a hatalmas viharokat csendes és sima tükör alatt.

Brankovics György patriarcha összeütközésbe került úgy népével, mint a magyar kormánnyal, Bécs pedig körülbelül úgy vette partfogásba, mint Berchtold gróf a balkáni status quot. A teljes erkölcsi

megsemmisüléstől csak a halál volt képes őt megmenteni és a dolog lényegén mitsem változtat az, váljon a halál önmagától jött a kétségbeesetnek segítségére, avagy a halál jöttét ő maga siettette. Masirevics Sámuel patriarcha végrendeletet készített arra az esetre, ha megöli saját népe, amellyel az egyházi autonómia körül elkeseredett harcban állott. Putnik Mojsze metropolita (a XVIII. században) megalkudott a magyarokkal, hogy a szerbek ne a császároktól kapott privilégiumok végrehajtását követeljék a magok részére, hanem elégedjenek meg a magyar állampolgárok részére biztosított jogokkal. Érdekes, hogy ugyanakkor, amidőn a magyarok és a szerbek között ez a megállapodás létrejött, a metropolitát hirtelen Bécsbe citálták és ott meghagyták neki, hogy kongresszust hívjon össze, amely kongresszusnak kötelességévé tétetett, hogy a magyaroktól — akik akkor II. József reformtörvényei ellen lázongtak — a szerbek részére az országban külön területet követeljen (1790. évben). A metropolita ezen két áram közé kerülvén, nem volt képes a bécsi parancsnak ellenszegülni. Kijelentette tehát, hogy nem óhajtja a kongresszus megnyitását megélni. Nem is élte meg: Bécsben hirtelen meghalt. Az osztrákok akkor azt állították, hogy a cserbenhagyott magyarok mérgezték őt meg, a magyarok viszont azt, hogy a németek tették el láb alól. Nagyon valószínű azonban, hogy a metropolita önmagát mérgezte meg, mert olyan helyzetbe került, melyből más kimenetelt nem látott. A szerb patriarchák és metropoliták csaknem rendszerint ehhez hasonló helyzetekbe kerültek és oly sebektől véreztek el, melyeket minden szem nem vehet észre, de amelyek azért föltétlenül halálosak.

A patriarchai állás nehéz voltát a gyöngé Bogdanovics ingatlanságával még tarthatatlanabbá tette. Ő mindent megígért, amit tőle követeltek. A baj ott volt, hogy nehezen lehetett az egymásnak gyakran ellentétes ígéretek bevéltani.

Bogdanovics Lucziánt a szerb népre rátukmálták. A kongresszus csak harmadízben választotta patriarchává és csak akkor, amidőn sem az első, sem a második választás alkalmával nem nyert megerősítést és amely két választás alkalmával Bogdanovics egyetlen egy szavazatot sem kapott. Népének megígérte, hogy az egyház autonómiáját védelmezni fogja és erre fogadalmat tett. Ennek dacára az 1912. évi július hó 11-én kelt és a szerb nemzeti autonómiát megsemmisítő leirat megjelenése után, tett ígérete ellenére, minden ellenkezés nélkül és feltétlenül belement abba, hogy eme sérelmes leirat végrehajtsák. Már ezen ténye egymagában is oly nehéz helyzetbe juttatta, amelyből tisztességes kimenetel alig képzelhető. Jövedelmének 20%-át odaígérte az alsó papság javadalmazásának javítására, azonban úglátszik sokfelé kellett neki sokat áldozni és mert állandó pénzzavarral küzdött, a szerb nemzeti alapok rovására olyanokat is ajándékozott magának a minisztérium által, amikre igénye nem lehetett. Érdekes megemlíteni, hogy amidőn egy ilyen pénzzavar esetén abból az alaptól, amelyet önmaga alapított az alsó papság javadalmazásának kiegészítésére, nemrég egy 40.000 koronás kölcsönt kért, az autonómiai kormánybiztosok ezen kölcsönt nem engedélyezték; evidens, hogy többet

ígért, mint amennyit adhatott, mert csak így következhetett be az, hogy kölcsönt kért olyan pénzből, amelyet már egyszer elajándékozott. A lapok sok százezer koronáról írnak, amelyet a néhai patriarcha az utolsó választások alkalmával a kormány rendelkezésére bocsájtott. A kormánykörök bizalmát ennek dacára sem élvezte, sőt amikor egyszer a zágrábi tartománygyűlésen a szavazásnál nem jelent meg, az akkori horvát bán eme eljárását disznóságnak minősítette, legalább így hozták azt akkoriban a zágrábi lapok és a cáfolat csak később következett be és akkor is igen gyöngén. Az autonómia megsemmisítésére irányuló rendeletet végrehajtotta, jövedelmével és állásával a kormánypárt szolgálatába szegődött olyannyira, hogy helyzete már tarthatatlanná vált és ennek dacára — miként maga is mondotta — nem szívelte őt sem Khuen gróf, sem Lukács; a jelenlegi miniszterelnök pedig a horvátországi állapotokról nem tőle, hanem a károlyvárosi püspöktől kért információt, bár Karlócza is Horvátországban van. Két évtizeden át álmodozott a patriarchái méltóság előkelőségéről, és amikor végre elérte, látta, hogy előkelő helyzetében utolsó plébánosának sorsát irigyelheti. Csak olyanokat számíthatott barátai közé, akik tőle politikai és anyagi hasznot húztak és amidőn politikailag tehetetlennek bizonyult, a pénze pedig fogyófélben volt, barátjai is eltűntek, mert ugyan kinek kell egy olyan patriarcha, aki a politikában már semmit sem jelent, aki hozzá már egy nagyobb kölcsönt vett fel az alapokból és most ismét új kölcsönért folyamodik. Szegény patriarchának éreznie kellett, hogy mint egy kifacsart citrom már senkinek sem kell. Olyan helyeket keresett tehát, amelyekről nem nehéz örvénybe bukni. Ügylátszik, hogy önmaga óhajtotta halálát, mint annyi elődje, kik közül pedig többen voltak jelentékenyen nagyobb eréllyel, készséggel és furfanggal felruházva.

Bogdanovics Luczián katasztrófája a mértékadó köröket nemcsak Magyarországon, hanem az egész monarchiában megdöbbenetette, bár e tragédia fölött éppen olyan gyorsan fognak napirendre térni, amiként napirendre tértek jogelődjének katasztrófája fölött. A lapok már nagyban feszegetik azt a kérdést, hogy ki fogja Bogdanovics patriarchát felváltani és egy előkelő, befolyásos bécsi újság már egy olyan püspök mellett tör lándzsát, kinek egyházi kormányzata épp olyan kedvező leend a magyarság érdekeire, minő a Bogdanovicsé volt.

De vajjon tényleg érdeke-e hazánknak az, hogy a szerb patriarchai trónról olyan kormányzat inszuráltassék, amely hasonló lesz a Bogdanovics-féle kormányzati módhoz? Vajjon a hazának tényleg szükséges-e az oly patriarcha, kit szalmaszál módjára különféle szelek lóbálnak ide-oda, akit mindenki képes lesz megpumpolni és aki megpumpolni engedi magát csak azért, hogy a pumpolók elnézők legyenek iránta, lehetetlen ígéretei és esetleges gyöngé oldalai iránt?

Nem lehet elhinni azt, hogy ilyen valami hazánknak érdeke volna. Inkább valószínű, hogy a haza érdeke azt kívánja, miszerint a szerb egyházra ne oly emberek tukmáltassanak, akik a legtöbbre vállalkoznak és akik a lehetetlenségek keresztülvitelének ígéretésével nemcsak önmagukat teszik tönkre, de tönkre teszik azt a politikát is, melynek képviselői, amiként Luczián patriarcha sikertelen működése

nemcsak saját személyes sikertelensége, hanem a kormány politikájának is egy nagy fiaszkóját jelenti, amely politika őt a szerb népre rátukmálta. Bajos elhinni azt, hogy az ország érdeke követeli, miszerint a szerb metropólia trónján a szervilitásnak megszemélyesítője üljön és gyalázatos kalmár szellem uralkodjék. Mert ha az ilyen politikának vége egy a mostanihoz hasonló fiaszkó, akkor ne csodálkozzunk afölött, hogy országunk tekintélye a külföld előtt nap-nap után alább száll és hogy a szerb nép szemében az államhatalom és az egyház tekintélye teljesen tönkremegy. Sem a szerb egyháznak és a népnek, sem az országnak az érdeke nem kívánja azt a politikát, melynek eszköze-képpen szolgált Bogdanovics Luczián, aki nemcsak önmagát tette tönkre, de határozottan kompromittálta azt a politikát is, melynek szolgálni akart és amelynek a szerb nép közötti szolgálatára küldték. Bogdanovics Luczián szomorú végzete minden kétséget kizárólag megmutatta egyrészt azt, hogy a kormány protekciója hasznot tulajdonképpen Bogdanovics Lucziánnak sem hozott, de megmutatta másrészt azt, hogy a politikai kalmárok sem képesek minden ígéretüket beváltani, bár a dőlő uradalom elnyeréseért a leglehetősebb dolgokat ígérgetik. Csak természetes, hogy minél gyöngébb és tehetlenebb valaki, annál többet ígér és a magyar kormányok nem is egyszer megtépzott presztízszel kerültek ki a szimóniás paktumból. Ez a politika egy régi módi politika. Az új idők követelménye egészen más politikai irány.

(I. Zs)

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK.

Társadalmi mechanika (*Mécanique sociale. Par Sp. C. Haret, professeur à l'université de Bucarest, ministre d'état. Gauthier-Villars. Paris. 1910.*)

Haret, román miniszter és a mérnöki főiskola tanára, óriási problémák megoldására vállalkozik. Megírja a társadalmi tünemények mechanikáját. E szó mechanika nem afféle *façon de parler* itt, hanem abszolút szó szerinti értelemben. Könyve töltve van differenciálegyenletekkel és egyéb magas algebrai kifejezésekkel. Formája szerint tehát valóban mechanika. Ezért az első huszonegy oldalon le is közli azokat a matematikai képleteket, amelyeket könyvében alkalmaz. Ő a mathesist úgy alkalmazza a szociológiában, mint ahogy ugyanezt teszi a graphostatikában. Művének fejezetei ugyanazon címeket is viselik, mint a mechanika megfelelői: *Statique sociale, Dynamique sociale, Les forces sociales* stb. De lássuk a mű tartalmát.

A matematikai bevezetés után rátér a szociális tünemények leírására, (39. 1.) A tárgyalás merőben a mechanika szerint történik.

„Az egyén a társadalmi test alkotó eleme, mert oszthatatlan. Ugyanazt a szerepet játssza a társadalomban, mint az atom az anyagi testben” (42. 1.). A társadalmi test maga esszenciálisán változó mennyiség úgy az alkotó elemek, mint azok viszonya tekintetében. E változások három okcsoporttól függnék. Ezek gazdaságiak, szellemiek és erkölcsiek. Mivel a társadalom családokból áll, ezek pedig egyénekből, tehát a társadalom a család függvénye, ez pedig az egyéné s így a társadalom végső eredményében egy függvény függvénye (44. 1.). Mivel a pontos mérés föltételei egyelőre hiányoznak a szociológiában, tehát a matematikai képletek is csak bizonyos megközelítéssel fognak igazak lenni. Vegyünk fel egy 0 pontot és a három okcsoportot tekintsük, mint koordinátákat, akkor bármely egyén helyzete valamely pillanatban a három koordinátától való távolságától fog függni. (50, 51. 1.) Mivel az egyén helyzete is változik, ezek a változások egy folytonos görbével ábrázolhatók. Minden helyzetnek megfelel a görbe egy-egy pontja.

IV. Fejezet. *Szociális statika.* A társadalom egyensúlyban van, ha a ráható erők rendszere olyan természetű, hogy a társadalom ezen erők eltűnése után is megmarad előbbi állapotában. Épp úgy, mint a fizikában, itt is két erő eredője, amelyek egyenlő irányúak, egyenlő a két erő összegével; ha ellenkező irányúak, akkor az eredő a két komponens különbsége lesz. Végül két különböző irányú erő

eredője egyenlő a két erőre szerkesztett négyszög átlójával. Éppúgy, mint a mechanikában. (55. 1.) A szociális testnek van súlypontja is, amelyet éppúgy számít ki, mint a fizika, van virtuális sebessége is és virtuális mozzanata is, amely egyenlő a hatóerőnek a virtuális sebesség orthogonális projekciójával való szorzásával. $\sum P X A A_i = 0$ Kár, hogy ezen érdekes elméletre nem hoz föl legalább egy példát. Úgyszintén bevezeti a három Newton-féle dynamikai axiómát: a tehetetlenséget, a relatív mozgások elvét és az actio-reactio tételét. Ezeket nem ismétljük el. A fizikából emlékszünk rájuk. Változást a szociológiára való átvitelben nem szenvednek.

Azután megállapítja a szociális egyén és a társadalom phoronómiáját (az u. n. kinematikát). Itt is van egyenletes mozgás $s=at+b$,

egyenletesen változó mozgás $x = \int v dt + b$, és $x = \frac{at^2}{2} + bt + C^*$

Hosszasan fejtegeti az energia megmaradásának elvét is. Ebből csak természetesen folyik, hogy érvényes a legkisebb akció elve is, mely szerint a társadalmi testet alkotó egyedek eleven erőinek az elemi idővel való sorozatából alakult integrálok összege adott időközre nézve egy minimum $= \int_{t_0}^t mv^2 dt = \text{minimum}$. Közönséges nyelven

ez annyit jelent, hogy az ember mindig abban az irányban dolgozik, amelyben az energiakiadás a legkisebb. Ugyanezen elv egy alelete Oppenheimer Ferenc tétele az elvándorlásról. (Mely szerinte mindig a szociális nyomás helyéről a kisebb nyomás felé tart a legkisebb ellenállás irányában.) A hatodik fejezetben vizsgálja a társadalmi erőket. Minden társadalmi tünemény = P függvénye bizonyos erőnek (morális, intellektuális és gazdasági), melynek algebrai formája $P = f(x, y, z)$, ahol x a morális, y az intellektuális és z a gazdasági változó. Amde ez a függvény ma teljesen ismeretlen. Azaz nem tudjuk, hogy e három tüneményfaj milyen mennyiségi arányokban kapcsolódik az egyes eseményeknél, sem a függés módja nem ismeretes. T. i. ezek a változók egymástól is kölcsönösen függenek. Legegyszerűbb az a feltétel, hogy tekintsük őket úgy, mintha egymástól nem függnének. Ez esetben az egyenlet alakja ilyen: $P = f_1(x) + f_2(y) + f_3(z)$ ahol már cs x, y, z külön-külön a változók.

Minden eddiginél is különösebb azonban az a szakasz, ahol az intelligenciáról elmélkedik. Szerinte ez a legfontosabb tényezője a társadalmi alakulásoknak. Kezdetben épp ilyen fontos volt a morális és gazdasági faktor is, de ma már ezek is sokszor függvényei az intellektuális tüneményeknek. Megkülönböztet kétféle intelligencia-vizsgálatot. U. i. különbséget tesz a társadalom középintelligenciája és az egyéni maximális intelligencia között. Az első adja meg a társadalom jellegét. A társadalmat nem egyes izolált zsenik szerint kell megítélni, hanem a nagy átlag szerint. Bár a nagy elmék döntőleg befolyásolhatják korukat és előbbre vihetik hirtelen

* A második képlet az első integrálásából folyik.

a fejlődésben népüket. A zseni megjelenése, mint minden tünemény, amelynek okait nem ismerjük, bizonyos fokú valószínűséget involvál, de ezt számszerűleg ma nem lehet megadni.

Annál egyszerűbben alakul a középintelligenciáról való elemzés. Szerinte bizonyos arány van adott időközre nézve a megszerzett kultúra és az ennek alapját adó intellektuális alap között. Legyen ez az intellektuális alap adott ta időben A , jelöljük a -val az intellektuális alap egységének növekedését egységnyi időben, akkor egy időegységben (pl. egy év alatt) az A -ból lesz:

$A+Aa$, mivel A már volt, a pedig a növekvés, amely A -ból egy egységre esik, így tehát A -ra A -szor annyi jut = Aa . — $A+Aa-t$ így is írhatjuk $A(1+a) = A_1$. Épp így A_1 -ből lesz egy év múlva $A_1+A_1a = A_1(1+a) = A(1+a)(1+a) = A(1+a)^2$,... általában t idő múlva:

$A(1+a)^t$. Ami képletben azt az örvendetes eseményt fejezi ki, hogy A „geometriai progresszióban növekszik” (107 l.) U. i. Évek 1, 2, 3, 4, 5, 6, t
Szellemi $(1+a), (1+a)^2, (1+a)^3, (1+a)^4, (1+a)^5, (1+a)^6$... $(1+a)^t$
növekmények

Szóval a szellem az idő számtani haladványával szemben geometriai haladványban nő.

Vannak korszakok, amikor az intellektuális alap csökken ahelyett, hogy nőne. Pl. a népvándorlás. Itt a negatív szám. A képlet alakja lesz $A(1-b)^t$, ha $a = -b$. Ezen okoskodásban fel van tételezve, hogy a t idő nem igen nagy és hogy ezen időn belül valami hirtelen átalakulás nem üt be. A t nem lehet végtelen nagy semmi esetre, mert ekkor $(1+a)^t$ szintén végtelen lenne, ami lehetetlen, mert végtelen nagy szellemi fejlődés nem lehetséges. Így pl. az európai fejlődésben négy korszakot lehet a római birodalom óta számítani. Az első 400-tól Kr. u. tart Nagy Károlyig. Ez a népvándorlás és a barbárok által alapított első társadalmak kora. A második Nagy Károlytól a 13. századig. A keresztes-hadjáratok befejezéséig. A harmadik a 13. századtól a renaissanceig. A negyedik napjainkig: a természettudományok kora. Érdekes, hogy e korok tartama a 400 év körül ingadozik. Ennyi egy-egy periódus tartama. Míg ezeken belül a fejlődés folytonos, ezek a korok egymástól abban különböznek, hogy átmenet nélkül, gyorsan (*brusquement*) csapnak át egymásba és növelik az intellektuális alapot. Matematikai nyelven így fejezi ezt ki. Legyenek 1., 2., 3., 4. stb. évszázadok, akkor:

Évszázadok: 1, 2, 3, 4.
Intellektus: $A, A(1+a), A(1+a)^2, A(1+a)^3$.

Itt a menet egyszerű progresszió.

Az V. században hirtelen emelkedés következik, melynek mennyisége legyen $1+b$, ez azután folyton hat.

Évszázadok: 1, 2, 3, 4.
Intellektus

Állapot: $A(1+a)^3(1+b), A(1+a)^4(1+b), A(1+a)^5(1+b), A(1+b)^6(1+b)$.

A következő kor a 13. század. Itt ismét egy újabb brüszk növekedés van $(1+b)$:

Évszázadok:

Intellektuális állapot:

Évszázadok:

$$A(1+a)^1(1+b)^2, \quad A(1+a)^2(1+b)^3,$$

Intellektuális állapot: $A(1+a)^3(1+b)^4, \quad A(1+a)^4(1+b)^5$.

É. i. t. Amint látható Európa története egy kettős geometriai haladvány, amelynél minden négy-négy tagot egybevéve újabb haladványt alkothatunk. Rövidítve, ha $q = 1 + a$, $r = 1 + b$, akkor

$$(A, Aq, Aq^2 + Aq^3), \quad (Aq^4r, Aq^5r, Aq^6r, Aq^7r),$$

$$(Aq^8r^2, Aq^9r^2, Aq^{10}r^2, Aq^{11}r^2).$$

... és így tovább.*

A befejező szakaszokban részletesen elemzi a fizikai körülmények befolyását a társadalomra. Majd a tőke jelentőségéről szól. A tőkét úgy határozza meg, mint a polgári nemzetgazdák általában, „A tőke felhalmozott munka”. (213 l.) Érdekes, hogy rendkívül erős támadásban részesíti a tőkefelhalmozódás mai módját. Azt mondja, hogy az az ismeretes formula, amely a tőke kamatos-kamatait állapítja meg, nem egyéb, mint egy önkényes szabály. Eszerint u. i. a felnövekedett tőke $B = A(1+r)^t$ ahol A az eredeti tőke, r a percent századrésze és t az idő. Ámde mondja, ez a formula abszurd, mert oly gyorsan nő, hogy minden határt túllép. Egy frank 5% mellett 1346 év alatt félévi kamatozással akkora aranygömböt tesz ki, mint a mekkora a föld. És 2000 év múlva akkorát, hogy ezen aranygömb sugara kétszerese a nap földtől való távolságának. Moráliter is helytelen, hogy ilyen formulát alkalmaznak. Mert a kamatot hozzácsatolják a tőkéhez. Holott a kamat már nem a hitelező munkája, hanem az adósé, tehát világos, hogy legalább részben (!) az övé kell, hogy maradjon.

Végül inti a társadalmat, hogy a tőkegyűjtés mai örült progressziójáról mondjon le, mert ez föltétlenül a mai társadalom romlására vezet. Például idézi a római birodalmat, amely épp emiatt bukott meg.

Nagyon messze vezetne Haret könyvének részletes bírálatát adni. De ez nem is szükséges. Hosszas methodikai elemzések nélkül is azonnal látható, hogy itt egy önkényes analógiának a szószerinti értelemben vételéről van szó. Haret minden bizonyítás nélkül helyesnek tekinti azt, hogy a társadalom működése mechanika, értve ezen az anyagi testek mechanikáját. Nem veszi észre, hogy a társadalomban egyenletes és egyenletesen gyorsuló mozgásról, kinetikai energiáról, virtuális elmozdulásról stb. beszélni semmi értelemmel nem bír. Maga Haret is érzi ezt, de nem vallja be magának. Ő is látja, hogy a társadalmi tüneteményeket nem lehet mérni, hogy ezek nem hozhatók le számösszefüggésekre. Ha ez lehetséges volna, nem kellett volna ily sokáig várni. Akkor a szociológia 100 év óta már készen lehetne. Maga Haret is épp azzal ismeri el hallgatólagosan ennek igazságát, hogy seholy számyszerűleg megoldott feladatot nem ad. Bármily

* A matematikát társadalmi kérdésekben nem kedvelő olvasó számára szükségesnek tartom külön is hangsúlyozni, hogy itt épp arról van szó, hogy lehetne „matematikai nyelvbe átírni” a tüneteményeket.

theoretikus legyen is egy mű, ily fontos igazságoknál köteles a szerző megmutatni az absztrakt formulák alkalmazhatóságát. Ha Haret igazságai közül csak egy alkalmazható volna, akkor ő lenne a világ legnagyobb szociológusa. Mert ő találta volna ki az első matematikailag exakt formulát. És mit lehet szólni ahhoz a naivitáshoz, hogy ő azt hiszi, a kamatoskamatszámítás algebrai helytelenségének kimutatása megváltoztatja az eddigi eljárást. A kapitalista osztály Mehrwert-hányadát az ő hatalmi helyzete szabja meg és nem a matematika. A matematika csak e hatalom pontossági tényezője, de nem forrása. Ép úgy, mint ahogy a thermometer higánya nem oka a melegnek, csak mérője. Ricardo óta általános balhiedelem a polgári oekonomiában, hogy a gazdasági tünemények algebra-logikai szükségszerűségek, holott tényleg csak fizika-biológiai kényszerek. Ami nagyon fontos, mert különben gondolni sem lehetne arra, hogy valaha is másképp lesz. Úgy szintén primitív okoskodás az is, ahol az intelligenciát „méri”. Elvégre az intelligencia fejlődése még sem történik a kamatos kamatszámítás formulái szerint. Különben is, ha ezt olyan természetesen találja, miért nem számítja ki azt a $A(1+a)^t$ képletet számszerűleg? Mert ez nagyon érdekes lett volna. A baj az, hogy az ilyesmit nem lehet kiszámítani. Nincs is értelme annak, hogy az intelligencia gyarapodását számbelileg akarja megmérni. Mit jelent ez: a az A intellektuális egységének növekménye egységnyi idő alatt? Hát ki lehet számítani ezt reális számokkal? A valóságban a dolog úgy áll, hogy a szociológiára a „számítást” nem lehet alkalmazni. Nem a matematikát általában nem, hanem az aritmetikát. Az algebra-nak van egy része, amely kínálja magát a szociológiának és ez a kombinatorika. Egy nemsokára megjelenő tanulmány e folyóirat hasábjain fogja ezt az új tudományt az olvasónak bemutatni.

Haret törekvése nagy és végtelenül fontos indokokból folyik. A matematika segítségével exakttá tenni a szociológiát. Haret teljes tudatában van a szembenálló feladat fontosságának. Annál különösebb, hogy ily egyszerű módon gondolta a megoldást. Nem vette észre, hogy a külső természet, amely térben van, a geometria természetes példatára. Könnyű a természetnek exakt törvényeket adni! „A természet törvényei, — mondta Galilei — matematikával vannak felírva”. Még pontosabban szólva geometriával, mivelhogy a világ térben van. De miként áll a dolog a lélektannal és az azon nyugvó tudományokkal? Itt bizonyára nincs haszna annak, ha térbeli analógiákkal dolgozunk. A sebesség, a gyorsulás, a virtuális elmozdulás fogalmai minden értelmüket elveszítik, mihelyt nem térbeli sebességről, gyorsulásról vagy virtualitásról van szó. Mert ezek másutt nem is lehetségesek. Mozgás csak térben lehetséges. És az ú. n. szellemi mozgalmak csak analógiából neveztetnek így. Haret összetéveszt két dolgot. Mivel látja, hogy a szellem terén is van változás, ezt a változást ő azonosítja a térbeli változás ismérvével: a mozgással. Holott a szellemi „mozgás” nem elmozdulás, hanem a szellem részeit alkotó gondolatok új csoportja, valamilyen variációja.

Varjas Sándor

Olasz mezei munkások szövetkezetei. (*Wilhelm Dietrich Preyer: Die Arbeits- und Pachtgenossenschaften Italiens, Jena, Fischer, 1913, 228 l.*)

Odafent északon, ahol annyi az egyesület és annyi a szövetkezet, hogy szelíd szatírával *Vereinsmayer*-eknek nevezik magukat a szőke germánok, egy kis német város egyetemi tanára, aki bizonyára tudományos témáinál is a változatosságot szereti, búcsút vett az ő kedvenc tanítványaitól és kedves hazai stúdiumaitól és elindult a szép kékegű Itáliába, hogy az olasz szövetkezeti mozgalmat tanulmányozza. A német kutatót természetesen az érdekelte legjobban, amit odahaza nem volt módjába megfigyelni. Az olasz mezőgazdaságban a szövetkezeti mozgalom nem szorítkozik csupán a birtokos osztályokra, hanem kiterjed a földmunkásokra is. Itt szövetkezeteket alapítanak olyan emberek, akiknek egyetlen tőkéjük: a két kezük munkaereje. Ezeket a szövetkezeteket osztályozni, keletkezésük okait, létrejövetelük célját és alapfeltételeit tanulmányozni, mérlegelni az eredményeket és megállapítani jelentőségüket az olasz mezőgazdaság számára, egy hirtelen felhúzott függöny mögül még általános emberi jelentőségükre is rámutatni, csupa olyan hálás feladat, ami egy lelkes német kutatót nagy tevékenységre buzdíthat.

Ami a német tudós számára csak egy érdekes tanulmánytárgy, annak a mi viszonyaink közt közvetlen gyakorlati jelentősége is lehet. A munkaszövetkezetek (*Cooperativa di lavoro*), tanulatlan mezei munkások egyesülései, amelyek azzal a céllal létesülnek, hogy az állami és más hatósági közműveket, mint útépitést, folyamszabályozást stb. a magánvállalkozás kizárásával árlejtési úton maguk vállalják fel és végezzék. A bérlőszövetkezet (*Affilanza collettiva*) mezei munkásoknak és kisgazdáknak a szövetkezete és célja, hogy a föld tulajdonosától egy vagy több üzemet bérebevegyenek a nagybérlő kizárásával. Bár a két szövetkezetforma nemcsak Olaszországra szorítkozik, sőt tudjuk, hogy a bérlőszövetkezetek Romániában rövid idő alatt még sokkal nagyobb mértékben elterjedtek mint Olaszországban, mégis igazat kell adnunk szerzőnek, hogy igen érdekes és hasznos feladat ott tanulmányozni őket, ahol legelőször keletkeztek és magas fejlődési fokot értek el. Különösen kiemeli Preyer, hogy az ő munkája a szövetkezeti formáknak szisztematikus csoportosítására törekszik, magunk részéről fontosabbnak tartjuk, hogy a történelmileg kialakult agrárszervezet és a szövetkezeti formák közt való összefüggést tárgyalja behatóan.

A munkaszövetkezetek és a bérlőszövetkezetek látszólag teljesen eltérő célt követnek. Az egyik nagy földmunkákat végez, másik egy közös mezőgazdasági üzemet folytat. Ennek dacára azonban több érintkezési pontjuk van, amiért sokszor a bérlőszövetkezet is a munkaszövetkezetből alakul ki. Mindegyik ugyanabból a rétegből, a mezőgazdasági proletariátusból szedi tagjait. Ez okozza, hogy ott terjednek el legjobban, ahol a földmunkás- és a mezei napszámos-elem van túlsúlyban. A munkaszövetkezetek Emíliában, a bérlőszövetkezetek is ugyanott, de azonkívül még Lombardiában és Szicíliában terjedtek el,

ahol a mezei munkások aránya az önálló gazdákhöz képest felülmúlja az országos átlagot. Másik közös vonás a kétféle szövetkezetnél a közös cél: a közvetítés kizárása a termelési folyamatból. Egyiknél a vállalkozó nyereségét kívánják a munkások maguknak megszerezni akkor, amikor a közmunkák vállalatba adásánál a munkások szövetkezetük útján maguk vállalják fel a munka elvégzését; másiknál a nagybérlőt akarják kikapcsolni akár azáltal, hogy a bérbevett birtokot egy közös szövetkezeti üzemben maguk kezelik és a nyereséget a munkástagok közt felosztják, akár pedig azáltal, hogy a birtokot a tagok közt felosztják és elkülönített kis üzemekben kezelik. További közös vonása a kétféle szövetkezetnek a tőke majdnem teljes hiánya.

Lényeges különbség a kétféle szövetkezet közt, ami éppen igen sok esetben egybekapcsolásukat teszi kívánatosná, hogy a bérlőszövetkezet állandó, vagy legalább is több évre terjedő munkaalkalmat nyújt, míg a munkászövetkezet többnyire csak alkalmi foglalkozást adhat tagjainak. Ott ahol a kétféle szövetkezet egybeszövődött, mint Emíliában, ott a mezőgazdasági munka a tartalék, egy igen nagy jelentőségű harcieszköz magasabb munkabéreknek a kieszközlésére. A kapcsolat a kétféle szövetkezet közt sokszor úgy jön létre, hogy a munkások szövetkezeti úton végzik el a talajjavítást és azután ugyancsak szövetkezeti úton veszik bérbé a megjavított földet. A bérlőszövetkezet rendszeren ugyan arra a szociális miliőre terjed ki, amelyekre a munkászövetkezet és az állandósági jelleget adja meg neki.

A rendszerbe sorozás sok gondot okoz szerzőnknek. A munkászövetkezet nehezen illeszthető be a szövetkezetek szokásos csoportjaiba. Közös számlára végzik a munkát, a munkabérek kifizetése után visszamaradó összeget egymás közt felosztják. A szövetkezeti jelleg kétségtelen, mert a hatóságokkal szemben csakis akkor léphetnek fel mint szerződés kötésre jogosult vállalkozók, ha a törvény által előírt alaki kellékeknek megfelelnek. De már nem sorozható egykönnyen sem a termelőszövetkezetek, sem a disztributív szövetkezetek kategóriájába; hiányzik a kontinuitás és nem termelnek piacra vihető árut. Különös helyzetüket indokolja az is, hogy csak bizonyos meghatározott munkákat végeznek.

A bérlőszövetkezet mindenképpen termelőszövetkezetnek tekinthető. Egyik kevésbé elterjedt csoportja a bérlőszövetkezet közös üzemmél. Itt az összes munkákat egy termelési üzemben közös számlára végzik. A termelőszövetkezeti jelleg itt kétségtelen. De a bérlőszövetkezetek másik sokkal elterjedtebb csoportjánál, az elválasztott üzemi szövetkezeteknél, amelyeknél minden szövetkezeti tag a maga külön bérelt földjét műveli, ezeknél is könnyen meg lehet állapítani, hogy tulajdonképpen termelőszövetkezetekkel van dolgunk, mert a szerződés megkötésével a társaknak egymáshoz való viszonya még nem szűnik meg, tovább is közös felügyelet, közös bevásárlások és eladások, közös legelő, közös el nem osztható vagyon és teher kapcsolják őket össze.

A cél munkászövetkezetnél és bérlőszövetkezetnél is a közvetítő kikapcsolása, de a közvetlen ok létrejövetelüknél vidékenként különböző volt. A munkászövetkezetek Közép-Itáliában: Emíliában kelet-

keztek, ahol a túlnépesség és az ebből következő munkanélküliség volt létrejövetelük oka; a bérlőszövetkezetek itt a meglévő munkaszövetkezetekből alakultak. Északon és délen, Lombardiában és Sziciliában, teljesen eltérő természeti viszonyok közt is a sajátos agrárszervezet hozott létre hasonló alakulatokat. A királyság többi részeiben egyik szövetkezeti forma sem fejlődött ki.

Emília, melynek területe a régi Párma és Modena hercegségeket és Romagnát, az egykori Egyházállam egy részét foglalja magában, három mezőgazdasági zónára: hegyes, dombos és sík vidékre oszlik. A hegyen és a dombvidéken a kisbirtok és a kis középbirtok a túlnyomó, de a síkságon (Romagnában) a nagybirtok dominál, amelynek kis része házikezelésben, túlnyomó része nagybérletekben van. A síkság a folyók kiöntése folytán elmocsarasodott, maláriás. Minthogy meghatározott nagyságú területen szerző szerint — amivel nem egészen értünk egyet — csak bizonyos számú ember találhat megélhetést mezei munkával, az ipar pedig hiányzik, ami ez emberfőlösleget foglalkoztathatná, azért itt normális viszonyok csakis erős kivándorlás mellett alakulhattak volna. A romagnai azonban nem vándorol ki, ragaszkodik szülőföldjéhez. Még a meliorációk — a mocsaras földek egy részének a lecsapolása — is növelték a munkástörzset; úgy hogy a 80-as években, amikor a talajjavításokban szünet állott be, óriási nyomor keletkezett. Így Ravennában 1881-ben 9689 földmunkás volt, 1901-ben 12.170 és 1910-ben már 14.000. Az átlagos munkanapok száma a mezőgazdaságban és a nagyobb közmunkákban együtt csak 90—97 nap évenként. A túlnépesség (amelynek nincs ellensúlyozója a kivándorlásban) és a munkáknak szezőnszerű jellege, okozzák a nagymérvű munkanélküliséget. Ezzel szemben a földmunkások szakszervezeteket, ellenállási ligákat (*Lega di resistenza*) képeztek, amelyeknek célja a munkabér emelése, a munkaidő leszállítása és még egy sajátos intézkedésnek a behozatala volt; hogy a munkások turnusok szerint változtassák egymást, hogy mindnyájan egyenlő munkamennyiséget nyerjenek el. A ligákkal szemben a földbirtokosok és a nagybérlők munkamegtakarító gépekkel a munkásszükséglet csökkentésére törekedtek, az agrársztrájkokat teljes mértékben ellensúlyozták, úgy hogy a földmunkások csakhamar belátták, hogy a nagybirtokosokkal szemben szervezetük ereje nem elegendő.

Érdekesen vezeti le szerző, hogy a legkisebb ellenállás törvénye alapján a földmunkások nagyobb sikerrel tudták bérköveteléseiket az állami munkák vállalkozóival szemben érvényesíteni. Ezek így rendkívül nehéz helyzetbe jutottak, mert a munkások alulról felfelé, az állam pedig lefelé nyomta őket. Egy ilyen bérharcnál történt 1883-ban, hogy a vállalkozó oda hagyta veszni egész biztosítékját és a munkások szövetkezetet létesítettek és választott vezetőikkel fejezték be a munkát. Így alakult meg az első munkaszövetkezet Ravennában, az „*Associazione Generale degli operai braccianti del Comune di Ravenna*” 303 taggal, az első négy évben csak állami munkákat végzett, 1887-ben már Ravenna községtől egy birtokot bérelt és ma már 3000 tagja van. A munkaszövetkezetek a ravennai példához hasonlóan egész Emíliában a munkásszervezetekből: az ellenállási ligákból kelet-

keztek és csakhamar egy-egy közös bérettel is kiegészítették működésüket.

Említettük már, hogy a munkaszövetkezetek kizárólag Emíliában fordulnak elő, a bérlőszövetkezetek csakis itt alakultak a munkaszövetkezetekből. Lombardiában és Szicíliában ott jelentkezik a bérlőszövetkezet, ahol a nagybirtok túlnyomó és egyszersmind a nagybérelti rendszer van túlsúlyban. Ahol munka intenzív kisüzem (*mezzadria*) van, nem keletkezik bérlőszövetkezet. A személyi feltétel, ami Lombardiában és Szicíliában egyaránt feltalálható, sok nagybirtokos és a birtoktalan munkások nagy tömege. Itt egy közvetítő személy: a bérlő illeszkedik be a nagybirtokos és a munkások közé. Egyik esetben ez bérlővállalkozó, aki állandó munkásokat és napszámosokat alkalmaz. Az állandó munkások helyzete nagyon hasonló a mi gazdasági cselédeinkéhez. Teljes munkás-hierarchia van. Egy 150 hektárnyi birtokon Lombardia intenzív gazdaságaiban 18 — 20 munkáscsalád 5—6 felnőtt taggal talál állandó foglalkozást. A napszámosokat rendszeren a munkáscsaládnak kell előállítani. A másik eset az, amikor a bérlő csak közvetítő. (*Gabelloto*) Ez a birtokot kigazdálnak adja albéreltbe különböző szerződések alapján. Előfordul a részes bér (Szicíliában) időbér, részben készpénz részben természetben való fizetés mellett; a rövid béreltidő és a rablógazdálkodás jellemzik ezt a bérelti rendszert (*Terratico*); hosszú bérelt, amelynél a paraszt valamely meliorációt köteles magára vállalni. Közömbös, hogy a bérelti rendszer melyik formája alakult ki, lényeges csak az, hogy egy középszemély illeszkedett be a birtokos és a parasztok közé. Ennek az eltávolítása a célja a bérlőszövetkezetnek. További feltétel még, hogy állandó és nagy kereslet legyen tanulatlan munkások után; enélkül a bérlőszövetkezet nem tud kialakulni. Példa rá Latium, Róma Campagnája, ahol nincs munkáskereslet, mert a birtokosoknak előnyösebb, hogy a hegyvidéki állattenyésztőknek adják ki földjeiket, akik óriási nyájokban legeltetik rajta jószágait.

A bérlőszövetkezetek keletkezésének külső momentumai a munkaszövetkezetekéhez hasonló. Leginkább az ellenállási ligákból keletkeztek, amelyeknek működése mindig csak problematikus volt, mert ha a munkabérek emelkedtek, akkor a birtokosok kevesebb munkást alkalmaztak és így csökkent a munkanapok száma. A bérlőszövetkezet volt az egyetlen módja, hogy a munkások pozitív módon avatkozzanak bele a termelési folyamatba. Szocialisták és klerikálisok versenyeztek egymással újabb bérlőszövetkezetek létesítésénél. A legelső kísérlet Stagno Lombardóban volt 1886-ban, ahol Mori képviselő, gazdag földbirtokos adta bérbe birtokát egy parasztkból alakult bérlőszövetkezetnek. Szicíliában 1893-ban szocialisták alapítják az első bérlőszövetkezetet. Újabbban a munkáskamarák fejtenek ki nagy működést a bérlőszövetkezetek létesítésénél.

A bérlőszövetkezetek alakulásának még egy természetes előfeltétele, hogy állandóan letelepedett munkások legyenek. Nem jöhetnek létre ott, ahol vándormunkások látják el a munka nagy részét. (így Aquiliában.)

Igen érdekesek szerzőnek a statisztikai adatai, amelyek az olasz munkaszövetkezetek és bérlőszövetkezetek elterjedéséről számolnak be.

Az *Annali del Credito e della Previdenza* szerint 1910 december 31-ikén 1017 munkaszövetkezet volt, ebből 754-nek 94.738 tagja volt 284.000 líra vagyonánál. Ezek vegyesen voltak mezei és ipari (városi) munkaszövetkezetek. A mezeiek száma 336, ebből 263-nak 55.387 tagja volt és 1,400.000 líra vagyona. Érdekes, hogy eleinte különböző munkások vannak egy szövetkezetben, később specializálódnak és egy szövetkezetben csak egy foglalkozású munkások vannak, míg a további fejlődés során a szövetkezet ismét kiegészíti magát másfoglalkozású szakmunkásokkal, hogy együttesen nagyobb állami munkát vállalhassanak. A munkaszövetkezetek azzal nyerik meg a hatóságok jóakarátát, hogy sokkal olcsóbban vállalják a munkát, mint a vállalkozók és ritkábban kerül náluk perlekedésre a sor. Ezért mind több szószólója akadt a szövetkezeteknek a parlamentben és az 1889 július 11-iki törvény minden vállalathoz odabocsátja a szövetkezeteket, melynek vállalati összege a 100.000 lírán alul marad, amelynél a munkakiadás a domináló; nyilvános pályázat mellőzésével is felhívhatók a szövetkezetek ajánlattételre és a biztosíték egy része helyett a munkabérnek egy része tartható vissza. A későbbi törvények felemelik a vállalati összeg maximális határát. A végrehajtási rendelet értelmében szigorúan ellenőrzik, hogy magánvállalatok csalárd módon ne bújhassanak szövetkezeti köntösbe.

A munkaszövetkezetek legnagyobb része szocialista irányú, csak kevés van köztük katolikus jelleggel. Tagnak csak az vehető fel, aki a maga számlájára nem vállalkozik. A szövetkezeti adminisztrációt az igazgatótanács (csak munkástagokkal) a felügyelő-bizottság és gyakran egy technikai-bizottság (mérnök-, jogásztagokkal) végzi. Ez utóbbi bírálja meg az átveendő munkát és ez állapítja meg a munkabéreket. Az igazgatási költségek túlmagasra sehol sem emelkednek. A munka felvállalásánál az igazgatóság megállapítja az általános költségeket, amelyek a vállalati összegnek 15—30%-át teszik ki. A többit kiutalják a munkások közt. A munka befejezésekor a nyereségből levonnak egy bizonyos hányadot tartalékalapra és a szövetkezeti vagyon gyarapítására, a többit a tagok közt felosztják. Nagyobb szövetkezeteknél külön munkásbiztosítási alapok vannak, az osztalék ritkán több mint 2%.

A munkaszövetkezetek még nagyobb jelentőségre emelkedtek azáltal, hogy központi szervezetet, ú. m. szövetségeket és konzorciumokat létesítettek. Most már a szövetkezetek szövetsége a központi elosztószerv, amelyik szabályozza a munkapiacot. A szövetség viszonya az egyes szövetkezetekhez az, ami a szövetkezeté a saját tagjaihoz. A központi szervezet lehetővé teszi több milliós munkák felvállalását. Az első ilyen szervezet Ravennában alakult a Renó medrének szabályozására, a tízmilliós munkából idáig már három millió líra értékűt végeztek el. A munkakiosztás az egyes szövetkezetek taglétszáma alapján történik. A szövetség mérnököket alkalmaz, pontos számvevőtevésekről gondoskodik, gépeket, eszközöket vásárolhat és a hitelt is könnyebben beszerezheti.

Az állami munka értéke, amelyet a munkaszövetkezetek 20 éven át végeztek, 1889-től 1909-ig 70 millió líra; az utóbbi évek átlá-

gában már 6—7 millió. A községek, más hatóságok és jogi személyek részére végzett munka értéke 1904-től 1909-ig 18 millió. 1909-ben ez is felülmúlta már a 6 millió lírát. A legtöbb munka Észak-Olaszországra esik. Legtöbb a talajjavítás és vízművek létesítése a Pó-völgyében. Az elvégzett munkákról kedvezően nyilatkozik a közmunkaügyi miniszter: „A jó és rossz munkák aránya nem kedvezőtlenebb a szövetkezeteknél, mint a vállalkozóknál”. A munkát rendszeren gyorsabban végzik el, mert több munkaerő felelt rendelkeznek. Említettük már, hogy a szövetkezetekkel kevesebb a perlekedés, mert ezek nagyobb súlyt fordítanak a hatóságok jóakarátára. A munkaidőt azonban a hatóságok minden ellenzése dacára mind jobban leszállítják. A munkanélküliség csökkentésére turnusokban dolgoznak, hogy a munkában minél többen résztvehessenek. Így van rá eset, hogy egy-egy munkásra naponta csak 2 órai dologidő esik. A munkások túlnyomó része egyszersmind mezei munkás is. Ez a körülmény okozta, hogy a munkászövetkezetből igen gyakran bérlőszövetkezet is alakult ki.

Messze vezetne, ha a bérlőszövetkezeteknek sokféle alakulását és szervezetét is azzal a részletességgel tárgyalnánk, amellyel Preyer vizsgálja azokat. Két fő alakjuk: 1. közös gazdálkodással, egységes szövetkezeti üzemmel; 2. elválasztott üzemmel. Más osztályozás lehetséges azon az alapon, hogy már a birtokon letelepedett munkások egyesülnek-e, hogy a birtokot közvetlenül a tulajdonostól béreljék; vagy pedig tetszésszerűen számú mezei munkás, akik a birtokkal eddig semmi kapcsolatban sem voltak, összeáll, versenyre kel a nagybérlőkkel, birtokokat bérebevesz és szövetkezeti üzemben kezeli, vagy felosztja tagjai közt. Jelentkezhetik a bérlőszövetkezet mezzadriával kapcsolatosan is. Ennek is annyi alakja lehet, mint magának a mezzadriának. Leggyakoribb forma ennél, hogy a szövetkezet az összes munkák elvégzésén kívül fedezi a vetőmag-, trágya- és védőanyagszükséglet felét. A birtokos fizeti a másik felét, adja az állatokat, gépeket, felszerelést és kamatnélküli előleget ad a munkások megélhetéséhez. Az üzem vezetése, a vetésforgó megállapítása a birtokos joga. A tiszta hozadékon a tulajdonos és a szövetkezet osztozkodnak.

A két főalak közt az elkülönített üzeműek vannak túlsúlyban. Közös üzemű szövetkezet 18 van (Emiliában 14, Venetiában 3 és Lombardiában 1) ezeknek összes bérelt területe 1873 hektár 131 ezer líra évi bérrel. A különüzemű szövetkezetek száma 70 (Sziciliában 43, Lombardiában 24, Emiliában 2, Piemontban 1). Összes területük 28 ezer hektár 1.4 millió líra bérrel. A terület túlnyomó része (88%) Sziciliára esik. A katolikus- és a szocialista szövetkezetek száma körülbelül egyenlő.

A legfontosabb és legjobban elterjedt bérlőszövetkezeteknél, az elkülönített üzeműeknél a szövetkezeti tagoknak a bérösszegezen felül még egy többletet kell fizetni az adminisztrációra, vagyónképzésre és az adósságok törlesztésére. Az egyes üzem sokszor csak akkora, hogy az asszony és gyermekek művelik. A férfiak külső munkát keresnek. A szövetkezet vezetősége gondoskodik a közös állattartás termé-

nyeinek elosztásáról. A közös üzemű szövetkezeteknél csak egyes állatapolókat alkalmaznak állandó fizetéssel, a többi összes munkákat lehetőségig turnusokban végzik a szövetkezeti tagok az előre megállapított tarifa szerint. Fizetésüknek csak egy részét kapják ki készpénzben, a többitől egy elismervényt kapnak, amelyet egy év múlva vált be a szövetkezet. Kuriózusképpen emlékezik meg szerző egyik bolognai szövetkezetről, ahol minden fizetést utalványban kapnak ki a szövetkezeti tagok és ezt használják fel a kereskedőknél bevásárlásaikra, így tulajdonképpen a kereskedők nyújtják a szövetkezetnek a hitelt.

Szerzőnk elég óvatos, hogy a bérlőszövetkezetek eddigi eredményeiből még nem kívánja a végső következtetéseket levonni. Gyors emelkedésük dacára is még eddig csak oly rövid idő óta működnek és aránylag még mindig csak kis terület van szövetkezeti művelés alatt, hogy még nem lehet egész Itália agrárviszonyaira való befolyásukat véglegesen megállapítani. Természetesen azonban ennek hangoztatása sem tartja vissza szerzőnket, hogy az eddigi eredményekből is levonja a maga következtetéseit. Egyik ezek közül, ami ugyan általában mindenféle szövetkezetre alkalmazható, hogy ott válnak be legjobban, ahol a munkásoknak már szövetkezeti iskolázottságuk, nevelésük van, továbbá a minimális pénzeszközökkel rendelkeznek és a politikai mellékcélok minden erőt nem abszorbeálnak. Még fontosabb ennél a jó technikai vezetés hangoztatása. Reggio Emilia provincia bérlőszövetkezetei 1905-iki kongresszusukon elhatározták, hogy egy agrár technikai tanácsadó helyet létesítenek, hogy a bérlőszövetkezeteknek és parasztegyleteknek segítségére legyenek a mezőgazdasági építkezéseknél, a közösen bérelt földek kezelésénél, új szövetkezeti formák megállapításánál, szerződések kötésénél és az üzemek berendezésénél. Bologna provincia bérlőszövetkezetei egy kiváló agronómust nyerne meg a vezetésre. Széleskörű működést fejt ki az új bérlőszövetkezetek szervezésénél a milánói *Società Umanitaria* tanácsadó helye. Szicília elmaradt gazdasági rendszerében a bérlőszövetkezetek is csak lassan tudnak változást előidézni. A javulás azonban ott is szembetűnő. Így a *Cooperativa agricola di Monte San Giuliano* San-Marcóban, Trapani provinciában, 1902-ben alakult 524 taggal. Addig legnagyobb tudatlanság és nyomor volt, a napszám 0.80—1.20 lírát tett ki, az uzsora óriási mérveket öltött. Több eredménytelen sztrájk után a munkásszervezet a bérlőszövetkezet létesítéséhez fogott és miután a tagok egyenként 25 lírát fizettek be, sikerült a vezetőségnek a Szicíliai Banktól 125.000 líra hitelt kieszközölni. Csakhamar 4500 hektár területet vettek bérbe, ahol eddig átlagban 38 ezer mázsa gabona termett, ott ők átlagosan 53 ezer mázsa átlagot értek el. A terméstöbblet értéke 300 ezer líra. Ezt a nagy területet legnagyobb részben elkülönített üzemben kezelik, de érdekes kuriózum, hogy itt még egy 24 évre bérelt földön 30 hektárnyi szövetkezeti szőlőt létesítettek, azt a jelentkezők közül kisorsolt tagokkal közös üzembe műveltetik. A szövetkezetek eredményes működése természetesen csak ott érhető el, ahol valamely alkalmas hitelforrás áll rendelkezésre. A tagok összerakják megtaka-

rításait, munkakeresetük egy részét benthagyják, sokszor még apró felszerelési tárgyaik is a zálogházba vándorolnak, hogy a maguk csekély betétjével a szövetkezetet az első nehézségen keresztülhajtásák. Másutt egy magánhitelező, üzletember, vagy a szövetkezeti mozgalom egy barátja bocsájta rendelkezésre a szükséges tőkét. Több szövetkezet hitelintézettel van kapcsolatban, Milánóban külön hitelintézet működik a szövetkezetek számára a *Società Umanitaria* égisze alatt. Több képviselő adott be törvényjavaslatot államhittel engedélyezésére a bérlőszövetkezetek számára, de eddig eredménytelenül.

Szerző a bérlőszövetkezetek főjelentőségét a mezei munkások szervezésében és munkára való nevelésében látja. Megállapítja, hogy működésük mindenütt hozzájárult a termelés emeléséhez, nem osztja a konzervatív álláspontot, hogy a bérlőszövetkezet csak politikai eszköz, amelynek semmi gazdasági jelentősége nincs, de viszont meglehetősen szűk körre szorítja azt a területet, amelyen sikeres boldogulásuk biztosítva van. A fejlődés mégis azt mutatja, hogy a bérlőszövetkezetek Olaszországnak két extrém vidékén, egymással ellentétes szociális bajok orvoslására mutatkoztak alkalmas védőberendezésnek. Romagna népfölöslegének foglalkoztatására és letelepítésére a mezei proletárok munka- és bérlőszövetkezetei tudták idáig a legnagyobb eredményt elérni; viszont Észak-Olaszország nyugtalan, forrongó emberfölöslegének letelepítése a kultúrában elmaradt és elhagyatott Dél-Olaszországban és Sziciliában ugyancsak a bérlőszövetkezetek útján remélhető.

*

Leteszem a német tanár könyvét, amelyről látom, hogy kitűzött céljának megfelel. Rendszeres, összefoglaló munka, amelyet tanulmányoznia kell annak, aki az olasz munkások szövetkezeti eszméit idegen talajba akarja átültetni. És mégis sokáig gondolkozom rajta, hogy valami hiányzik ebből a munkából, amiért még mindig nem tudja tökéletesen visszaadni, élő valóságában bemutatni az olasz proletárok szövetkezeti mozgalmát. Valami hiányzik még belőle, aminek jobban a szívhez kellene szólnia, mint minden okfejtésnek, magyarázatnak, osztályozásnak és levezetésnek, ami a Preyer tanár könyvében előfordul. Az a melegség hiányzik ebből a különben kitűnő munkából, amelyet két olasz: Arrigo Serpieri és Emmanuele Sella, a perugiai és a torinói főiskolák tanárai úgy fejeznek ki, hogy csodálatot és tiszteletet éreznek azoknak a szegény és tudatlan olasz munkásoknak és parasztnak az alkotásai iránt, akik a maguk szenvedései és nélkülözései közt új gondolatot és új tartalmat adtak az emberiség életének.

Balkányi Béla

Az osztrák kartell-ankét iratai. (*Schriften der österreichischen Kartell-Enquête. Wien, Herausgegeben vom k. k. österreichischen Handelsministerium*)

Tizenkét hatalmas füzetben, amelyeknek némelyike, mint a vas-kartellról vagy a petroleum-kartellról szóló, több száz oldal terjedelmű, bocsájta közre az osztrák kereskedelmi minisztérium azt a

nagyon érdekes anyagot, amelyet a tavaly megtartott kartelltanácskozás napfényre hozott. Statisztikai táblázatokon, termelési költség-számításokon, a különböző érdekeltségek memorandumain kívül főleg a tanácskozás szószertini anyagát közli. Fölületes olvasásnál, lapozásnál száraz és unalmas anyag. De ha az ember belemélyed, érdekesebb, mint bármely közgazdasági munka, mert maga az eleven élet lüktet benne. Amint összecsapnak a szemben álló felek, amint igyekeznek egymás állításait lecáfolni, beelátunk sok olyan rejtekébe a modern kapitalizmusnak, amely különben a kívül álló szemlélő számára sohasem közelíthető meg. Természetesen szó sem lehet róla, hogy itt az egész anyagot részletesen, tartalmilag ismertessük. Csak a legfőbb benyomásokat és eredményeket lehet közölni.

Ami legjobban hatott rám, az az a nagy tudás és ügyesség, amellyel a kapitalista vezérkar a fölmerült kérdéseket tárgyalta. Mi szocialisták sokszor beleesünk abba a hibába, hogy ellenfeleinket lebecsüljük, hogy a tőkés osztályt a maga egészében léha, tudatlan semmittevő embereknek tartjuk. Ezt a nézetet erősen módosítani kell. Hiszen igaz, hogy a tőkés osztály nagyrésze semmittevő léha emberekből áll: de viszont el kell ismerni, hogy a kapitalizmus vezérkara, Kesztranek, Schuster és mások, igazán imponáló tudással és kitartással védik a kapitalizmus, illetve saját érdekcsoportjuk érdekét. A tárgyalás folyamán egy gépgyári mérnök például azt állította, hogy a nagy vasműveknek egy métermázsa vas előállítására csak 4 — 6 koronába kerül. Kesztranek, a *Prager Eisenindustrie Gesellschaft* világhírű igazgatója pedig, hogy 7 koronán felül van. És Kesztranek nem hagyta annyiban a dolgot. Külön bizottságot küldetett ki a kérdés megvizsgálására, amelyben ellenőrzésül Karpeles szociáldemokrata képviselő is benn volt: a bizottság elé hurcoltatta a társaság könyveit, számláit és részletesen bebizonyította, hogy tényleg neki van igaza: egy mázsa nyersvas termelése nekik 7.09—7.19 fillérbe kerül.

Igazán imponáló tudással védték igazukat és nem lehet elnyomni azt a benyomást, hogy a kapitalista vezérkar határozottan uralkodott a tárgyalások felett. Amiben persze része lehetett annak az általános elfogultságnak is, amely majdnem minden embert meglep, ha igen nagy urakkal kell szemtől-szembe vitatkozni.

Ami már most a tanácskozás objektív eredményét illeti a legszembetűnőbb tanulság az az abszolút fölény, amellyel az óriás üzemek bírnak. Ausztriában manapság csak három versenyképes vasmű van: a *Prager Eisenindustrie*, az *Alpine* és *Wittkowitz*. A többi vasmű mind csak a kartell kegyelméből él és ha a kartell legközelebb fölbomlik, az összes többi vasmű elpusztulna a bekövetkező versenyben. Ilyenformán a kartellnek egyik legfontosabb hatása, hogy konzerválja a kisebb, szabad verseny esetén már nem életképes vasműveket és ezzel a termelő erők fejlődését gátolja.

Íme néhány jellemző idézet.

Huze, a ternitzi vasmű vezérgazgatója kifejti, hogy ők megkísértették, hogy maguk termeljék meg az üzemükben szükséges nyersvasat. Vásároltak vasércbányákat. „De vállalat hamarosan

kénytelen volt földadni a nyerstermelést, mert nyereség, valamelyes haszon a nyersvastermelésnél csak akkor érhető el, ha valamely vasmű technikailag a legmagasabb fokon áll és mint a Prágai, az Alpine vagy Wittkovitz, igen nagy termelésre számíthat. A középszerű művek nagyon rossz helyzetben vannak. Mi mindössze két waggont tudunk naponta termelni, míg a főntnevezett üzemek negyvenet. Ezért a kisebb műveknek nincs hasznuk a nyersvas termelésből; azért eladják kartell-részesedésüket a nagyoknak.* Világos ebből, hogy a nagyműveknek, amikor kartellben egyesülnek egyáltalán nincs szükségük arra, hogy erőszakosan követeljék a kisüzemek megszüntetését: a kis üzemek maguk könyörögnek, hogy a kartell váltsa meg tőlük a részesedésüket. A kis üzemek szükségszerűen elmaradt termelési módot kénytelenek alkalmazni. A fönnemlített Huze a következőket mondja erről:** „Ha olyan termelési eljárással akarnánk termelni, mint az Alpine, úgy hat hét alatt kitermelnők a ránk eső egész évi kvótát. Ezért meg kell maradnunk a régi lassú eljárás mellett, és ezért a termelés számunkra nem jár haszonnal. A vám leszállítása tönkretenné a kicsiny és közép üzemeket, csak három-négy nagy vasmű maradna meg.”

Vagyis a kartellek és a vámvédelem konzerválják az elavult kis és középüzemeket, oly módon, hogy lehetővé teszik az árat oly magasságban tartani, amelynél a kis és közép nagyságú művek még átlagos profitot hoznak. Természetes, hogy a nagy művek, a Prager, az Alpine, a Rimamurányi ennél a kis művek termelési költségéhez, mint áránál óriási profitra tesznek szert. A tényleges állapot ma az, hogy az óriás üzemeknek semmi szükségük nincs a kartellra, ha egymás közt megegyeznek; a kicsik nem árthatnak nekik semmit. Ezen az alapon az amerikai acéltröszt nem is igen veszi be a kisműveket, nem törődik velük, mert tudja hogy csak a jó konjunktúra idején, mikor az árak magasak, képesek egyáltalán termelni. Mihelyt a konjunktúra gyengébb és az árak kissé leszálnak, a kis művek úgy is kénytelenek üzemüket szüneteltetni, mert ráfizetnének a termelésre, míg az acéltröszt óriás művei ennél az áránál még vígan osztják a hasznot.

Amilyen hátrányban vannak a kisművek a nagyművekkel szemben, ugyanolyan hátrányban van Ausztria vasipara és egyéb iparágai a külfölddel szemben. Vörös fonalként húzódik végig az egész vitán: Nem tudunk olyan olcsón termelni, mint Németország vagy Anglia, mert nem tudunk eléggé specializálódni, mert nem elég nagy a belső fogyasztás. Sohr, a *Landesverein der Metallwaren und Maschinenfabrikante* vezetője mondja például: „Drágán termelünk ... mert nem vagyunk képesek specializálódni és nem tudunk specializálódni, mert a belföldi piac túlszűk és nem vagyunk kivitelképesek”. A kivitelben ugyanazon okból nem versenyképes az osztrák ipar, mert versenytársai, a német, angol és amerikai vas- és gépgyárak gyakran csak egyetlenegy árucikket gyártanak, persze hihetetlen olcsón.

* *Verhandlungen*. Eisen 28. 1.

** *Verhandlungen*. Eisen 28. 1.

Íme egy konkrét példa. Senitz, a Zöptai vasművek küldötte, amelyek jobbára kész vasárúkat állítanak elő, elmondja, hogy Angliában hasonló nagyságú vasművek (3 millió korona a vállalat alaptőkéje) egész éven át semmi egyebet nem gyártanak, mint kétféle méretű pléht, míg nekik 30—40-féle vastagságú és szélességű pléht kell gyártani. Az angol *Union Works* vasművekben 8 órás munkaidő alatt 22 mázsa pléht hengerelnek, míg náluk ugyanannyi idő alatt ugyanabból a fajtából csak 12—13 mázsát. Ez onnan van, mondja, mert a mi embereinket soha sem lehet annyira betanítani, mint ahol egész évben csak egyetlen fajtát gyártanak.

Azért írunk oly bőven erről, mert önkéntelenül adódnak belőle a következtetések a magyar iparra nézve. A magyar iparvállalatok átlag kisebbek, mint az osztrákok, belső piacunk még korlátozottabb és így még drágábban termelnek és még kevésbé versenyképesek a világpiacon, mint az osztrák ipar.

A tanácskozások folyamán újra és újra fölmerül egy másik panasz is: a szén drágasága. Azok az iparágak, amelyek sok szénen fogyasztanak, nem bírnak a külföldi versennyel, mert Németországban, Angliában sokkal olcsóbb a szén. Hatványozott mértékben áll ez persze Magyarországra, a széndrágaság országára.

Érdekes, hogy a tovább feldolgozó iparágak nem igen panaszkodnak a kartellekre, sőt sok esetben kedvezőnek ítélik a maguk számára. Ennek részben mindenesetre az az oka, hogy olyan iparágak képviselőinek, amelyek maguk is kartellben állnak, nem illenék erősen támadni más kartelleket. Az agráriusokat nem feszélyezte ez a tekintet, noha a tejkartell is külön tanácskozás tárgyát képezte. Hohenblum, az agráriusok vezére erősen hadakozik a tanácskozáson a szén- és vaskartell ellen; igaz, hogy az ipari tőkésék sem maradnak adós a válasszal. A nagytőke és nagybirtok még nincsen annyira egybekovácsolva mint Németországban vagy Angliában. A továbbfeldolgozó iparágak képviselői főleg azt a jó oldalt ismerik a kartellnek, hogy stabilizálja az árakat. Mivel a legtöbb kartell negyedévenként előre szabja meg az árat, biztosabb lesz a kalkuláció, nincsenek olyan váratlan és hirtelen áringadozások, mint a szabad verseny mellett...

A magyarországi kartellekre kevesebb fény derül a tanácskozásokból, mint reméltem. A minisztérium közli az osztrák és magyar vaskartell egyezményének szövegét, valamint a csövekre, tartókra stb. vonatkozó egyezményeket. A vaskartell nemzetközi; nemcsak a nyugateurópai, hanem az oroszországi vasműveket is magában foglalja. Egyezmény áll fön az osztrák-magyar és az olasz műtrágyagyárak közt is. Nagyon érdekes a cukorkartellre és a cukorrépára vonatkozó anyag is.

Ami a munkásság helyzetét illeti, a közölt anyagból nem lehet semmiféle képet nyerni arról, vajon a kartellalakulás folytán javult vagy rosszabbodott-e a munkásság helyzete. Elsősorban is a munkabéradatok kizárólag a munkáltatóktól származnak és megbízhatósága kétséges. Ezenkívül a kartellképződésen kívül igen sok más tényező befolyásolja a munkabérek alakulását. Némi bizonyossággal csak azt lehet megállapítani, hogy a nagyüzemekben jobb a munkások keresete,

mint a közép- és kisüzemekben. Sajnos, az osztrák munkásság megközelítőleg sem használta ki azt a lehetőséget, amit ez az alkalom nyújtott, hogy a munkásság helyzetét az egyes termelési ágakban hivatalos keretekben tisztázza.

A tanácskozásnak az érdekes anyag feltárásán kívül tudtommal semmi gyakorlati következménye nem volt. Bajos is volna a kapitalista jogrend keretén belül valami hathatós fegyvert találni a kartellek ellen. Némely iparágnál hatalmas fegyver a vámtarifa, amelynek alakulása döntő fontossággal bír a kartell árak alakulására: a vas, petroleum vagy cukorvámok eltörlése szabad utat nyitna a külföldi áruk versenyének és minden rendkívüli profítnak véget vetne. Ezzel szemben az érdekeltek némi joggal hivatkoznak arra, hogyha a monarchia egyedül lépne erre az útra, a többi versenyző állam pedig nem, úgy a monarchia ipara rohamosan tönkremenne, mert a többi államnak a vámvédelem mögött meghúzódó, a belföldi fogyasztást monopolizáló ipara minden fölöslegét a monarchia piacára hozná; evvel a versenyrel szemben a monarchia ipara egészen tehetetlen volna és hamarosan tönkremenne. Nem állítjuk, hogy ez minden iparágra nézve így állna: de valószínű, hogy a kartellelles küzdelem, még a vámpolitika fegyverével is, ma már csak nemzetközileg vívható meg. *Vj.*

A parasztváros tömeglélektanához (Szeberényi Lajos Zs.: *Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban. Budapest, 1913. Kókai Lajos könyvkereskedése. 119 l.*)

A magyar parasztélet érdemes kutatója, Szeberényi Lajos, hasznos és tiszteletreméltó munkát végzett, mikor a magyar parasztvárosok tömegmozgalmi lélektanának megírására vállalkozott. Tényleg a magyar parasztvárosi képződmény a legnagyobb mértékben méltó figyelmünkre. Elméletileg: olyan tömegalakulat ez, melyhez alig van analógia Nyugat-Európában. Gyakorlatilag: talán ez lesz az az archimédészi pont, melyből egykor a magyar parasztp probléma megoldható lesz. A nagy tömegekben, városi módra együttélő parasztság szervezése, öntudatra ébresztése itt nem ütközik olyan legyőzhetetlen akadályokba, mint a tanyák és a falvak izoláltságában.

Persze, azért az akadályok itt is nagyok és nehezen leküldhetők. Szeberényi biztos kézzel rajzolta meg a tudatlanságnak, a korrump demagógiának, a magyar középosztály lelkiismeretlenségének, a piszkos vidéki sajtónak, s a rettenetes népiskolának ama hatásait, melyek a néplelket megmérgezik s egy valóban reális népies politika kialakulását egyelőre lehetetlenné teszik. Nincs magyar könyv, melyből e kérdéstről annyit lehetne tanulni, mint a Szeberényi könyvéből. A sajtó, a piac, a 48-as ideológia, a népgyűlés, a karzat, a paraszti demagógok egész fegyvertára, az ügyvédek szerepe, a népezér terrora és bojkottja, az úrgyűlölet, a kormány keze és az alföldi parasztság politikai életének sok más tényezője olykor nagyon élénk, nem egyszer művészi megvilágításra talál a friss és szellemes könyvben.

Pl. egyoldalúsága mellett is sok helyes megfigyelést tartalmaz, amit az ügyvédek működéséről mond:

„A tömegvezéreknél nagy szükségük van jogi tanácsadókra. Akadnak ugyan ügyvédek is, kik vállalkoznak a tömegmozgalom vezetésére; de ez ritka eset. Az ügyvédek által vezetett tömegmozgalmak rendszeren nagyon rövid életűek. Az ügyvéd, aki ismeri a jogi élet meredélyeit, rendszeren nem is oly vakmerő, mint a félművelt tömegvezető. Úgy van vele, mint Mikszáth ama híres kovácsa, aki egyszerű bicskával is kitűnő szemoperációkat végzett mindaddig, amíg tudós professorok fel nem világosították őt, hogy a hályog leoperálása minő veszedelmes mesterség.

Az ügyvéd, mint nem felelős tanácsadó a tömegvezér oldala mellett, aki az egész mozgalmából anyagi és „erkölcsi” hasznot húzhat — ez már egészen más lapra tartozik. Hazánk egész Európában egyedül álló ügyvédek országa. Nálunk is közel állunk ahhoz a balkáni állapothoz, ahol az ügyvédi-irodák az utcára nyíló üzlethelyiségekben vannak elhelyezve. Az utolsó két évtizedben a parasztvárosokban megkétszereződött és megháromszorozódott az ügyvédek száma.

A tömegvezér oldala mellé szegődött ügyvéd nem törődik azzal, hogy városának és társadalmának romlásából hasznot húz. A megtámadott társadalom neki nem árthat: mert hiszen a tömegvezér az általa vezetett tömeg terrorizmusával áll háta mögött, azután a tömegvezér kegye folytán oly tisztességekre tesz szert, melyek után bizony tisztességes egyenes úton hiába áhítozott volna egész életében. A tömegvezér egy szempillantására a tömeg vállaira emeli őt; mert hisz azt hallja a tömeg halványának szájából folyton emlegetni, hogy minden úgynevezett úr a nép ellensége, de ez az egyetlen intellektuel ügyvéd egyedül a nép igazi barátja.

Így tesz azután a szegény üldözött és elnyomott nép szert igazán őszinte népbarátokra. Így érvényesülnek a nép körében új és nagyon értékes tekintélyek. Ezek az intellektuel ügyvédek jó szolgálatokat tesznek a tömegvezérnek az általa egyesek ellen indított hajszáknál. Ok adnak tanácsot az oly sokszor szükséges tanácsportosításra. A tulajdonképpeni kivétel azután már a tömegvezérnek gondja.

Némelyik alföldi tömegvezérnek nemcsak egy, hanem egyszerre több jogi tanácsadója volt. Hiszen volt miből választani; mert a tömegmozgalom folytán messze vidékről is új jogi erők jönnek a parasztvárosokba, ahol ilyen rendkívüli alkalmakkor különösen lehet keresni. A tömegvezér maga köré gyűjti a specialista ügyvédeket. Az egyik csak súlyosan kriminalista, a másik kizárólag csak rágalmazási és becsületsértési perekben dolgozik, a harmadik készíti a közigazgatási felebbezéseket, a negyedik az, akihez utasítja a tömegvezér a parasztváros psychopathikus, örökké pervesztes igazságkeresőit. Ahol tömegmozgalom van a parasztvárosban, ott az emberek sajtáságos izgatott állapotba esnek. Az embereken erőt vesz az igazságérzet. Boldog boldogtalannal a legkisebb ürügy alapján kiköt és keresi a maga igazát, elmegy az ügyvédhez, hogy alaposan vágjon eret ellenfelén ...”

Egyébként is az ember a munka csaknem minden lapjából kiérzi, hogy oly nagy műveltségű ember szól hozzá, aki életét abban a körben töltötte el, melyet leír. Ezt a tisztánlátását azonban gyakran megzavarja, bizonyos érzelmi megbántottság keserősége. Az író, nyilván, nem találja helyét a magyar társadalomban. Nincs a közéletnek olyan csoportja, melyben otthon érezhetné magát. Tényleg, az a fölvilágosodott és szociális hajlandóságú kereszténység, mely az

északi népeknél már annyi szép gyümölcsöt termett, a magyar földön még életképtelen növény. Es a nagytiszteletű úr fülét egyaránt sérti a demagóg klerikalizmus és a progresszívek *libre pensée*-s lármája. E mellett a parasztváros témája különben is fájdalmas emlékeket ébreszt benne, hisz az Achim-féle demagógiának csak káros oldalait vette észre és személyesen is szenvedett tőle. Ezek az alanyi sérelmek nem egyszer elfogulttá, sőt rövidlátóvá teszik és sok finom tünet okos mérlegelése mögött nem veszi észre a lényegét: a falu lelkét, mely parasztváros kakofóniája közepette is a mélyebb megfigyelő számára tiszta akkordokat hallat. Innen van az is, hogy a hivatalos úri világ bűneit kevésbé veszi észre, mint a parasztság hibáit: hogy sokalja a politikai szabadságot (!); hogy erkölcsi leckéknél mélyebb orvosszert nem talál a bajok ellen. Ezt a fájdalmas és rezignált hangulatot fejezi ki a könyv Shakespeare-től kölcsönzött mottója is: „Magam megyek. A népet szeretem, de nem szeretek kiállani elébe. Bár jó lehet, nekem nem jól esik hangos rivadalma s dörgő éljene s érett eszűnek sem tartom, ki ebben kedvét leli.” Ez épp a vezető magyar középosztály baja. Nagy része korrupció és kalóz; a kisebbik finnyáskodik és félre vonul. Pedig a népet nem lehet esztétikus elzárkózottságból vezetni. Az igaz ember az, ki éljenszomj és haszonlesés nélkül vállalkozik arra, hogy kidudválja az erőszak, a korrupció és a demagógia gazát a magyar nép szántóföldjéről.

J. O.

KÖNYVSZEMLE

I. A szociológia segédtudományai (*Filozófia, biológia, lélektan stb.*)

Boutroux, Émile: *A természettörvény fogalma a jelenkor tudományában és filozófiájában.* Fogarasi Béla fordítása. Athenaeum, Budapest. *A Modern Könyvtár* 268—271. száma. 112 l.

Boutroux nem tartozik a népszerű filozófusok közé. Hajszálfinom distinkcióiból, óvatos, mérlegelő, szinte skolasztikus bizonyításaiból csak lassú, türelmes és fáradtságos munka után bontakoznak ki metafizikai világlátásának architektonikus szépségei. Alapfelfogása a modern természettudományos filozófiagondolat oekonomiai felfogását közelíti meg. A fordítás gondosan csiszolt.

Bowie, H. P.: *On the laws of Japanese painting.* San Francisco, 1912. Elder & Cie. 117 l.

Bowie a japán festészetről szóló művében szociológiai szempontból néhány érdekes megjegyzést közöl. Hangsúlyozza azt az alapvető különbséget, mely a japán művész felfogása és az európai művészi megítélés közt uralkodik. (Megjegyzendő, hogy úgy a XIII. és XIV. századbeli európai festészeti virágzás felfogása, mint a legújabb kor művészete is, mely a XIX. század elején a Goncourtok közvetítése által erős japáni befolyás alatt volt, nagyon közeledik a japáni felfogáshoz). A japán művész mosolyog, ha európai ember, látszólagos fölnye tudatában, a japán művészetet elsősorban dekoratívnak, forma-érzéklet és perspektívát nem ösmerőnek minősíti. A japán válasza ebben a kérdésben rövid és mégis kimerítő: „mindaz a mi nincs meg a japán festő művében, tudatosan és szándékosan hibázik belőle”. Japán festő sohasem törekszik fényképszerű, pontosan részletes természetutánzásra. Azt reprodukálja csak a természetből, amit ítélete és ízlése a kép szempontjából előnyösnek és elegendőnek lát. Művészi impresszióját törekszik megőrkíteni — illetve nem természetet utánozni, de művészetet teremteni. Van a japánoknak egy alapvető könyvük, melyben Chu Kaischu nevű írójuk meghatározta a japán tájképfestészetre vonatkozó perspektíva-szabályokat. Mindenek előtt arra inti a festőket, hogy ne vétsenek az *en kin* törvénye ellen, — mi azt jelenti, hogy ne feledkezzenek meg bizonyos szabályokról, melyek a közelség és távolság különbözőségét tárgyalják festészeti értékük vonatkozásában. A japán művész hűséges megfigyelője és bámulója a természetnek, s alaposan tanulmányozza nemcsak azt, amit reprodukál belőle, de azt is, amit elhagy műalkotása egységes voltának érdekében.

A japánok írása különös erős befolyást gyakorolt művészetükre. Már hat éves korában kezdi meg a gyermek a 47 fonetikus jegyből álló japán „abc” tanulmányozását. Egy éven keresztül a *katakana*-nak nevezett szegletes írásjeleket gyakorolja, hogy aztán a kerekesebb, szebb és gyorsabban írható *hiragana* jegyek tanulására térjen át. Ezek cifrábbak és nehezebbek, s egy második esztendő kell, míg a kis tanuló elsajátítja őket. Ez idő alatt a gyermek keze a könnyed ecset kezelésében kifinomodott; szabadon és biztosan mozog csuklója. Most már a könnyebb chinai betűk tanulása következhetik. Ezek ügyes és egyszersmind bonyolult szerkezetűek, a tanuló szemét és kezét egyaránt szigorú iskolának vetik alá.

Oly alapos és művészi tanulmány ez, hogy számtalan japáni kizárólag a „szépírást” választja élethivatásul. Úgy a japánok, mint a chinaiak is (kiktől írást és művészeti stílust egyaránt átvettek az előbbiektől) — egész sorozatát említik a tisztára „szépíró-művészek”-nek. Nem csoda, ha ilyen mélyreható kéz- és szemkultúra a harmonikus vonalak szeretetét, könnyedséget és a vonal és föltbeli egyensúly iránti érzéklet kifejlesztették a japánokban és erősen befolyásolták képzőművészetüket is.

Luquet, G. H.: *Les dessins d'un enfant* Paris, 1913. Alcan. 262. 1.

Eddig többnyire csak leíró és statisztikai szempontból foglalkoztak a gyermeki rajzzal, élektanilag magyarázó és fejlődési oldalát nem igen tanulmányozták ennek a kérdésnek, Luquet egy 3—9 év közötti gyermektől származó, 1700 rajzra alapítja sok újat tartalmazó következtetéseit. Négy kort különböztet meg a gyermeki rajz fejlődésében. Az első, az „önkéntelen utánzathól” ered (mozdulat utánzás, ösztönszerű játék a rajzeszközzel). Miután észreveszi a gyerek, hogy az önkéntelenül írott vonalak tárgyakat tudnak ábrázolni — áttér a tudatos alkotásra. Bár, öntudatlanul — óriás haladás állott be, vele a második korszak: a realizmusé. A harmadik korszakban, kifejlődik a másodikban még teljesen hiányzó összefoglaló képesség, s bekövetkezik a logikai realizmus korszaka, midőn a gyermek rajzában törekszik mind azt visszaadni — nemcsak amit megláthat a tárgyból — de „a mi abban a tárgyban van”. (Ennek a jelenségnek az úgynevezett primitív művészek felfogásában bár igen átalakult és szublimálódott, de felmutatható nyomai mutatkoznak). Végül a negyedik korszak a perspektívának többé-kevésbé ügyetlen alkalmazásával jár. A felsorolt korszakok nem jelentkeznek mindig zavartalan tisztaságban, sokszor parallel mutatkoznak különböző korszakra jellegzetes vonások. Pathologikus esetekben a rendes fejlődési sort azonban vele ellentétes irányú visszafejlődés váltja fel. A gyermek rajzának nagy hasonlatossága a vad és őskori népek művészetével az alapvető rajzfelfogás időn és téren átható közösségét tanúsítják.

A gyermeki rajz megfigyelése bevilágít a gyermek lelkébe. A rajzok szándékától és értelmezésétől eltekintve is — megfigyelhetjük a gyermek lelkében élő képzeteket, mikor „benső mintaképe” után rajzol. Ezek a rajzok gyakran nem egy bizonyos meghatározott személyt vagy tárgyat ábrázolnak — de egész tárgy- vagy személycsoportot, típust — tehát egy általános és összefoglaló fogalom, idea, jelképezésére szolgálnak. Az általánosító összefoglalás tehát létezik a gyermekben; sőt az egyedet is rendesen mint egyforma lények sorozatának képviselőjét fogja fel. Ebben a lelki eljárásban összeegyeztetésre lelnek a nominalista és konceptualista teoriák.

Nem lustaság és ügyetlenség jele, ha a gyermek feltűnő konzervativizmussal őrzi meg önközlő típusait és eljárási módjait a rajzban. (Bizonyítja ezt az is, hogy a gyermek aszerint, hogy rajzát saját ösztönének kielégítésére vagy pedig felnőtteknek kedvéért és kielégítésére készíti — kétféle típust alkot), önvédelme az az eredetiségnek, a környezet mintái és befolyása ellen. A gyermekrajz eredetisége típusok alkotása terén tagadhatatlan, s mint ilyen fegyverül szolgálhat a lélekműködések empirisztikus felfogása ellen. A lélek gyerekkortól fogva nem mint puszta receptivitás „de mint az adottakat feldolgozó eredeti tevékenység” jelentkezik. Mi több a pszichikai atomizmus ellen is szól a gyermeki rajz tanulmányozása: mivel nem az összegyűjtött részletek gazdagodó összefoglalása, de az általános képből kiinduló fokozatos differenciálódás által részleteződézés mutatható fel benne.

Nagy rokonságot bizonyít a gyermekrajz a felnőtt és a gyermek lelke között, melyet csak a gyermekiség külső és belső körülményei módosítanak. Végül is a gyermeki rajzot vezető lelki indítékok megfigyelése alkalmazkodási törekvést és képességet fedez fel bennük. Mindig szociális képesség jelentkezik a gyermek rajzaiban. — Luquet művét néhány rajztanításról szóló megjegyzéssel zárja, melyekben arra serkenti a tanítót „helyezkedjék elébb a gyermek álláspontjára, s váljék mintegy annak szeme előtt felnőtté, hogy magával ragadhassa azt a fejlődés útján”.

Nagotte, J.: *La carte de l'écorce cérébrale*. La Revue du mois. 1913. Mars.

Az agykéreg térképének szövettani alapon való megrajzolása nagyszabású feladat, mely tudományos szempontból a legfontosabb földmérési és csillagászati kutatásokkal vetekedik. Főleg Angliában és Németországban folytattak ez irányban úttörő munkákat, bár Franciaországban is foglalkoztak a kérdéssel oly kiváló tudósok mint Vicq-D'Azur és Baillarger.

Különböző rendszer szerint kísérelték meg beosztani azt a szürke réteget, mely az agyféltekéket burkolja. A változó módszerek nyomán rajzolt agytérképek, bár közös körvonalaik vannak, épp oly mértékben különböznek

egymástól részletes felosztásaikban, mint a földfelületnek fizikai, politikai, gazdasági szempontból felvett geografikus ábrázolásai. Teljesen sohasem egyeztethetőek össze.

Ha az agykérget a véredények szempontjából tanulmányozzák az agytérkép rajzát, felosztását, az egyes erek által öntözött területek határozzák meg. Ez a térkép (bármilyen értékes is lehet pathologikus szempontból, mert sok agysérülés megmagyarázására szolgálhat) az anatómiát kevésbé érdekli; csupán laza összefüggésbe hozható a többi agytérképpel.

A biológus számára sokkalta fontosabb a ráncok és barázdák rajza, melyek a magasabbrendű állatok agyát jellemzik, s megnehezítik annak külső morfológiáját. Számatlan tudományos munkát kísérlette már meg, annak a tervszerűségnek kiderítését, mely szerint ezek az agytekercek elrendeződnek; fontosságuk fokozatait és különböző voltukat kutatták az emlékek csoportjában s ugyanegy állatnál. A pathologikus és experimentális anatómia által felderített különböző agyfunkció-területeket, sokáig ezen az agytekercs-térképen igyekeztek megjelölni. De éppen ezen kísérletek folyamán derült ki a kétféle szempont összeegyeztethetlensége. A tekercek elhatároltsáagai nem szolgálhattak támaszpontul az agyfunkciók centrumainak megállapítására.

Ez a hiba még komolyabbnak bizonyult a kísérletek folyamán, — kiderült, hogy az agytekercek alapján készült agytérképek vonatkozásai a funkcionális bázison készült felvételekhez, nemcsak egyének szerint, de ugyanegy egyénnel az agyféltekék szerint is váltakoznak.

Nem állapítható meg az emlősöknél egy kizárólagos típusa az agytekercek elhelyezkedésének — de több különböző típus lehetséges, melyek egymás között alig mutatnak közösséget. Nem ösmerik még valódi fiziológiai indokoltságukat, s ha néhány kivételes esetben van is összefüggés funkcionális góccok és egyes agybarázdák között — ezekből általános dedukció nem vonható. Az agyráncainak és tekerceinek térképe, tehát csak másodrendbeli érdekességű — nem vet világot arra, ami legfőbb lényege az agynak — a funkcióira.

De mivel az egyes agytevékenységek agyterületek szerinti beosztása bebizonyosodott, remélhető, hogy sikerülni fog tisztára funkcionális alapon megszerkeszteni az agytérképet. S ez lesz, sok nehézség leküzdése után, a valóban fontos és hasznos eredmény. Akik ezen a munkán dolgoznak, abból az alapelvből indultak ki, hogy a szövettani agyalkat különböző funkcionális funkcionális különbséget is jelent. A tapasztalat igazolta állításukat, mivel szövettani alkatkülönbségeket bizonyítottak be ott, hol más eljárási módokkal már konstatáltak az agytevékenységbeli különbségeket. Sőt, ez irányban haladva felosztották az egész agykéreg felületét számos egymástól különböző szövettani területre, melyeket emekkel már különböző agyfunkciók organumainak tekinthet az induktív alapon kutató tudomány.

II. Szociológiai elmélet *(Társadalmi fejlődés, közgazdaságtan, jogbölcsélet stb.)*

Emerson, R. W.: *Essais politiques et sociaux.* Traduction p. Dugard. Paris, 1913. Colin.

Az amerikai filozófus társadalmi tárgyú beszédeinek és előadásainak gyűjteményes fordítása. A reformátor-ról szóló a *Contrat Social* eszméire emlékeztet az emberiség ideális felfogásában. De míg Rousseau az elnyomottakat buzdítja jogaik érvényesítésére, addig Emerson a hatalmasakat ösztönzi, hogy önként mondjanak le azokról. Nem kevésbé utópisztikus, sőt naiv ama felfogása, mely a kriminalitás megszűnését a bíróságok és a börtönök eltörlésétől várja. Hasonlóan keveset törődik a jelen realitásaival a konzervativizmusról, a mai időről, a politikáról és az arisztokrációról szóló fejezetekben. Rosszalja a feminista törekvéseket és magasztalja a női erényeket, főleg társalgási képességüket. A vallásban mindazokat az igazságokat látja, melyek a durva népies dogmák mögött feltalálhatók. A vallási haladás a vallásnak a

morállal való egyre teljesebb azonosításában áll. Egyáltalán altruizmus és individualizmus jellemzik finom, de az élet nehézségeivel keveset törődő fejtegetéseit.

Estéve L.: *Une nouvelle psychologie de l'impérialisme*, Ernest Seillière. Paris, Alcan, 274 1.

Seillière nagy munkájában az imperializmus gyökerét minden test ama hajlandóságában keresi, mellyel az egész teret elfoglalni akarja. Törekvés a hatalom növelésére minden irányban a lények aktivitásának örök rugója. Ez az ösztön nem kerülte ki a pszichológusok figyelmét. Így a keresztény teológia a fejedelemség szelleméről, a skót iskola az *instinct of sovereignty*-ről, Mandeville az *amour de domination*-ról, Hobbes a hatalom vágyáról, Nietzsche a *Wille zur Macht*-tról beszél. Seillière filozófiája a szót az utilitarista imperializmus értelmében használja. Rendszere a Hobbes, a Henri de Boulainvilliers és a Mandeville gondolatainak folytatása.

Halbwachs, N.: *La théorie de l'homme moyen. Essai sur Quetelet et la statistique morale*. Paris 1913. Alcan, 180 1.

Szerző bebizonyítani törekszik, hogy Quetelet elmélete minden részében elavult, épp oly kevésbé alkalmazható a biológiai, mint a népesedési vagy erkölcsi tényekre s a mai tudomány vele ellentétes elvek alapján áll.

Quetelet szerint az átlag-ember a helyes egyensúly, a teljes harmónia állapotában van, vagyis a szép és a jó abszolút típusa a legtágabb értelemben. Szerinte az erkölcsi tudomány szempontjából; az ember egy tulajdonsága erőnyé lesz, ha egyenlően távol áll minden túlságtól, melynek engedni hajlandó lehet s ha ama megfelelő hatások között tartja fenn magát, melyeken túl minden bűn". Így az átlag-ember a testi és erkölcsi egészség volna. Ezzel szemben szerző a Durkheim álláspontját analizálja, melynek lényegét a Queteletjével látszólagos hasonlósága dacára, ellentétesnek tartja. Ugyanis Durkheim szerző „a gyakoriság a normálisnak legközönségesebb objektív jele; de ami egy jellemvonást normálissá tesz, az az, hogy az organizmusokat környező létfeltételeknek mechanikusan szükséges hatása, vagyis oly eszköz, mely az organizmusok alkalmazkodását lehetővé teszi". Ellenben Queteletnél egy jellemvonás gyakorisága nemcsak normalitásának jele, nem azért gyakoribb, mert normális, hanem azért normális, tényleg, mint jogilag, mivel gyakoribb.

Leopold, Lewis: *Prestige. A psychological study of social estimates*. London, 1913. Fisher Unwin. 352 1.

Leopold Lajos könyve, melyről részletesen beszámoltunk szemlénk XXV. kötetének 645. és következő lapjain angol kiadásban is megjelent. Nagy örömünkre szolgál, hogy ez a kiváló magyar munka egy ilyen előkelő világ-cég patronátusa alatt s a legszebb angol munkák köntösében jelent meg. Már az eddig megjelent bírálatokból is konstatálható, hogy az angol világ érdeklődése igen nagy a magyar gondolkodó iránt s Leopold munkásságának nem kis dicsérere, hogy nem egy bírálója észre sem veszi benne a külföldit, hanem speciálisan angol kifogásokat támaszt „honfitársával” szemben. Különben a *Presztízs* angol kiadása nem pontos fordítás, hanem egy tetemesen átdolgozott második kiadás jellegével bír, melyben szerző alapvető elméleti nézeteit is sokkal precízebb formulázásban adja. E módosítások oly fontosak, hogy fenntartjuk magunknak a jogot, behatóbban újra foglalkozni Leopold újabb társadalombölcseleti tanaival.

Murdoch, John G.: *Economics as the basis of living ethiss.* New-York 1913. X + 273 l.

Szerző a szocializmus mai elméleteinek igazi tudományos alapjait kutatva a „gazdasági determinizmus” elméletéhez jut:

„A gazdasági determinizmus nem jelenti csupán a közvetlen pénzérdek uralmát, avagy az anyagi javak termelését és eloszlását a világ egy kicsiny részében az utolsó évtized alatt. Elsősorban a külső és objektív uralmát jelenti a belső és szubjektív felett. Fizika és fiziológia megelőzi a pszichológiát. A társadalmi fejlődés és vele együtt a lelki fejlődés anyagi alapvető struktúrákon alapszik. Miként a szavak a szellemi hódítás erődítményei és garnizonokra van szükség a meghódított terület megtartására: úgy a kulturális vívmányokat csak az anyagi alapok megfelelő megváltoztatása útján lehet állandóan megtartani.” Ebből következik, hogy a társadalmi javítást nem szabad egyszerűen erkölcsi vagy vallási elvek prédikálásában keresni, melyek rendszerint egy már túlhaladott gazdasági rendből erednek és alkalmatlanok az új állapothoz, hanem a főnyomatékot a helyes pontra kell helyezni, vagyis az egyén és a társadalom anyagi és gazdasági összeköttetéseire.

„Változtasd meg ezeket, várj türelmesen a természeti kiválasztásra és az óhajtott eredmény be fog következni: helyesebben mondvá: használd az észet, mely előre tudja látni a természet folyamatainak hatásait és tiszta szándékkal mozdítsd elő az elkerülhetetlen eredményt.”

Szerer, Mieczyslaw: *La conception sociologique de la peine.* Paris, 1914. Giard & Brière. 204 l.

A büntetés hosszú fejlődésen ment keresztül. A büntetések tarka különbözősége dacára, mégis egy közös mag található fel bennük. Ez a társadalmi életnek bizonyos követelményeiben jelentkezik. Eme követelményeket keresni a különböző korokban és országokban: ezt nevezi szerző a büntetés szociológiai felfogásának. Nagy súlyt helyez a büntetés és a bosszú megkülönböztetésére (melyet pedig soká tekintettek a büntetőjogi fejlődés kezdetének) kimutatni törekedvén előbbinek társadalmi és utóbbinak lelki alapjait. E két jelenség forrásainak alapvető különbsége lehetetlenné teszi a büntetésnek a bosszúból való levezetését és arra kényszerít, hogy a megtorlás gyökereit egyesgyedül az emberi együttélésben és kooperációban keressük.

Weise, A.: *Die Entwicklung des Fühlens und Denkens der Romantik auf Grund der romantischen Zeitschriften.* Leipzig, 1912. Voigtländer. 188. l.

Weise a német romantikusok gondolat és érzelmvilágának fejlődését tanulmányozza. Fejtegetései összefoglalásában hangsúlyozza, hogy a német romanticizmust számos irányelágazásai és bonyolult fejlődési jelenségei ellenére — egy alapvető vonás jellemzi: a szellem válik benne minden dolgok mértékévé, korlátlanul uralkodik s a valóság befolyása alól kiszabadul. A romantikus szellem mint nélkülözhetetlen közbenjáró szerepel ennek a kornak minden az Én és a Világ közötti vonatkozásában — s csupán ennek a közvetítésnek mértékingadozásai határozzák meg a német romanticizmus különböző fejlődési fokait. Első megnyilvánulásában a szellem mint teljes és korlátlan egyed-uralkodó jelentkezik. Minden materiális és érzékekből eredő korlátot megtagad — s kizárólag individualista világképet alkot, mely az „énfilozófia” logikusan keresztül vitt felépítésében nyeri el végső betetőzését. Ez a világnézet tart-
hatatlanná vált a valóságtól való teljes elfordulása által. Számptalan lelki

konfliktust támasztott, és általánossá lett a nyugalom utáni sóvárgás. Az önkényesen alkotott szellemvilág álmából, a porosz-német nemzeti csapások letagadhatatlan realitása verte fel a kedélyeket, s új utakra terelte a romanticizmus szellemét. Kizárólag spekulatív alapon nyugvó kozmopolitizmusát lázas erjedésben értékelte át, s a romantikus szellemi érdekeket összekapcsolta a tudatos nemzeti érzéssel. Ebből az eszme-egyesülésből keletkezett a reálidealizmus korszaka, mely fejlődése folyamán, azonban ismét az eszme-világ teljes kibontakozására és a külső jelenségi valóság megtagadására vezetett. Az állami és társadalmi élet hatalmas erőszakos átalakulása összeütközött a romantikus kedély harmónia és nyugalom vágyával. Apáthiát és elkeseredést szült a lelkekben s a romantikusok magasröptű, szellemi törekvése igénytelen szórakozásokban vagy élettágadó orthodoxiában húzódott meg. Az akkoriban már uralomra jutó realizmussal ritkán leli meg a romanticizmus a kapcsolatot — s létének harmadik korát, idegen befolyásoktól érintetlenül tölti be — mint romantikusán átszellemült realizmus.

A német romantika győzelmében és vereségeiben egyaránt megőrizte a meggyőződés lendületét; ez avatja jelentőssé és figyelemreméltóvá.

III. Alkalmazott szociológia és szociálpolitika

Ayres, Leonard P.: *The beginnings of a new science*. The Survey, 1913. ápril 19.

Szerző összeállította és nyilvánosságra hozta mindazokat a kísérleteket, „próbákat”, melyeket hivatás-megválasztási szempontból, többé-kevésbé fejlett alakban, ezidőszerint gyakorolnak. Az egyszerűbb látó- és hallóképességi próbákon kívül, melyeknek hajóosztéket, vasutasokat, kormányosokat szokás alávetni, különösen hármat említ fel, melyek segítségével az egyes hivatásokra legalkalmasabb egyének szemelhetők ki. Egyike ezeknek az a próba, mely alapján egy bicikligyár szemeli ki munkásnőit. Ezeknek a munkásnőknek az a feladatuk, hogy kiválogassák a gyártásra alkalmas kis acélgolyókat. E célból erős, jó világítás mellett ujjakkal hengergetik azokat tenyerükben. S. E. Thompson, a munkaadójuk, arra a tapasztalatra jött, hogy az ehhez a munkához szükséges tulajdonságok: kitartás és szorgalom mellett, elsősorban a gyors észlelő-képesség és gyors, pontos mozdulati reakció. Ezért oly laboratóriumi próba alá vetette munkásnőit, melynek segítségével megmérte, hogy egy ezred pillanat lefolyása alatt az egyes leányok mily gyorsasági arányban reagálnak cselekvéssel a külső impressziókra. A végeredmény azt bizonyítja, hogy harmincöt leány végzi most egyazon idő alatt 120 munkásnő dolgát; 66%-al növekedett a munkaeredmény pontosság és precizitás tekintetében; a munkásnők bére megkétszereződött, a munkaidő 10½ órától 8½-re csökkent; a gyári produkció haszna pedig egyidejűleg növekedett. Harvardban Münsterberg professzor a telefon kezelőkkel tett hasonló „próbát”. Az *American Telephone Telegraph Company* 25.000 kezelőt alkalmaz, kik 3 havi előmunkálatot végeznek társasági szakiskolában, mely idő alatt díjazza őket a társaság. Az így besorozottak jó harmada azonban képtelennek bizonyul munkaköre betöltésére és 6 hónapon belül elhagyja állását. Ez nemcsak a társaságra ró anyagi károkat, de a hivatást kereső lányokat is hátráltatja pályájukon. A telefonszolgálat pszichológiai próbája, az emlékező-tehetség, figyelem, általános intelligencia, gyors és pontos mozgás, asszociáló képesség megállapítására szolgál, melynek alapján előre idő és anyagi veszteség nélkül megállapítható, vajon alkalmas-e valaki a telefonszolgálatra vagy sem. A próbák során nyert eredmények, a hivatalbeli alkalmazásban mind helyeseknek bizonyultak. Végül motorosokkal és sztenografistákkal is végeztek próbákat. Jelenleg különféle hivatások „próbái”-nak megállapításán dolgoznak; többek közt Münsterberg, Whipple és Ricker, ki chauffeurök számára keres előzetes alkalmassági bizonyítékot, Seachore of Jova énekesek számára állapított meg próbát. Különös, hogy ilyen irányú ösmert kutatások kivétel

nélkül mind Amerikában folynak, — hol úgylátszik előbb ösmerték fel, mint Európában, a pár pillanatig tartó próbával elkerülhető helytelen hivatás-választás óriási fontosságát az egyén és a köz szempontjából.

Bauer, Arthur: *La culture morale aux divers degrés de l'enseignement public. Ouvrage couronné par l'Institut.* Paris. M. Giard & E. Brière. 1913. 261 l.

1882 márciusában terjesztette Jules Ferry akkori francia kultuszminister a parlament elé a felekezettelen erkölcsi oktatásról szóló törvényjavaslatot. Ámde már az 1889-iki párizsi világkiállítás alkalmával tartott tanítói enquête-ról szóló tudósítás soraiból kiolvashatjuk, hogy a siker nem felelt meg a vára-kozásoknak. E jelenség okain sokat gondolkoztak a legszámottevőbb paedagógusok: Foerster, Natorp, Döring. Annyi bizonyos, hogy a régi felekezeti vallás-erkölcs hívei nem kovácsolhatnak belőle fegyvert, hiszen azóta az egyház „még nagyobb nyomatékka és az egyházi szempont élesebb hangsúlyozásával tanítja a maga szigorúan dogmatikus vallástanát e célra szabadon hagyott órákban”. Foerster főként a módszert hibáztatja, Döring azt, hogy a franciák nem szakítottak teljesen a vallással, míg Natorp talán leginkább találja fején a szöveget, amikor a szociális szempontot vetve fel, rámutat az élet valóságos erkölcsének és a fiktív iskolás erkölcsnek diszharmonijára. Maguk a franciák sem tétlenek, az *Académie des sciences morales et politiques* kitűzi a következő pályatételt: „Mily helyet kell elfoglalnia az erkölcstannak a közoktatás különböző fokain?”, amihez szerzőnk hozzáteszi: „ha nem akarjuk, hogy az ésszerűség és szabadság elvein nyugvó francia köztársaság elpusztuljon”. Ennek elkerülésére szükségesnek tartja, hogy minden egyetemen tanszéket kapjon a szociális morál, melynek egységes tervét gondosan dolgozzák ki. Csak a morál megállapodott igazságait tanítják itt, míg a különböző etikai rendszerek kifejtése csak a filozófia hallgatói számára történjék. Emellett a diákság minden csoportja jövő hivatásának megfelelő speciális alkalmazott etikát hallgasson. Ily módon remélhető a szellemi élet morális egysége. A jövő tanárok etikai kiművelése különösen intenzív legyen. A középiskolában a morál tanítása ne a familiáris szokráteszi kérdező módszerrel, hanem dogmatikus határozottsággal és bizonyos ünnepiességgel történjék, s általában az összes tanítás fény-sugarai a morál gyűjtőpontjában fússanak össze. A tanár tanítása és privát élete közt kellő összhang legyen. Meggyőződéses hervéista ne legyen tanárrá. Elemi fokon lehetőleg mellőzni kell az elméletet, a tanító szeretetreméltó, de határozott egyénisége vonzza a gyermekeket a morál útjára, s akarata legyen a legfőbb törvény. Miután pedig a tanító is gyarló ember, a külön erkölcstani órákon, melyeken bizonyos ünnepiesség vonuljon végig, lehetőleg az emberiség nagy szellemeinek gondolatait olvassa és magyarázza a gyermekeknek, hogy így is érezzék a morálnak az egyes emberen felülemelkedő jelentőségét és a tanító egyéni hibái ne menjenek az erkölcstanítás rovására. Általában a szívre és kedélyre kell hatni elsősorban. A könyvben szerzőjének sokszor, pl. a feminizmus kérdésében tanúsított iskolamesteri rövidlátása ellenére igen sok okos tanácsot, megjegyzést találunk, melyek az erkölcsi oktatás problémáját közelebb viszik megoldásához. (Sz. H.)

Arthur Schulz: *Az agrárelmélet fejlődése és a német szociáldemokratápart agrárpolitikája. Sozialistische Monatshefte, 1913. 18—20 füzet.*

A német szociáldemokratápart agrárelméletében és agrárpolitikájában három korszakot különböztethetünk meg: eleinte a mezőgazdasági fejlődést egy kalap alá vonták az ipari fejlődéssel. A koncentráció mindkét gazdasági ágban egyformán nyilvánul meg, a kisüzemet kiszorítja a nagyüzem, a kis-birtokosoknak épp oly nyomorral kell megküzdeniük, mint a kisiparosoknak. Ez a fölfogás jut kifejezésre Liebknecht, Bebel, Dietzen irataiban. Gyakorlati agrárpolitikáról ebben az időben még szó sem lehetett, mert az agrár-törvényhozás B.I egyes országok (porosz, bajor, szász stb.) hatáskörébe tartozott, ezeknek a parlamentjeiben azonban még nem ültek szociáldemokraták. Egy rezolúció mindenestre maradt fenn ebből az időből, melyet Bebel a stuttgarti pártgyűlés elé terjesztett 1870-ben. Ez azt követeli, hogy a föld társastulajdonná alakítsák át, az állam szövetkezetekre bizza annak meg-művelését, a munka hozadékát pedig egyenlő arányban osszák föl a szövet-

kezeti tagok közt. A második korszak a nyolcvanas évek végén kezdődik, mikor az első szociáldemokraták bekerülnek az egyes délnémet országok parlamentjeibe és a kisbirtokosok fölségítését célzó agrárreformok meghozatalában tevékenyen közreműködnek. Rést ütnek a régi elméleten, agrár viták keletkeznek a párton belül, külön agrárbizottságot küldenek ki a mezőgazdasági fejlődés tanulmányozására. De ez nem állít fel sem új programot, sem új agrár elméletet. Megmarad amaz álláspont mellett, hogy a kisparasztságot nem lehet konzerválni. E vitákat David könyve zárja le, mely rést üt az eddigi agrár fölfogáson. Azonban Dávid elméletét sem igazolja a fejlődés. Megjósolta, hogy a szemgazdaságot ki fogja szorítani a kerti gazdálkodás, holott a gabonatermelés mivel sem maradt a kerti gazdálkodás mögött. Hogy ez a jövőben másként lesz, arra meg éppenséggel nincs kilátás. Egyébként nagy hibája a könyvnek, hogy csak az üzemműködéssel foglalkozik, fontosabb azonban a birtok és örökösödési kérdés, a telepítési-, a hitelkérdés stb. Az agrárpolitika harmadik korszaka a szociáldemokratáknak a porosz parlamentbe való bevonulásával kezdődik. Itt a szociáldemokraták egymás után oly indítványokkal lépnek fel, melyek a kisbirtokosok konzerválására irányulnak, Braun, a pártvezetőség tagja meg egyenesen azt követeli, hogy telepítéssel szaporítsák a kisbirtokosok számát. E mellett azonban más téren is kedvező változás mutatkozik: a szociáldemokraták, legalább a délnémetek nem ragaszkodnak oly szilárdan a szabad kereskedelmi állásponthoz. Hajlandók vámellenes követeléseiket a takarmány vámok leszállítására koncentrálni, míg a tojás, hús stb. vámokat hallgatólagosan megtűrnék. Ezzel a szociáldemokraták teljesen a modern agrártudomány álláspontjára helyezkednek. A jénei pártgyűlés egy külön agrárbizottságot küldött ki. Ez remélhetőleg le fogja vonni a gyakorlati szocialista agrárpolitika következményeit és megfelelő tudományos programot fog kidolgozni a párt részére.

IV. Általános és gazdaságtörténet

Kovalevszky, Maxime: *Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform. VI. Das Verschwinden der Hörigkeit und die Wandlungen der Grundherrschaft in England und Italien. Bauernbefreiung und Grundentlastung in Deutschland und Russland.* Berlin, 1913. R. Prager.

Az orosz szociológus nagy munkájának VI. kötete a jobbagység felszabadításával foglalkozik Angliában, Olaszországban, Németországban és Oroszországban. A német fordítás még egy VII-ik kötetet is tartalmazni fog, mely a dominiális rendszer megszűnését és a kisbirtok kialakulását Franciaországban fogja ismertetni. Szerző munkája 25 év kutatásainak eredményét tartalmazza és összehasonlító módszerénél fogva nagy szociológiai jelentőséggel bír. Így hatásosan domborítja ki a mezőgazdasági fejlődés analógiáját egész Európában és közös okokra vezet vissza a nagy változásokat: a népesség szaporodása és az élelmiszerek drágulása, mely a hűbérurak dominiális gazdálkodását egyre inkább megnehezíti, mely a föld extenzív művelésén alapult; ez az állapot a parasztok szolgáltatásainak fokozására és felkelésekre vezet: a termelés krízise és a politikai zavar oly jogi fejlődésre vezet, mely a parasztokat földjeik teljes tulajdonába helyezi.

Loutchisky, Jean: *L'état des classes agricoles en France, a la veille de la Révolution.* Paris, Champion, 1911.

Loutchisky, Jean: *La propriété paysanne en France, à la veille de la Révolution.* Paris, Champion, 1912.

Ezen sokat diszkutált kérdésben szerző első munkájában kimutatja, hogy az *ancien régime* bukásának egyik oka a földesúri reakció volt a

XVIII. század második felében: 1750-től kezdve a privilegizáltak bizonyos feudális jogokat újra feléleszteni akarnak, melyek már elavultak. Ezek a kísérletek és a föld bérének emelkedése a forradalom döntő okai között szerepeltek. Másrésztől szerző bebizonyítani törekszik, hogy a földtulajdon felaprózottabb és a privilegizált osztályoké kevésbé kiterjedt volt, mint általában hiszik, sőt a parasztok a XVIII. század végén hódításokat tettek a nemesség, a papság és a burzsoázia rovására.

A második könyv részletes statisztikai adatokat tartalmaz, különösen Limousinre és Basse-Normandiera vonatkozólag. Ezeken kívül sok érdekes adat a bérlet ritkaságát, a kis földbirtok primitív technikáját és az ipari fejlődés jelentőségét illetően.

Révész Mihály: *A magyarországi munkásmozgalom története (1867–1913)*. Népszava kiadása. 96 oldal. Ára 50 fillér.

Sok fáradtsággal készült kis füzet jelent meg a napokban a Népszava kiadásában: Révész Mihály régi újságok, naptárak, nehezen hozzáférhető fakó írásokból vázlatosan összeállította a magyar munkásmozgalom eddigi történetét. Sok érdekes gondolkodni való fakad olvasása nyomában. Midőn 1869-ben, a mozgalom legislegkezdetén az első kísérletet teszik egy proletár-program megállapítására, olyan pontokat találunk benne, amelyek manapság újdonságként szerepelnek a legradikálisabb polgári pártok követeléseiben. Így követelik a nemzetiségek teljes egyenjogúságára fektetett és minden más országtól független Magyarországot, valamint: Minden tisztviselőnek közvetlen és általános választását. Lassan látjuk kibontakozni a magyar munkásmozgalom mai hatalmas szervezetét, amint számtalan üldözés ellenére diadalmasan halad előre. Mennyi meg nem értés, mennyi rosszakarat állott a fejlődés útjában. Midőn 1880-ban, alig harminc év előtt, az asztalos munkások mozgalmat indítanak a 10 órás munkanapért, a munkálatok feleletükben a következőt mondják:

„Még csak gondolni sem lehet arra, hogy a munkások kevesebbet dolgozzanak, mint naponta 12 órát. . . Önök nemcsak munkások, hanem hazafiak is. . . Mielőtt sztrájkba lépnének, gondolják meg azt, hogy a bércel csak a bécsi asztalossegédeknek és munkaadóknak használnak?”.

Érdekes megfigyelni, hogy az eredetileg német munkásmozgalom hogyan magyarosodik meg: miként lesz a pártmozgalom hivatalos nyelve a magyar; hogyan bontakozik ki az eredeti elméleti összevisszaságból a marxi tanok diadala. Mondom, érdemes elolvasnia ezt a kis füzetet mindenkinek, aki érdekli a magyar munkásmozgalom iránt.

Megvallom azonban, én egész más formának képzeltem el a magyar munkásmozgalomról szóló füzetet. A szerző a nagyon is szűk helyen mindenről be akar számolni; ennek folytán hiányzik a könyvecskéből jóformán minden valóságos tartalom. A megírás módja egészen krónika jellegű lesz: az események eleven beállítás helyett száraz témák egymásutánja. Pedig mennyivel mélyebb bepillantást nyerünk egy-egy eleven tény, mint egy fontos, de élettelen, vázlatos fölsorolás által.

Azt hiszem, nem is fiatal ember számára való munka volt; ezt megírni olyan embernek kellett volna vállalkozni erre a feladatra, aki maga benne élt az események középpontjában, akinek friss benyomásai vannak róluk. Hallom, hogy egyik igen régi elvtársunk, aki már évtizedek óta egészen a mozgalomnak él, készül egy kis füzetben a régi pártmozgalom érdekesebb eseményeit megírni. Ezekkel az eleven, inkább memoireszerű feljegyzésekkel kiegészítve talán jobb képet nyerünk majd mozgalmunk igazi múltjáról . . .

De van a földolgozásnak még egy hiányossága. A munkásmozgalom fejlődése nincs szerves kapcsolatba hozva az ország gazdasági fejlődésével. Pedig csak ennek alapján volna igazán érthető a munkásmozgalom története. Hiszen igaz, hogy hat év erre túlságosan kevés volna: így viszont túlságosan egyedülállónak, túlságosan kiszakítottnak mutatkozik a munkásmozgalom története Magyarország egész jelenkori történetéből. Szinte azt kellene mondani,

hogy a történelmi materializmus nézőpontjai kevésbé nyertek kifejezést ebben a füzetben, mint némelyik polgári író írásában

Méltányoljuk azokat a nagy nehézségeket, amelyekkel a szerzőnek meg kellett küzdeni, míg anyagát összegyűjtötte és így szűk helyre összeszorította; ha majd egyszer — mint reméljük — szélesebb keretben fogja megírni a magyar munkásmozgalom történetét, talán sikerülni fog neki kiküszöbölni az első földolgozás említett fogyatékoságait. Vj.

V. Társadalmi, politikai és egyéb aktuális kérdések

Bauer Otto: *A második Balkán-háború és az Osztrák-Magyar Monarchia jövője.* Kampf, augusztusi száma.

A balkán-háború nagy eltolódásokat eredményezett a nemzetközi erőviszonyokban, melyek egyetlen államot sem érintenek oly közelről, mint bennünket. Mit hoznak a legközelebbi események a monarchia nemzeti részére? A nemzetiségekből alkotott török állam bukása után, mi lesz a sorsa ennek a nagy nemzetiségi államnak? Erre a kérdésre akar válaszolni Bauer. A második balkán-háború nem volt egyéb, mint az évtizedes nemzetiségi harcok folytatása, melyek Macedónia területén játszódtak le a bolgárok és a görögök között. Itt a lakosság paraszti része bolgár volt, a kereskedők, bérlők uszorások, adó-bérlők görögök voltak. A bolgár nemzetiségi mozgalom iskolákkal, papokkal és komitácikkal dolgozott. A bolgár nemzetiségi mozgalom terjeszkedése Macedónia nyugati részén és Ó-Szerbiában, ahol a szláv lakosság nyelve épp oly közel áll a szerb, mint a bolgár irodalmi nyelvhez, fölkelte a szerbek féltékenységét, akik ugyancsak iskolákkal, diplomákkal és komitácikkal iparkodtak ellensúlyozni a bolgár befolyás terjeszkedését. Ámde Görögországnak az az óhaja, hogy Epirust és Krétát elnyerje és Szerbiának az a vágya, hogy utat nyerjen a tengerhez, háttérbe szorították a nemzetiségi ellentéteket. Azonban alig ért véget a Törökországgal való leszámolás, újra kiújult a harc. Míg a bolgárok erejét lekötötte a török hadsereg, addig a szerb és görög hadak megszállták Macedónia nagy részét, melyet a szövetségesek szerződése Bulgária részére biztosított. Hatalmi és nem jogi kérdéssel lévén szó, fegyveres döntésre került a sor és a számos sebtől vérező bolgárokat leverték az aránylag pihent szerb és görög hadak. A második balkán-háború eredménye elsősorban abból áll, hogy nagyon sok bolgár továbbra is idegen uralom alatt marad, viszont Szerbia és Görögország uralma alá idegen nemzetiségek is kerültek. Minthogy a nemzetiségi eszme nem tudott diadalmaskodni, ennél fogva a nemzetiségi harcok tovább fognak folytani és továbbra is alkalmat fognak nyújtani a nagyhatalmaknak, hogy beavatkozhasanak. A második eredmény: a szerbek önérzetének a felcsigázása. Mily megvetett állam volt Szerbia a királygyilkosság idején, a szerb hadsereget meg egyenesen semmibe sem vették. Ma már vége annak a föltevésnek, hogy két hadtest elegendő Szerbia megfélékezésére. Egy olasz-osztrák vagy egy orosz-osztrák háború esetén Szerbia a monarchia jelentékeny haderejét lekötne, annál is inkább, mert a szerb önérzet megnövekedése Zágrábban, Laibachban és Spalatóban egyaránt érezhető. A háborúknak egyik további eredménye, hogy elhidegülés állott be a Monarchia és Románia közt. A román tengerpart, az ország gazdasági életének lüktető ere, bolgároktól lakott területet alkot. Ez a terület választja el egyben Oroszországot Bulgáriától, éket ver a szlávok közé, megakadályozza az orosz hadaknak a Balkánra való közvetlen benyomulását. Ennél fogva Románia ellentétben áll úgy Bulgáriával, mint Oroszországgal. Ez utóbbi ellentét hajtotta Romániát a Monarchia karjába, melynek kapóra jött, hogy Krakától Cattaróig húzódó szláv félkör közé egy román ék van beverve. A legutóbbi balkán-háború megmutatta, hogy Oroszország nem képes a balkán-államok beolvasztásával Konstantinápolyba jutni, sőt Bulgáriában ellenlábására akadt. Csak kevés hiányzott, hogy nem ez tűzte ki a Hagia-Sophiára a keresztet. Oroszországnak tehát Bulgária gyöngítésére kell törekedni. Itt találkozunk azután a román és az orosz érdekek. Azzal, hogy a monarchia támogatásától elesik Románia, ez nem jelent semmit se számára, sőt nyer — újabb területet aspirációi részére: Erdélyt. A szerb-osztrák ellentét a Monarchiát egyre közelebb viszi

a revanszomjas Bulgáriához, ami egyet jelent azzal, hogy egyre jobban eltávolítja Romániától. Az eredmény az, hogy egy nemzetközi bonyodalom esetén Románia a Monarchia haderejének ugyancsak jelentékeny részét leköti. A balkán-háborúnak egyik további eredménye egy nem életképes Albánia megteremtése volt, melynek következtében az osztrák-olasz ellentéteknek a végsőkig ki kell éleledni. Mit ér az, hogy jelenleg Olaszország szövetségesei vagyunk? A valót nem a diplomáciai megegyezések, hanem a két ország határán föllállított várak árulják el. E mellett az ellentét a Monarchia és Oroszország között egyre jobban kiélesedik. Oroszország „kapuja” Konstantinápoly volt és marad is. Azon kell lennie, hogy ezt birtokába kerítse. Mint-hogy a Monarchia útjában áll, ennél fogva leszámolásra kerül majd a sor. Oroszország állandóan tartó gazdasági föllendülése és lakosságának nagy szaporasága azt eredményezi, hogy katonai helyzete kedvezőbb, mint a monarchiáé. Németország segítsen ki bennünket a hínárból? Erre nem lesz kapható. Minthogy Németországot semmi néven nevezendő ellentét nem választja el Oroszországtól, ellenben a vele való megegyezés esetén a német imperializmus sokat nyerhet úgy Kisázsiaiban, mint a távoli keleten. Így csak idő kérdése, hogy mikor bomlik fel a hármass szövetség. Mindezeket tekintetbe véve ki kell jelenteni, hogy a Monarchia helyzete 1865 óta nem volt ily válságos, mint most! Ma ott tartunk, hogy senki sem állhat jót a Monarchia fönmaradásáért. Nagyon azok az erők, melyek Ausztria-Magyarország együvé tartásán közreműködnek, ámde nem kevésbé nagyon azok az erők is, melyek parancsolólag követelik a nemzeti államok kialakulását. A demokratikus kormányzás sokat lendítene a monarchia sorsán, ámde ez sem képes mindenre. Vajjon demokratikus kormányzással meglehetett-e volna akadályozni azt, hogy Olaszország létre jöjjön?

Kautsky, Karl: *Handelspolitik und Sozialdemokratie. Populäre Darstellung der handelspolitischen Streitfragen, Zweite umgearbeitete Auflage.* 1911. Berlin, Vorwärts, 98 lap.

Kautsky ezen füzetben a kereskedelmi politika problémáit tárgyalja a szociáldemokrácia szempontjából a történelmi fejlődés sorrendjében. A pénzügyi vámos eleinte csak azt a célt szolgálták, hogy a kereskedők nyereségének egy részét az államnak juttassák. Később iparfejlesztési célra, aktir kereskedelmi mérleg létrehozása miatt védővámok keletkeztek. A védővám rendszerrel először Anglia szakított, amelynek ipara abban az időben minden versenyt legyőzött. A szabadkereskedelem a kontinensen csak rövid ideig maradt fön; az agráriusok a védővám hívei lettek, mihelyt Németország és Franciaország megszűntek gabonát exportálni. Létrejött az ipari és agrárvédővámok mai kombinált rendszere, amint ez Franciaországban, Németországban és Ausztria-Magyarországon fönnáll. Az új ipari vám nem védővám többé, amelynek földadata a még nem versenyképes hazai ipart a külföldi verseny ellen megvédeni, hanem kartellvám, amely a leghatalmasabb export iparágakat, különösen a vasipart védi. A magas vasárak folytán a belföldi ipar szenved, amennyiben a külföldi piac olcsóbban jut a termelő eszközökhöz. Ilyenformán, különösen a termelő eszközök exportja, gyáraknak külföldön való létesítése révén, a nagy európai kapitalista államok maguk a leghatásosabban dolgoznak azon, hogy az ipari és mezőgazdasági államok közötti különbség megszűnjék. Minden állam igyekszik önálló ipart fejleszteni. Ez a törekvés hatalmas krízisre fog vinni, mert az ipari államok el fogják veszíteni a külföldi vevőközöniséget, csak hatalmas világháborúk vagy a kapitalista társadalomnak ezt megelőző fölbomlása változtathat ezen a fejlődésen. Számos érdekes, noha nem új gondolatmenet világítja meg az agrárvámok hatását, úgy a mezőgazdasági termelőkre mint az áralakulásra nézve: az agrárvámok Németországban a behozatali jegyek intézménye révén mindig teljes mértékben érvényesülnek; tehát a gabonaárak mindig a vám nagyságával föltötte állnak a világpiaci áron, nem mint nálunk, ahol ez csak a legutolsó évtizedben és csak rosszabb termés esetén áll be. K. számítása szerint a német mezőgazdasági népesség egy harmadrésze, az összes népesség egy tizedrésze huz hasznot az agrárvámokból; fejenként átlag 200 kg. kenyérgabonát számítva, egy 5 tagú munkáscsalád körülbelül 50 M. kárt szenved a gabonavámok révén!

A füzet kevés új gondolatot tartalmaz, de igen ügyes csoportosítása a mai vámrendszer ellen fölhozható érveknek: ebből a szempontból érdemes átnézni.

Vj.

Többen: *A balkánszövetség és Magyarország.*

Ezen cím alatt adtak ki egy kisebb terjedelmű füzetet a következő szerzők: Gárdonyi Albert, Szemenyei Kornél, Schneider Sándor, Csetényi József, Gerster Béla. Az előszó szerint öt a balkáni viszonyokkal ismerős írónak egymástól függetlenül megállapított véleményét tartalmazza ez a könyv. Ebből a megállapításból sajnos, csak az a rész igaz, hogy a vélemények egymástól függetlenek. Végző következtetése mégis ugyanaz mindannyi cikknek: Nagy-Magyarország; központi Habsburg uralom magyar hegemonia mellett. Különböző és egymástól nagyon is független, sőt önmagukban véve is összefüggéstelen okoskodások után jutnak el az egyes cikkírók ezen eredményhez. A balkáni tényleges erőviszonyokkal, a nemzetiségek elhelyezkedésének, számarányának, vallási viszonyainak megállapításával, az érdekelt államok külső politikájának méltatásával alig foglalkoznak. Ehelyett fantasztikus ábrándokat táplálnak, sok helyütt tiszteletreméltó jóhiszeműséggel, még többször csodálatos naivsággal. Itt-ott felcsillan egy-egy rokonszenves megállapítás, a magyarországi agrárvámok káros hatásairól, a békés gazdasági politika hasznáról stb., hogy azután merész ívvel átcsapjon a magyar imperializmus oly kevés előfel-tétellel rendelkező ideájának hangoztatásába. A még legkomolyabbik, Szemenyei Kornél szerint nincs semmi baj, mert a balkáni háború az ottani szlávok számát egyetlen emberrel sem szaporította, továbbá a szlávság nem realitás, csak kiesztelt politikai fogalom. A szlávtságot e helyütt a pánszlávizmussal merészen azonosítja. Csetényi József felsóhajt, hogy milyen jó volna most, ha a hatvan százaléknyi szláv tisztikart ki lehetne cserélni magyarral; de nem-sokára duzzadó önérzettel jósolja meg a jövő útját, a magyar hegemoniát, a mikor „a magyar jegybank hajlandó lesz üzletkörét kiterjeszteni Ausztriára is, a minthogy az osztrák jegybank is szíves volt kiterjeszteni üzletkörét Magyarországra”. A trializmus tervét fölényes kézlegyintéssel intézik el a szer-zők, a Habsburg birodalmon kívül szorult szlávtság fenyegető erejével nem törőd-nek, az orosz külpolitika mozgató elemei nem lényegesek. Minden baj megszüntetését annak a belátásnak felébredésétől várják, hogy a monarchiában Magyarország vezető szerepre van hivatva s ezért a politikai és gazdasági súlypontot ide kell áthelyezni. Bár a könyvben, ismételjük, sok hasznos utalás van s főként a magyar ipar fejlesztésének szükségességét meggyőzően és lendületesen hangoztatják, nem ilyen művekre van szükségünk az új helyzet megismerése és megítélése végett. Komoly, sőt válságos helyzetbe jutottunk, amelyet világosan kell felismernünk és a tudományos kutatás eszközeivel keres-nünk kell a kivezető utat. Meg nem okolt, hangulatokon és érzélgésen alapuló ábrándozások ehhez a célhoz nem hoznak közelebb.

(H.)